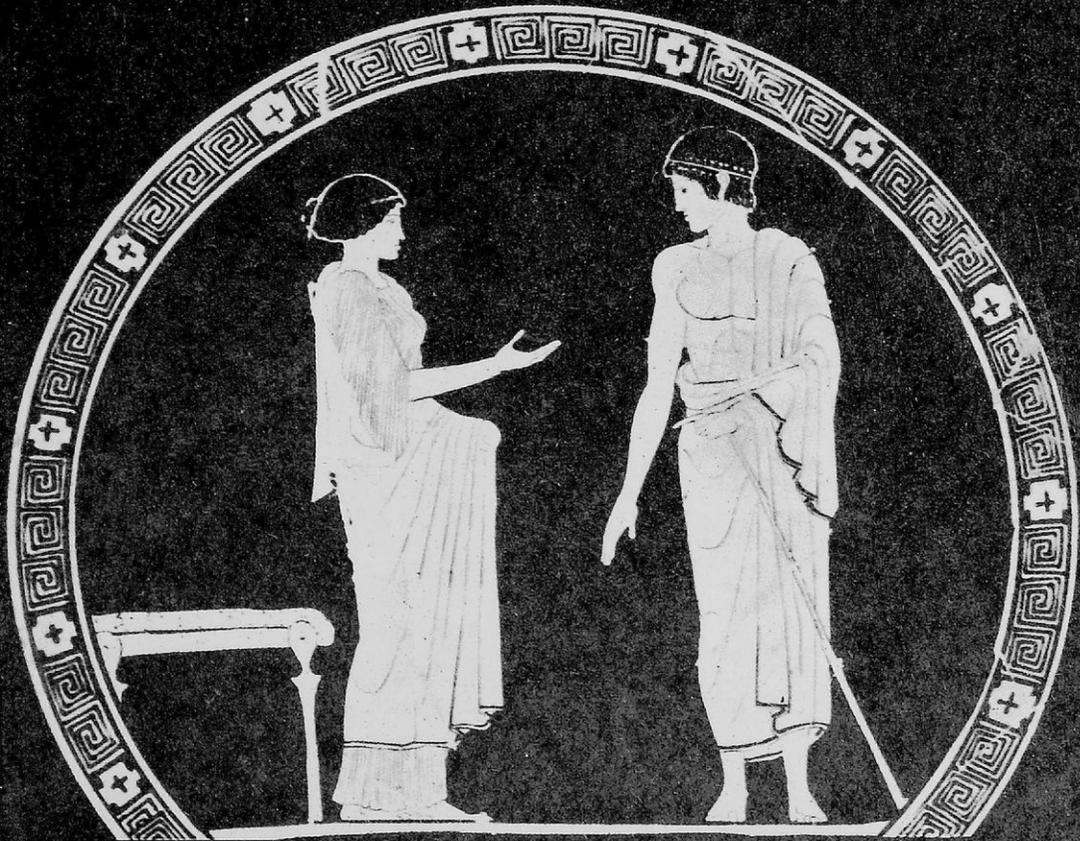

ΑΝΝΑΣ ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ - ΓΑΛΑΝΟΥ, δ.φ.
ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ ΔΛΑΤΖΟΓΛΟΥ - ΘΕΜΕΛΗ, δ.φ.
ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Ν. ΡΟΥΣΣΟΥ, δ.φ.

ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ
Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ - ΑΘΗΝΑ 1977

19997

ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΓΑΛΛΑΝΟΥ, 34
ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ - ΓΑΛΛΑΝΟΥ - ΘΕΜΣΑΗ, 34
ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΟΝ ΤΩΝ ΠΟΡΥΣΩΝ, 34

ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Γ. ΑΥΞΕΙΟΥ

Με απόφαση τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τὰ δι-
δακτικά βιβλία τοῦ Δημοτικοῦ, Γυμνασίου καὶ Λυ-
κείου τυπώνονται ἀπὸ τὸν Ὀργανισμό Ἐκδόσεως
Διδακτικῶν Βιβλίων καὶ μοιράζονται ΔΩΡΕΑΝ.

1999

ΑΙΘΟΥΣΙΟ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβερνήσεως τα δι-
δακτικά βιβλία του Δημοτικού, Γυμνασίου και Λυ-
κείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως
Διδακτικών Βιβλίων και κυκλοφορούν δωρεάν.

ΑΝΝΑΣ ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ - ΓΑΛΑΝΟΥ, δ.φ.
ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ ΑΛΑΤΖΟΓΛΟΥ - ΘΕΜΕΛΗ, δ.φ.
ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Ν. ΡΟΥΣΣΟΥ, δ.φ.

ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΑΘΗΝΑ 1977

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΚΑΡΑΪΩΑΝΗΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΛΟΓΙΑ - ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ - ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΛΟΓΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΛΟΓΙΑ - ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ - ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΛΟΓΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΛΟΓΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΛΟΓΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΛΟΓΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΛΟΓΙΑ - ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ - ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΛΟΓΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΛΟΓΙΑ - ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ - ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΛΟΓΙΑ

ΑΝΝΑΣ ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ - ΓΑΛΑΝΟΥ, δ.φ.

Α΄ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ - Ο ΟΡΟΣ

Ξενοφάνης, απόσπασμα 18 :

Δέν φανέρωσαν από τήν άρχή τά πάντα οί θεοί στους ανθρώπους, άλλ' οί άνθρωποι μέ πολύχρονη άναζήτηση βρίσκουν τό καλύτερο.

Βιβλιογραφία : *Ανας Κελεσίδου - Γαλανού, 'Η κάθαρση τής θεότητας στη Φιλοσοφία του Ξενοφάνη, 'Αθήνα 1969, σελ. 50 έπ.

Πλάτων, Συμπόσιον, 203 c - 204 b, μετάφρ. Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Εἰσαγωγή. Ὁ Πλάτων παρουσιάζει τό Σωκράτη νά μεταφέρει τοὺς λόγους μιᾶς μάντισσας ἀπό τή Μαντίνεια γιά τόν Ἔρωτα - φιλόσοφο.

Ἐπειδή λοιπόν εἶναι τοῦ Πόρου καί τής Πενίας γιός ὁ Ἔρως, βρίσκεται σ' αὐτήν ἐδῶ τήν κατάσταση. Καί πρῶτα πρῶτα εἶναι πάντα φτωχός καί κάθε ἄλλο παρά ἀπαλός καί ὁμορφος, ὅπως νο-

μίζουν οι πολλοί, αλλά σκληρός και άκατάστατος και ανυπόδετος και άστεγος, πλαγιάζει πάντα χάμω και χωρίς στρώμα, κοιμάται στο ύπαιθρο, στις θύρες και στους δρόμους, έχοντας τής μητέρας του τή φύση, πάντα μέ τή φτώχεια σύντροφος. Και κατά τόν πατέρα του πάλι είναι επίβουλος στους όμορφους και στους καλούς, όντας άνδρείος και φιλοκίνδυνος και όλόσφιχτος, κυνηγός δυνατός, πάντα πλέκοντας κάποια σχέδια, κι επιθυμητής τής φρόνησης και είναι άξιος και νά τήν εύρη, φιλοσοφώντας σέ όλη του τή ζωή, δυνατός γοητευτής και φαρμακευτής...¹ Και πάλιν είναι ανάμεσα στή σοφία και στήν άμάθεια. Γιατί τό πράγμα είναι τοῦτο : από τούς θεούς κανένας δέν φιλοσοφεί, μήτε έχει τόν πόθο νά γίνει σοφός, γιατί είναι. Μήτε κανείς άλλος, άν είναι σοφός, δέν φιλοσοφεί. Μήτε πάλιν οί άνόητοι φιλοσοφοῦν, μήτε θέλουν νά γενοῦν σοφοί· γιατί αυτό δά είναι ή άμάθεια, μή όντας μήτε όμορφος και καλός μήτε φρόνιμος, νά νομίζεις, πώς σοῦ είναι αυτό άρκετό. Δέν ποθεϊ λοιπόν έκείνος πού δέν πιστεύει, πώς τοῦ λείπει τίποτε, αυτό πού δέν θά πίστευε, πώς τοῦ λείπει.

Ποιοί λοιπόν, εἶπα ἐγώ (δηλ. ό Σωκράτης), Διοτίμα, είναι έκείνοι πού φιλοσοφοῦν, άφοῦ δέν είναι μήτε οί σοφοί μήτε οί άνόητοι; Φανερό δά, εἶπε, είναι τοῦτο και σέ ένα παιδί, πώς έκείνοι πού βρίσκονται ανάμεσα σ' αὐτούς τούς δύο, κι' άπ' αὐτούς δά είναι και ό "Ερως. Γιατί ή σοφία είναι από τά πιό όμορφα πράγματα, και ό "Ερως είναι "Ερως γιά τό όμόρφο· ώστε είναι άνάγκη ό "Ερως νά είναι φιλόσοφος...²

1. Πρβλ. τά λεγόμενα στο διάλογο *Μένων* 84 b - d, όπου ό Πλάτων βάζει τό Σωκράτη νά δείξει στο Μένωνα πώς έφερε τόν άπαιδέυτο σκλάβο στο σημείο, ένω πριν άπαντούσε σαν νά ήταν άνθρωπος πού γνωρίζει, νά βεβαιωθεί γιά τήν άμηχανία του, κι άν «δέ γνωρίζει, τουλάχιστο νά μή νομίζει ότι γνωρίζει». 'Ο Σωκράτης ρωτά : «Δέν είναι αυτό καλύτερη κατάσταση τοῦ πνεύματος, άναφορικά μέ τό πράγμα πού άγνοούσε ; ... κάνοντάς τον (δηλ.) νά άπορεϊ και ναρκώνοντάς τον όπως ή θαλασσινή νάρκη ; »

2. Πρβλ. τά χωρία :

α) Πλάτων, *Άπολογία* 38 a : «'Ο... ανεξέταστος βίος οῦ βιωτός άνθρωπῳ».

β) Πλάτων, *Λάχης* 194a : «'Ημεῖς επί τῇ ζητήσει επιμεινωμέν τε και καρτερήσωμεν».

Βιβλιογραφία : Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου, Εισαγωγή στον Πλάτωνα, 1970 σ, σ.σ. 150 - 151.

ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Είσαγωγή. Τό ερώτημα «ποιός είμαι» είναι ό πυρήνας τών κειμένων πού ακολουθούν. Στο πρώτο ή αναζήτηση τής αυτογνωσίας γίνεται σέ αντιδιαστολή πρós τήν αναζήτηση τής γνώσεως τών πραγμάτων και πρós τήν αντίκρουση τοῦ μύθου. Πρωταρχικό μέλημα τοῦ ανθρώπου θεωρεῖ ό Σωκράτης τήν αυτοσυνείδηση. Στο δεύτερο κείμενο σωτηριακή απάντηση στο ερώτημα «ποιός είμαι» αποτελεί ή γνώση και σωτηριακή πράξη τό βάπτισμα. Στο τρίτο τό ερώτημα, πού έννοεῖται, συνοδεύει ή άγνωσία τοῦ μηδενός και ή βεβαιότητα τής τυχαιότητας.

Πλάτων, Φαῖδρος 229 έπ., μετάφρ. Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Ἐγώ όμως . . . βρίσκω πώς αὐτά τά πράγματα ἔχουν βέβαια τή χάρη τους, ἀλλά χρειάζεται νά εἶναι κανείς πολύ δυνατός σ' αὐτά . . . και θά χάσει πολὺν καιρό . . . Κι ἔμένα δά δέν μοῦ μένει καθόλου καιρός γι' αὐτά. Καί ή αἰτία, φίλε μου, γι' αὐτό εἶναι τούτη : δέν μπορῶ ἀκόμα, καθώς λέει τό Δελφικό ρητό, νά γνωρίσω τόν ἑαυτό μου. Μοῦ φαίνεται λοιπόν πώς εἶναι γελοῖο, ένόσω δέν ξέρω ἀκόμα τοῦτο, νά νοιάζομαι γιά τά ξένα πράγματα. Γι' αὐτό λοιπόν τ' ἀφήνω αὐτά ὅπως εἶναι και . . . νοιάζομαι . . . γιά τόν ἑαυτό μου, νά ἰδῶ μήπως εἶμαι κανένα θηρίο πιό μπερδεμένο και πιό φουσκωμένο ἀπό τόν Τυφώνα ή κανένα πιό ἡμερο και πιό ἀπλό ζῶο, πού τοῦ ἔχει τάξει ή φύση νά ἔχει μερδικό ἀπό κάποιο θεϊκό και ἀπλό κλῆρο.

Οὐαλεντῖνος, εἰς Κλήμεντα Ἀλεξανδρέα, Ἐπιτομαί εκ τών Θεοδότου, 78, μετάφρ. Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Ἄ,τι μᾶς ἔλευθερώνει δέν εἶναι μόνον τό βάπτισμα, ἀλλά και ή γνώση γιά τό ποιοί ἡμεθα και ποιοί ἐγίναμε, πού ἡμεθα και πού μέσα ἐριχθήκαμε, πρós τά πού σπεύδουμε, ἀπό πού θά λυτρωθούμε, και ή γνώση τοῦ τί εἶναι γέννηση και τί ἀναγέννηση.

Βιβλιογραφία : Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου, Φιλοσοφία και Ὑπαρξισμός, «Φιλοσοφία» 2 (1972), σελ. 19.

Ζ.-Π. Σάρτρ, Ἡ Ναυτία, μετάφρ. Μ. Λαέρτη, σελ. 183 :

Δέν παραξενεύτηκα, ἤξερα πολύ καλά ὅτι αὐτό ἦταν ὁ Κόσμος, ὁ Κόσμος μ' ὄλη τή γύμνια του πού ἄξαφνα ἀποκάλυπτε τόν ἑαυτό του, κι ἐγώ πνιγόμενα ἀπό μανία γι' αὐτό τό πελώριο παράλογο πλάσμα. Δέν μπορούσες μήτε κάν ν' ἀναρωτηθεῖς ποῦθε ἤρθαν ὅλα αὐτά, ἢ πῶς ἦταν δυνατόν νά ὑπάρχει ἕνας κόσμος παρά νά εἶναι ἀνύπαρκτος. Ἦταν ἀκατάληπτο, ὁ κόσμος ἦταν παρῶν παντοῦ, μπροστά, πίσω. Τό τίποτα ἦταν πρῖν ἀπ' αὐτόν . . . Δέν ὑπῆρξε οὔτε στιγμή πού θά μπορούσε ὁ κόσμος νά μὴν ὑπάρχει. . . μέ σκοπό νά φανταστεῖς τήν ἀνυπαρξία, θά 'πρεπε νά 'σαι κιόλας ἐκεῖ, μέσα στόν κόσμο, μέ τά μάτια σου ὀρθάνοιχτα καί ζωντανός· ἡ ἀνυπαρξία ἦταν μόνο μιά ἰδέα μέσα στό κεφάλι μου, μιά ὑπαρκτή ἰδέα ἐπιπλέοντας σ' ἐκείνη τήν ἀπεραντοσύνη.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ : ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ἢ ΕΠΙΣΤΗΜΗ;

Εἰσαγωγή. Παραθέτουμε ἐδῶ τρία κείμενα : τό πρῶτο καί τό τρίτο εἶναι ἐνδεικτικά γιά τό μὴ διδακτό τῆς Φιλοσοφίας. Τό δεύτερο εἶναι τοῦ Χουῦσερλ, πού ἀντίθετα στήν «παγκόσμια . . . φιλοσοφική γραμματεία . . . παλαιότερη καί νεώτερη», θέλει τή Φιλοσοφία ἀδστηρή ἐπιστήμη.

Ἴμμ. Κάντ, Κριτική τοῦ Καθαροῦ Λόγου, μετάφρ. Γρ. Λιόνη, Ἄναγνωστίδης, σσ. 613 - 614 :

Ἡ Φιλοσοφία δέν εἶναι παρά ἡ ἰδέα μιᾶς δυνατῆς ἐπιστήμης, πού δέν πραγματοποιήθηκε πουθενά, πού ζητᾶ κανεῖς νά πλησιάσει ἀπό διαφορετικούς δρόμους, ὥσπου ν' ἀνακαλύψει τό μοναδικό μονοπάτι, πού οἱ αἰσθήσεις κάνουν δύσβατο, κι ὥσπου νά κατορθώσει, ὅσο εἶναι ἀνθρώπινα δυνατό, νά ἐξομοιώσει τό ὡς τώρα ἀποτυχημένο ἀντίγραφο στό πρότυπο. Ὡς τότε κανεῖς δέν μπορεῖ νά μάθει Φιλοσοφία. Γιατί πού βρίσκεται ἡ Φιλοσοφία; ποιός τήν κατέχει κι ἀπό τί τήν ἀναγνωρίζει κανεῖς; μόνο νά φιλοσοφεῖ μπορεῖ κανεῖς νά μάθει, ν' ἀσκήσει δηλαδή τό χάρισμα πού ἔχει ὁ λόγος¹ νά ἀκολουθεῖ τίς γενικές του ἀρχές², πάνω σέ ὀρισμένες προσπάθειες πού ὑπάρχουν ἤδη, πάντα ὅμως μέ τήν ἐπιφύλαξη τοῦ δικαιώματος τοῦ λόγου νά ἐρευνᾷ τίς προσπάθειες αὐτές στίς πηγές τους καί νά τίς ἐπιβεβαιώνει ἢ νά τίς ἀπορρίπτει.

1. Δηλ. ὁ νοῦς. Ἡ «Κριτική τοῦ Καθαροῦ Λόγου» εἶναι ἡ Κριτική τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, ἡ Κριτική τοῦ καθαροῦ λόγου, ὡς καθαροῦ γνωστικοῦ ὄργαλου τοῦ κόσμου σύμφωνα μέ τίς καθολικές καί ἀναγκαιῆς ἀρχιεῖς πνευματικές ἀρχές, ἀπόλυτα ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἐμπειρία καί τόν αἰσθητό φυσικό κόσμο» (Κορκοφίγκας, Ἡ ἠθική Φιλοσοφία, 1937, σελ. ΧCIV).
2. Ἀρχές στή Φιλοσοφία εἶναι οἱ ἐνωτικές ἐννοιες, οἱ ὅροι πού διέπουν τίς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος. Βλ. καί Λεξιλόγιο.

Ἔντμ. Χοῦσσερλ, Ἡ φιλοσοφία ὡς αὐστηρή ἐπιστήμη, μετάφρ. Ν. Σκουτερόπουλου, «Δευκαλίων» 12, σελ. 290 :

Ἄρесе στόν Κάντ νά λέει ὅτι δέν μπορεῖ νά μάθει κανεῖς Φιλοσοφία, ἀλλά μόνο τό φιλοσοφεῖν. Τί ἄλλο εἶναι αὐτό παρά μιά ὁμολογία γιά τόν μή ἐπιστημονικό χαρακτήρα τῆς Φιλοσοφίας; Μόνο ὡς ἐκεῖ πού φθάνει ἡ ἐπιστήμη, ἡ πραγματική ἐπιστήμη, μπορεῖ κανεῖς νά διδάσκει καί νά διδάσκεται.

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Φιλοσοφία καί Ζωή, 1967, σσ. 303 - 309 :

Εἶναι ἓνα κύριο χαρακτηριστικό τῆς Φιλοσοφίας ὅτι πάντοτε . . . ἀρχίζει τό ἔργο της ἀπό τήν ἀρχή . . . Ἡ Φιλοσοφία εἶναι ἓνας αἰώνιος ὁδοιπόρος . . . Ὁ ἔρωσ τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή ἡ θέλησή του νά εὔρει τήν ἀλήθεια, δέν γνωρίζει κανένα ὄριο, συνεπῶς ὁ ἔρωσ εἶναι ἡ ὑποκειμενική αἰτία γιά τήν ἀτερμάτιστη πορεία τοῦ λόγου μέσα στόν ἄνθρωπο. Αὐτά τά δύο, ὁ ἔρωσ καί ὁ λόγος, χαρακτηρίζουν τόσον τήν οὐσία τῆς Φιλοσοφίας ὅσον καί τήν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου . . . Γιά νά καταλάβουμε τί εἶναι Φιλοσοφία δέν ὑπάρχει τελικῶς ἄλλος δρόμος παρά ν' ἀρχίσουμε νά φιλοσοφοῦμε. Τοῦτο ὅμως δέν σημαίνει ὅτι πρέπει κανεῖς μόνον νά ἐπαναλάβει μέσα στό πνεῦμα του ὅ,τι ἄλλοι ἐσκέφθηκαν. Ἀντιθέτως σημαίνει ὅτι πρέπει κανεῖς νά προσπαθῆσει νά γεννήσει μέσα του ἄλλη μιά φορά τά φιλοσοφικά νοήματα μέ τό νά ἐνεργήσει ὁ ἴδιος μέσα του φιλοσοφικῶς. Συνεπῶς ἡ Φιλοσοφία ὑπάρχει κατ' οὐσίαν πάντοτε μόνον ὡς ἐνεργός λόγος ἢ νοῦς . . . Τά προβλήματα . . . ἀποτελοῦν τό κύριο περιεχόμενο τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος καί εἶναι κατά βάθος πάντοτε τά ἴδια. Ὅμως σέ κάθε ἐποχή ἐμφανίζονται κάτω ἀπό δια-

φορετικούς όρους . . . 'Η Φιλοσοφία υπάρχει περισσότερο ως ένας δρόμος τῆς σκέψεως, τῆς αυτοκατανοήσεως, παρά ως ἀποτέλεσμα, περισσότερο ως πνεῦμα, παρά ως πόρισμα . . . "Εγκείται στή φύση τῆς Φιλοσοφίας καί στή φύση τοῦ ἀνθρώπου νά ἔχουν περισσότερες διαστάσεις . . . "Όλες αὐτές οἱ διαστάσεις τοῦ πνεύματος εὐρίσκονται σέ ἀγώνα ἢ μία μέ τήν ἄλλη καί μέσα σέ αὐτόν ἀμφισβητεῖ ἢ μία στήν ἄλλη τό δικαίωμα ζωῆς. "Ἐτσι γεννιῶνται τά μεγάλα προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Συσχετίστε μέ τή Φιλοσοφία, στή σωκρατική της θεώρηση, τόν ὀρισμό τῆς σωφροσύνης, ὅπως τόν δίδει ὁ Πλάτων, Χαρμίδης 172b : «ἐπιστήμην ἐπίστασθαι καί ἀνεπιστημοσύνην».
2. Εἶπαν ὅτι ἡ Φιλοσοφία, ὅπως καί ἡ ζωῆ, εἶναι, ἓνας σισύφειος ἀγώνας. Συζητήστε μέ ἐπιχειρήματα ὑπέρ ἢ κατά τήν ἄποψη αὐτή (Βιβλιογρ. "Αλμπέρ Καμύ, 'Ο μύθος τοῦ Σισύφου, Γαλαξίας , 1969).
3. 'Αναλύστε τίς σκέψεις πού περιέχονται στό παρακάτω κείμενο τοῦ Ἑλιοῦ : «Γιά νά φτάσεις αὐτό πού ἀγνοεῖς πρέπει νά περάσεις ἓνα δρόμο, πού εἶναι ὁ δρόμος τῆς ἀγνοίας. Γιά νά φτάσεις ἐκεῖ πού δέν εἶσαι, πρέπει νά περάσεις ἓνα δρόμο, μέσα στόν ὁποῖο ἐσύ δέν εἶσαι, κι αὐτό πού κατέχεις εἶναι αὐτό πού δέν κατέχεις . . . »
4. 'Ο θεμελιώδης ἐρωτηματικός χαρακτήρας τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ καί ὁ φιλόσοφος, ὡς αἰώνιος ἀρχαίος (χαρακτηρισμός τοῦ Χουσσερλ).
5. 'Ο Γιάσπερς ἔλεγε ὅτι κανένας ὀρισμός δέν ἐξαντλεῖ τό νόημα τῆς Φιλοσοφίας. Συσχετίστε τήν ἄποψη μέ τήν ἔννοια τοῦ ὀ ρ ι σ μ ο ῦ, ὡς χωρισμοῦ τοῦ εἶδους ἀπό τό γένος καί μέ ἀναφορά σέ ὅσα γνωρίζετε γιά τό ἀντικείμενο τῆς Φιλοσοφίας.
6. 'Από τήν Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας ἀντλοῦμε ποικίλους ὀρισμούς τῆς Φιλοσοφίας, ὅπως : Προσπάθεια αὐτογνωσίας (Σωκράτης), γνώση τοῦ Καθαροῦ Λόγου, ἀνεξάρτητη ἀπό τήν ἐμπειρία (Κάντ). 'Αναφέρετε ἄλλους ὀρισμούς καί συζητήστε τό γεγονός τῆς ποικιλίας τῶν ἀπαντήσεων.

ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Βιβλιογραφία : I.N. Θεοδωρακόπουλου, Μαθήματα Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων, 1955 καί τοῦ ἴδιου, Προλεγόμενα στήν ἐπανέκδοση τῆς Συνόψεως τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας τοῦ W.G. Tennemann, μετάφρ. Κ. Κούμα (1818), Κέντρον Ἑρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας 1973, σσ. 5 - 6.

ΘΕΜΑ ΓΙΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

‘Από τόν Πίνακα τῆς ‘Ιστορικῆς ‘Επισκοπῆσεως τῆς Φιλοσοφίας ποιοῦ σύμπερασμα βγάζετε γιά τήν οὐσία τῆς ; Προσπαθῆστε νά δείξετε τήν κινήτικότητα τῶν ἰδεῶν. Χρησιμοποιήστε κατάλληλα τά χωρία :

Πλάτων, Τίμαιος 22b : «Ἕλληνες αἰε παῖδες ἐστε, γέρων δέ ‘Ἕλλην οὐκ ἔστιν . . . Νέοι ἐστέ . . . τὰς ψυχὰς πάντες· οὐδεμίαν ἐν αὐταῖς ἔχετε δι’ ἀρχαίαν ἀκοήν παλαιάν δόξαν οὐδέ μάθημα χρόνον οὐδέν».

Γκ. Μαρσέλ, Μεταφυσικό ‘Ημερολόγιο, σελ. X : «Δέν ὑπάρχει τελευταία λέξη γιά τά πράγματα . . . ‘Η Φιλοσοφία δέν ἔχει ἄλλα ὄρια ἀπό τήν ἴδια τήν ἀπουσία ἱκανοποιήσεως».

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ – ΔΙΑΦΟΡΕΣ

Β. Χαίζενμπεργκ, Φυσική καί Φιλοσοφία, μετάφρ. Κ. Κωνσταντίνου, 1971, σελ. 70 :

.. Στίς φυσικές ἐπιστήμες δέν ἐνδιαφερόμαστε γιά τό σύμπαν, ὡς σύνολο, συμπεριλαμβανομένων καί τῶν ἑαυτῶν μας, ἀλλά κατευθύνουμε τήν προσοχή μας σ’ ἕνα μέρος τοῦ σύμπαντος καί τό κάνομε ἀντικείμενο τῶν μελετῶν μας. Στήν ἀτομική φυσική τό μέρος αὐτό εἶναι συνήθως ἕνα πολύ μικρό ἀντικείμενο, ἀτομικό σωματίο ἢ ὁμάδα τέτοιων σωματίων, μερικές φορές πολύ μεγάλη – τό μέγεθος δέν ἐνδιαφέρει· εἶναι ὅμως σημαντικό τό ὅτι ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ σύμπαντος, συμπεριλαμβανομένων καί τῶν ἑαυτῶν μας, δέν ἀνήκει στό ἀντικείμενο.

Ζ. Γκωγιωμώ, Κυβερνητική, μετάφρ. Κ. Φιλίνη, ‘Ηριδανός, σελ. 11 :

Χαρακτηριστικό τῆς ἐπιστήμης εἶναι νά παρέχει, τουλάχιστον σ’ ἕνα ὀρισμένο στάδιο ἀνάπτυξης, ἀποτελέσματα ἀδιαμφισβήτητα, ἀλλά μέσα σέ μιᾶ ὀρισμένη περιοχὴ . . . Ἔτσι ἡ ἐπιστήμη δέν μπορεῖ νά πάρει ὡς ἀντικείμενο ὁλόκληρο τό Σύμπαν . . . οὔτε

τό Θεό οὔτε τήν ἀνθρωπότητα κλπ. Ἡ Φιλοσοφία (μέ τήν πλατιά ἔννοια) βλέπει, ἀντίθετα, ἀπεριόριστο τό πεδίο τῆς δράσεώς της, ἀλλά ὀρισμένα ἀπό τά ἐπιτεύγματα τῆς μποροῦν σέ κάθε στιγμή νά ξαναμποῦν γιά συζήτηση. Αὐτή ἡ ἀδιάκοπη κριτική εἶναι, ἄλλωστε, μιά ἀνάγκη πρωταρχική.

Ο ΘΑΥΜΑΣΜΟΣ

Εἰσαγωγή. Ὅτι ἡ γνώση ξεκινᾷ ἀπό τήν ἀπορία (γνώση τῆς ἀγνοίας) δείχνεται, ὅπως εἶδαμε, στόν Πλάτωνα μέ τό συμβολισμό τοῦ Ἑρωτος. Στό διάλογο **Θεαίητος** (155 d), λέει ὁ Πλάτων: «Μάλα γάρ φιλοσόφου τοῦτο τό πάθος, τό θαυμάζειν· οὐ γάρ ἄλλη ἀρχή φιλοσοφίας ἢ αὕτη καί ἔοικεν ὁ τήν Ἴων Θαύμαντος ἔγκρονον φήσας οὐ κακῶς γενεαλογεῖν». Ὁ Ἀριστοτέλης θεώρησε τό θαυμασμό ὡς ἀρχή (ἱστορική ἀφετηρία, ἀλλά καί πηγὴ) τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, ἀπόδειξη τῆς ἐπιθυμίας τοῦ ἀνθρώπου νά ἀπελευθερωθεῖ ἀπό τήν ἀγνοια. Ὁ Καρτέσιος θεώρησε τό θαυμασμό συναίσθημα πού προσδιορίζει τήν ἐπιστημονική ἔρευνα. Στόν Κάντ τό αἶσθημα τοῦ σεβασμοῦ πλησιάζει στό θαυμασμό. Ὁ Γιάσπερος, τέλος, ἐξετάζοντας ἱστορικά τίς πηγές τῆς Φιλοσοφίας πρόσθεσε στό θαυμασμό: τή μεθοδική ἀμφιβολία τοῦ Καρτεσίου, τόν ἐσωτερικό κλονισμό (τήν ἐμπειρία τῆς ἀδυναμίας μας) καί, ὡς τέταστη πηγὴ, αὐτό πού ὁ ἴδιος ὀνόμασε *συνείδηση τῶν ὀριακῶν καταστάσεων* (θανάτου, πόνου, ἀγῶνα, ἐνοχῆς).

Ἀριστοτέλης, Μετά τά φυσικά Λ 982 b, μετάφρ. Κ. Γεωργούλη:

Ἐξαιτίας τοῦ θαυμασμοῦ οἱ ἄνθρωποι καί τώρα καί στήν πρώτη ἀρχή ἄρχισαν νά φιλοσοφοῦν· στήν πρώτη ἀρχή ἐθαύμασαν τά παράδοξα φαινόμενα πού ἄμεσα ἐμπροστά τους εἶχαν, ἔπειτα, σιγά σιγά ἔτσι προοδεύοντας ἔπεσαν σέ ἀπορία καί γιά τά μεγαλύτερα, π.χ. γιά τά παθήματα τῆς σελήνης, γιά τά ἡλιακά καί ἀστρικά φαινόμενα καί γιά τή γένεση τῶν πάντων. Ὅποιοι ὅμως ἀπορεῖ καί θαυμάζει ἔχει τήν ἰδέα ὅτι εὐρίσκεται σέ ἀγνοια... Ὡστε ἀφοῦ βέβαια ἐφιλοσόφησαν προσπαθώντας νά ξεφύγουν ἀπό τήν ἀγνοια, εἶναι φανερό πῶς ἐφιλοσόφησαν γιά νά ἴδουν τό εἶδος τῶν πραγμάτων κι ὄχι γιά μιά κάποια πρακτική χρησιμοποίηση.

Πλάτων, Πολιτεία 511 α έπ., μετάφρ. Κ. Γεωργούλη :

Αυτό... τό είδος τό έχαρακτήριζα ώς νοητό προσθέτοντας ότι ή ψυχή αναγκάζεται στις αναζητήσεις τής περιοχής αυτής νά χρησιμοποιει ύποθέσεις καί δέν προχωρεί πρός τήν άρχή, έπειδιή δέν μπορεί νά βγει ψηλότερα από τίς ύποθέσεις... Προσπάθησε τώρα νά καταλάβεις ότι ώς δεύτερο τμήμα του νοητού έννοω τό τμήμα πού άγγίζει ο καθαρός λόγος στηριγμένος στη διαλεκτική δύναμη χωρίς νά μεταμορφώνει τίς ύποθέσεις σέ άρχές, αλλά χρησιμοποιώντας τις ώς έδαφος για νά στηριχθεί καί ώς βαλβίδες ξεκινήματος για νά όρμήσει έως τήν άνυπόθετη των πάντων άρχή, νά τήν άγγίζει καί έπειτα έξαρτώντας τήν πορεία του από εκείνα πού από εκείνη είναι έξαρτημένα, νά κατέβει άκολουθώντας αυτόν τό δρόμο έως τήν τελευταία άκολουθία, χωρίς νά βοηθηθεί από κανένα άπολύτως αισθητό, αλλά χρησιμοποιώντας καθαρά είδη¹, τή συνάφειά τους καί τήν κατεύθυνσή τους καί καταλήγοντας πάλι σέ είδη.

1. Δηλ. 'Ιδέες. Στις έπιστήμες, Μαθηματικά, Γεωμετρία «τό άντικείμενο τής γνώσης... δέν είναι αισθητό, άλλ' είναι πέρα από κάθε έμπειρία... Τά αισθητά γεωμετρικά σχήματα καί τά άριθμητικά ψηφία είναι βοηθήματα μόνο για τήν παράστασή μας... Μέ τήν ουσία του όμως τό τρίγωνο άνήκει σ' ένα κόσμο πού δέ φαίνεται» (Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλος, **Εισαγωγή στόν Πλάτωνα**, σελ. 236). 'Η Φιλοσοφία κατά τόν Πλάτωνα είναι μιá συνεχής πορεία μέσα σέ 'Ιδέες, πού κορυφώνονται στην 'Ιδέα του 'Αγαθοϋ, τό 'Ανυπόθετον, τήν πρωταρχή του Είναι καί τής γνώσεως.

Ο ΜΥΘΟΣ

Είσαγωγή. Για τό μύθο, στόν όποιο συχνά καταφεύγει ο Πλάτων, γράφει ο Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλος, Εισαγωγή στόν Πλάτωνα, σελ. 320 : "Έρχεται ο μύθος νά όμολογήσει τό άμολόγητο καί νά μεταδώσει τό άμετάδοτο :... "Αν ώς ποίημα ο μύθος είναι έμψυχος όργανισμός μέ αυτάρχεια καί ευδαιμονία, ώς νόημα είναι γάτι τό παρόδοξο, γιατί έρχεται μέ τό συμβολισμό του νά περάσει πέρα από τά καλοθεμέλιωτα σύνορα του λόγου καί νά ιστορήσει πιά αυτός ό,τι ο λόγος δέν μπορεί μέ τήν κρίση του νά συλλάβει».

*Στήν **Πολιτεία** ο Σωκράτης διηγείται ένα μύθο για τήν τύχη*

τῆς ψυχῆς μετά τό θάνατο τοῦ σώματος : Ὁ Ἡρῶ, πού ἦ γενιά του κοιτοῦσε ἀπό τήν Παιονία, ἦταν ἕνας γενναῖος πού πέθανε καί ξανάζησε καί μόλις ξανάθε στή ζωή διηγήθηκε ὅσα εἶδε στόν ἄλλο κόσμο. Ἀνάμεσα σέ ἄλλα κάνει λόγο γιά τήν ἐκλογή πού κάνουν οἱ ψυχές σχετικά μέ τόν κλήρο τῆς ζωῆς τους, προκειμένου νά ξαναεναρκοῦν.

Πλάτων, Πολιτεία 617 b ἐπ., μετάφρ. I.N. Θεοδωρακόπουλου :

... Σέ ἴση ἀπόσταση ἡ μιὰ ἀπό τήν ἄλλη ἐκάθονταν, ἡ κάθε μιὰ ἐπάνω σέ θρόνο, οἱ τρεῖς θυγατέρες τῆς Ἀνάγκης, οἱ Μοῖρες . . ἡ Λάχαισις, ἡ Κλωθώ καί ἡ Ἄτροπος . . . Αὐταί λοιπόν, μόλις ἐφθασαν, εὐθύς ἔπρεπε νά πᾶνε ἐμπρός στή Λάχαισις, καί κάποιος προφήτης τοὺς ἔβαλε πρῶτα σέ τάξη τόν καθένα, ἔπειτα πῆρε ἀπό τά γόνατα τῆς Λάχαισις καί κλήρους καί παραδείγματα βίων, ἀνέβηκεν ἐπάνω σ' ἕνα ψηλό βῆμα καί εἶπε : «Τῆς θυγατέρας τῆς Ἀνάγκης, τῆς παρθένας Λάχαισις εἶναι ὁ λόγος· ψυχές ἐφήμερες, ἀρχίνισμα ἄλλου θανατηφόρου κύκλου γιά τό θνητό γένος. Δέν θά λαχαινεῖς ἔσῃς ὁ δαίμων, ἀλλά σεις θά διαλέξετε τό δαίμονα. Καί ὅποιος λάχει πρῶτος, πρῶτος ἄς διαλέξει τό βίον του, πού ἀμετάκλητα θά ἀκολουθήσει. Ἡ ἀρετή εἶναι κάτι ἀδέσποτο· κατά πῶς τήν τιμᾶει ἢ τήν περιφρονᾶει ὁ καθένας, θά μεταλάβει ἀπ' αὐτήν πῖο πολύ καί πῖο λίγο. Ἡ εὐθύνη εἶναι ἐκείνου πού διαλέγει. Ὁ θεός εἶναι ἀνεύθυνος». Αὐτά εἶπε καί ἔριξε τοὺς κλήρους ἐπάνω σέ ὅλους . . . Κι ἔβαζε ὁ προφήτης τά παραδείγματα τῶν βίων ἐμπρός του κατά γῆς, πολύ πῖο πολλά ἀπό τοὺς παρόντες· καί ἦταν πολλῶν λογῶν, γιατί ἦταν καί ὄλων τῶν ζώων οἱ βίοι καί ὅλοι βέβαια οἱ ἀνθρώπινοι. Καί ἀνάμεσα σ' αὐτούς ἦταν καί οἱ τυραννίδες, ἄλλες ἰσόβιες κι ἄλλες πού καταλύονται στό μεταξύ καί καταντοῦνε σέ φτώχειες καί σέ ἐξοριεῖς καί σέ ἐπαιτεῖες. Μά ἦταν καί βίοι σπουδαίων ἀνδρῶν, ἄλλοι μέ τή μορφή καί μέ τά κάλλη καί μέ τήν ῥώμη . . . ἄλλοι . . . μέ τίς ἀρετές τῶν προγόνων.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΩΣ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ, ΖΩΝΤΑΝΟΣ ΛΟΓΟΣ

Πλάτων Ζ' Ἐπιστολή, 341 b ἐπ. Βλ. Ἀξία τῆς φιλοσοφίας, φιλοσοφοί καί πλῆθος.

G. Marcel, *Essai de Philosophie Concrète*, 1967, σελ. 96, μετάφρ.

*Αννας Κελεσίδου - Γαλανού (‘Η πλατωνική ψυχαγωγία στη σύγχρονη σκέψη, «Φιλοσοφία» 4 1974, σελ. 392) :

Καταλαβαίνω πολύ καλά τί θέλουν νά πουν, όταν μέ ρωτούν για τίς μελέτες μου. Ώς έρευνητικές προσπάθειες είναι πράγματι δικές μου· στό μέτρο, αντίθετα, πού δέχομαι ότι καταλήγουν, δέν μου άνήκουν. Δέν ύπάρχει στόν κόσμο τίποτε πού ν’ άποτελεί λιγότερο προνόμιο κάποιου άπ’ όσο ή Φιλοσοφία.

I. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Σύστημα Φιλοσοφικής Ήθικης, 1965, σελ. 99 :

Τό έργο τής Πηνελόπης συμβολίζει πολύ καλά τί γίνεται μέ τή Φιλοσοφία, έπειδή άκριβώς ή ούσία της είναι άδογματιστη. Όπως ή Πηνελόπη εξύφαινε τή νύχτα ό,τι ύφαινε τήν ήμέρα, τό ίδιο γίνεται και στόν άργαλειό τής Φιλοσοφίας, όπου ό ένας φιλόσοφος ξυφαίνει, ό,τι ύφανε ό άλλος. Άλλά και ό άργαλειός μένει και ό φιλόσοφος ζει, ζει μέσα sé κάθε έποχή και ύφαινει τό νόημά της. Και για νά τό ύφάνει πρέπει νά ξυφάνει τό νόημα τής προηγούμενης και νά ύφαινει τής έποχής του τό νόημα άπαρχής. Τουτο είναι τό ύπέρτατό άγώνισμα του πνεύματος . . .

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Γιατί ή φιλοσοφική «διδασκαλία» δέν έχει τήν «οίκουμενικότητα» τών Μαθηματικών ;
2. Ή έλευθερία τής έρευνητικής δραστηριότητας του ειδικού έρευνητου και ή έλευθερία του φιλοσόφου.
3. Ό θαυμασμός, ως βαθμός πνευματικής έλευθερίας. Σχολιάστε τήν άποψη του **I.Ν. Θεοδωρακόπουλου** : «Μονάχα οί κουρασμένοι δέ θαυμάζουν και δέν αγαπούν».
4. Είναι δυνατό, και για ποιούς λόγους, νά παρομοιάσουμε τίς άλήθειες τής έπιστήμης μέ μετοχές ; Πώς έχει, διαφορετικά από τήν έπιστήμη, τό πρόβλημα τής άναζητήσεως τής άλήθειας στη Φιλοσοφία ;
5. Σχολιάστε τό παρακάτω κείμενο του **Γιάσπερς, Ύποστασιακή Φιλοσοφία, ΑΦΘΕ 3 1938, σελ. 257, μετάφρ. Π. Κανελλόπουλου** : «Άλήθεια – ή λέξη αυτή έχει μία μαγεία, πού δέ συγκρίνεται μέ τίποτα. Μοιάζει σαν ή έπαγγελία, πού αναφέρεται στην ούσία του έαυτου μας. Ή προσβολή τής άλήθειας δηλητηριάζει καθετί, πού κερδίζουμε μέ τήν τέτοια προσβολή. Ή άλήθεια μπορεί νά προκαλέσει πόνο· μπορεί νά οδηγήσει στην άπελπισία. Κι όμως, άνεξάρτητα από τό περιεχόμενό της και μόνο μέ τό ότι είναι ή άλήθεια, καταφέρνει

νά μᾶς ἱκανοποιεῖ βαθιά, κάνοντάς μας νά νιώθουμε, ὅτι ἐπιτέλους ὑπάρχει ἡ ἀλήθεια.»

6. Ἀναλύστε τήν ἀποψη τοῦ **I.N. Θεοδωρακόπουλου**: «Ἡ Φιλοσοφία δέν εἶναι σχῆμα οὔτε ἔτοιμος καρπός πού μπορεῖ νά τόν πάρει ὁ ἕνας ἀπό τόν ἄλλο».
7. Ἀναπτύξτε τήν ἰδέα πού περιέχεται στό χωρίο τοῦ Ἄριστοτέλη: «Τήν θεωρίαν τοῦ παντός προτιμητέον πάντων τῶν δοκούντων χρησίμων εἶναι».

ΕΠΙΣΤΗΜΗ – ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ (πρόοδος)

I. N. Θεοδωρακόπουλος, Σύστημα Φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς, σ.σ. 248, 256 :

Ἡ βασική ἀρχή τῆς θεωρίας τοῦ ἐξελίσεσθαι εἶναι ὅτι κατ' ἀνάγκην τό μεταγενέστερο στάδιο εἶναι καλύτερο καί ἠθικά ἀξιότερο ἀπό τά προηγούμενα... Ἡ ἀρχή αὐτή συναντάει ἀνυπέρβλητες δυσκολίες καί κατ' οὐσίαν μέσα στήν ἱστορική ζωῆ ἐφαρμόζεται μόνον μονομερῶς. Παρατηροῦμε συχνά καί μάλιστα σαφέστατα ὅτι ἡ μεταγενέστερη ἐποχή δέν εἶναι καλύτερη ἀπό τήν προγενέστερη. Ἄν πάρουμε ὅποιονδήποτε μεγάλο πολιτισμό, παρατηροῦμε, ὅτι, ὕστερα ἀπό ἕνα σημεῖο ἀκμῆς, ὅπου κορυφώνονται οἱ δυνάμεις του, ὑλικές, ψυχικές καί πνευματικές, ἀκολουθεῖ κατάπτωση. Ἐπίσης ἡ ἀρχή τοῦ ἐξελίσεσθαι δέν ἰσχύει ἀπό πολιτισμό σέ πολιτισμό, γιατί π.χ. ὁ ρωμαϊκός πολιτισμός, ἄν καί μεταγενέστερος τοῦ ἑλληνικοῦ, εἶναι κατώτερος κατά τήν ἀξία του. Ἡ ἀπλή πάροδος τοῦ χρόνου εἶναι γιά τή θεωρία τοῦ ἐξελίσεσθαι ἀρκετή γιά νά γίνεῖ τό καλύτερο. Τοῦτο εἶναι ἡ δεισιδαιμονία τῆς προόδου... Τοῦτο (ὁμως) ἰσχύει μόνον γιά τή φυσικομαθηματική ἐπιστήμη καί τήν παρακόλουθη τεχνική... Καί... στή φυσική ὁμως ἐπιστήμη (ἡ θεωρία τοῦ ἐξελίσεσθαι) θά εὔρει ἕνα ἐχθρό πού δέν τόν περίμενε... Κατά τούς ὑπολογισμούς τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ἡ τύχη τοῦ πλανήτη μας εἶναι προδιαγραμμένη. Κάποτε, λέγει ἡ φυσική ἐπιστήμη, δηλαδή σέ ὀρισμένο σημεῖο τοῦ χρόνου... ὁ πλανήτη μας θά παγώσει. Καί σέ ἕνα ἄλλο πάλιν ὀρισμένο σημεῖο τοῦ χρόνου, ἡ ἔλξη τῆς γῆς ἀπό τόν ἥλιο, πού κι αὐτός τότε θά εἶναι παγωμένος, θά νικήσει, καί ἡ νεκρή, ψυχρή γῆ θά ξαναγυρίσει κατά φυσική ἀναγκαιότητα στήν πρώτη της ἀφετηρία, τόν ἥλιο!

1. Βλ. καί **N. Wiener, Κυβερνητική καί κοινωνία**, 1970, μετάφρ. **I. Ἰωαννίδη**, σσ. 12 - 28 (Πρόοδος καί ἐντροπία).

Είσαγωγή. Κορυφαίοι της φυσικής επιστήμης διαβεβαιώνουν ότι πολλές έννοιές της φωτίζονται με τη συνδρομή της Φιλοσοφίας ή ότι η Φιλοσοφία προϋδεάζεται, προλαμβάνει δηλαδή όρισμένες έμφηρες, οι οποίες συμβαίνει κατόπιν να γίνουν επιστημονικές απόψεις. Η Ιστορία εξάλλον της Φιλοσοφίας έχει να παρουσιάσει μεγάλα όνόματα φιλοσόφων πού υπήρξαν επιστήμονες (Πυθαγόρειοι και Μαθηματικά, Πλάτων και στερεομετρία, Αριστοτέλης: Καρτέσιος και αναλυτική Γεωμετρία, Λάιμπνιτς και διαφορικός λογισμός).

Σύγχρονοι μεγάλοι φιλόσοφοι συμβάλλουν στην ποόοδο των επιστημών (Χοϋσσερλ, Ράσσελ, Βιττγένσταίν)· παρόλληλα μεγάλοι επιστήμονες, όπως ο Αϊνστάιν και ο Χάιζενμπεργκ δείχνουν ενδιαφέρον για τη Φιλοσοφία.

Β. Χάιζενμπεργκ, Φυσική και Φιλοσοφία, σσ. 89 - 90, 91 :

Η Σχολή των Πυθαγορείων ήταν ένα παρακλάδι του Όρφισμοῦ... Έδω θεμελιώθηκε ή σύνδεση ανάμεσα στη θρησκεία και τά μαθηματικά πού από τότε εξάσκησε την πιο ισχυρή επιρροή στην ανθρώπινη σκέψη. Οι Πυθαγόρειοι φαίνεται πώς ήσαν οι πρώτοι πού κατανόησαν τη δημιουργική δύναμη πού είναι σύμφυτη στις μαθηματικές διατυπώσεις. Η ανακάλυψη τους ότι δύο χορδές ήχουν αρμονικά, αν τά μήκη τους βρίσκονται σε άπλή αναλογία, απέδειξε πόσο πολύ μπορούν να βοηθήσουν τά μαθηματικά στην κατανόηση των φυσικών φαινομένων... Ο Πλάτων ήξερε την ανακάλυψη των Πυθαγορείων, τά κανονικά στερεά... Παρέβαλε τά πιο μικρά μέρη του στοιχείου¹... γή με τον κύβο, του άέρα με τό όκτάεδρο, της φωτιάς με τό τετράεδρο και του νεροῦ με τό εικοσάεδρο. Δέν υπάρχει στοιχείο, πού να αντιστοιχεί στό δωδεκάεδρο: έδω ο Πλάτων λέγει μονάχα : «Υπήρχε άκόμα ένας πέμπτος συνδυασμός, τον όποιο χρησιμοποίησε ο Θεός² στη σχεδίαση του σύμπαντος.

Εάν τά κανονικά στερεά, τά όποια αντιπροσωπεύουν τά τέσσερα στοιχεία, μπορούν να παραβληθούν ολοκληρωτικά με τά άτομα, τότε γίνεται φανερό από τον Πλάτωνα πώς δέν είναι άδαιρέτα. Ο Πλάτων κατασκευάζει τά κανονικά στερεά από δύο βασικά τρίγωνα, τά ισόπλευρα και τά ισοσκελή τρίγωνα, τά όποια

τοποθετούνται μαζί για να σχηματίσουν την επιφάνεια τῶν στερεῶν. Κατά συνέπεια τὰ στοιχεῖα μποροῦν, μερικῶς τουλάχιστον, νά μετασχηματίζονται τό ἓνα στό ἄλλο. Τά κανονικά στερεά μποροῦν νά αναλυθοῦν στά τρίγωνά τους καί ἀπό αὐτά μποροῦν νά σχηματισθοῦν καινούργια κανονικά στερεά. Γιά παράδειγμα, ἓνα τετράεδρο καί δύο ὀκτάεδρα μποροῦν νά αναλυθοῦν σέ εἴκοσι ἰσόπλευρα τρίγωνα, τά ὁποῖα μποροῦν νά ξανασυνδυαστοῦν καί νά δώσουν ἓνα εἰκοσάεδρο. Αὐτό σημαίνει : ἓνα ἄτομο φωτιᾶς καί δύο ἄτομα ἀέρα μποροῦν νά συνδυαστοῦν καί νά δώσουν ἓνα ἄτομο νεροῦ. Τά βασικά ὅμως τρίγωνα δέν μποροῦν νά θεωρηθοῦν πῶς εἶναι ὕλη, γιατί δέν ἔχουν ἔκταση στό χῶρο. Μόνον ὅταν τά τρίγωνα ἐνώνονται γιά νά σχηματίσουν ἓνα κανονικό στερεό δημιουργεῖται μιᾶ μονάδα ὕλης. Τά πιό μικρά κομμάτια ὕλης δέν εἶναι πιά τά θεμελιακά εἶναι,³ ὅπως στή φιλοσοφία τοῦ Δημοκρίτου, ἀλλά μαθηματικές μορφές. Ἐδῶ εἶναι πολύ φανερό πῶς ἡ μορφή εἶναι πιό σπουδαία ἀπό τήν οὐσία ἀπό τήν ὁποία ἀποτελεῖται ἡ μορφή.

1. Ὁ Πλάτων συνδυάζει τά στερεά μέ τά στοιχεῖα τοῦ Ἐμπεδοκλή. Βλ. Φιλοσοφία τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, Ἐμπεδοκλή.
2. Ὁ Χάιζενμπεργκ ἀντλεῖ ἀπό τό διάλογο τοῦ Πλάτωνα *Τίμαιο*, διάλογο δύσκολο, ὅπου πίσω ἀπό μιᾶ μυθολογική παρουσίαση τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου (ἓνα «εἰκότα μῦθος», ὅπως λέει ὁ Πλάτων) ὑπάρχει μιᾶ ἐπιστημονική κοσμολογία.
3. Πρόκειται γιά τά ἄτομα τοῦ Δημοκρίτου. Βλ. Φιλοσοφία τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, Δημοκρίτος.

Κ. Τσάτσος, Ἀφορισμοί καί Διαλογισμοί, 1965, σσ. 37 - 38 :

Οἱ εἰδικές ἐπιστῆμες συγκεκριμένων θεμάτων βοηθοῦν σ' ἓνα περιορισμένο τομέα, ὅταν τύχει νά μποροῦν νά βοηθήσουν· γιατί κανένα συγκεκριμένο δέν συμπίπτει μέ τό ἄλλο... Καμιᾶ εἰδική ἐπιστήμη δέν ἔχει αὐτάρκεια. Κάθε εἰδική ἐπιστήμη ὀλοκληρώνεται πέρα ἀπό τόν ἑαυτό της· ἐπεκτείνεται πέρα ἀπ' ὅ,τι νομίζεται πῶς εἶναι ὁ κύκλος τῆς στόν κύκλο τῆς Φιλοσοφίας... Ἡ μετάβαση (ἀπό τήν Ἐπιστήμη στή Φιλοσοφία) γίνεται κατά ἀναβαθμούς... Μόνον ἓνα ὄριο ὑπάρχει σαφές καί ἡ Φιλοσοφία περιορίζεται ἐκεῖ ὅπου οἱ κρίσεις... δέν εἶναι ἐξαρτημένες ἀπό τή μεταβλητότητα τῶν ἐμπειρικῶν δεδομένων. Φιλοσοφία ὑπάρχει ἐκεῖ ὅπου τό ἀντικείμενο εἶναι ὄχι πράγμα ἢ γεγονός, ἀλλά ἰδέα.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Αναπτύξτε την ιδέα, πού περιέχεται στα λόγια του **Γιάσπερς** : «Βέβαια είμαστε πολύ πέρα από τον Ίπποκράτη, τον Έλληνα γιατρό. Καθόλου όμως δεν μπορούμε να πούμε ότι είμαστε πιο πέρα από τον Πλάτωνα».
2. Τί σημαίνουν τα λόγια του **Μαρσέλ** : «Στήν πνευματική περιοχή ή αντίθεση ανάμεσα στο κοντινό και τό μακρινό αλλάζει φύση και τείνει νά ξεπεραστεί» ;
3. Συζητήστε την άποψη του **Έγελου** για τή Φιλοσοφία : «Ή Φιλοσοφία έρχεται πολύ άργά, ώς σκέψη του κόσμου· έμφανίζεται όταν ή πραγματικότητα έχει συμπληρώσει τή διαδικασία του σχηματισμού της . . . Στήν άρχή του λυκόφωτος ή γλαύκα τής Άθηνάς άρχίζει τό πέταγμά της».
4. Αναπτύξτε τό θέμα τής σχέσεως Έπιστήμης και Φιλοσοφίας μέ άφορμή τή φράση του **Γιάσπερς** : «Τό γεγονός τής Έπιστήμης δέν τό έρευνά ώς αντικείμενο καμιά ειδική έπιστήμη».
5. Ποιά ή σημασία τής γνώσεως των Έπιστημών για τό φιλόσοφο ;

Η ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Άριστοτέλης, *Μετά τά Φυσικά*, 982 b 25 - 30, μετάφρ. Κ. Γεωργούλη :

Όλοφάνερο είναι ότι ζητούμε αυτή όχι για κάποιαν άλλη χρησιμοποίηση έξω από τόν έαυτό της, αλλά όπως λέμε έλεύθερον άνθρωπο, όποιος υπάρχει για τόν έαυτό του και όχι για έναν άλλο, έτσι και αυτή, γιατί μονάχα αυτή υπάρχει για τόν έαυτό της· γι' αυτό μέ τό δικίο της ή άπόκτησή της ήμπορεί νά θεώρηθαι πώς είναι κάτι υπερανθρώπινο . . .

ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ ΚΑΙ ΠΛΗΘΟΣ

*Είσι α γ ω γ ή. Ό φιλοσοφικός λόγος διακρίνεται από τή γνώμη, γιατί είναι υπεύθυνος και έπώνυμος, ενώ γνώμη είναι ή άβασάνιστη αντίληψη των πολλών. Η διάκριση αυτή δέν είναι ταξική, άλλ' αξιοκρατική. Ό Πλάτων διάκρινε τους πολλούς από τους λίγους άριστους του πνεύματος (π.χ. *Πολιτεία* 596a - b, *Φαίδρος* 253 e). Οι ύπαρξιακοί φιλόσοφοι διακρί-*

νον τον «κάποιον» από την ύπαρξη, από τον άνθρωπο δηλαδή που υπάρχει με τη γνώση των δυνατοτήτων του.

Πλάτων, Φαίδων, 69 c - d, μετάφρ. Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Καί φαίνεται πώς εκείνοι που μᾶς ὄρισαν τίς τελετουργίες, δέν ἦταν ἀσήμαντοι ἄνθρωποι, καί στ' ἀλήθεια ἤθελαν ἀπό παλιά νά μᾶς ὑποδηλώσουν, ὅτι ὅποιος πάει στόν Ἄδη ἀμύητος¹ καί ἀπαράσκευος θά κοιτeta μέσα στό βόρβορο, ἐνῶ ὅποιος πάει μνημένος καί παρασκευασμένος, θά κατοικήσει μαζί μέ τούς θεούς. Γιατί, ὅπως λένε αὐτοί που καταγίνονται μέ τίς τελετουργίες, πολλοί βέβαια εἶναι ναρθηκοφόροι, βάκχοι ὁμῶς εἶναι λίγοι.

1. Ὁ Πλάτων ἀντιλεῖ ἀπό τίς μυστηριακές θρησκείες (Ὀρφισμό).

Πλάτων, Ζ'. Ἐπιστολή 341 b ἐπ., μετάφρ. Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Τόσο ὁμως μπορῶ νά εἰπῶ γιά ὅλους ὅσοι γράφουν ἢ θά γράψουν καί ὅσοι λένε, πώς γνωρίζουν καλά τά πράγματα που ἐγώ σπουδάζω, εἴτε γιατί τά ἄκουσαν ἀπό μένα εἴτε γιατί τά βρῆκαν μόνοι τους. Αὐτοί, κατά τή γνώμη μου, δέν μπορεῖ νά γνωρίζουν καλά τίποτε γιά τό πράγμα αὐτό. Δικό μου τουλάχιστον σύγγραμμα δέν ὑπάρχει¹ κανένα γι' αὐτό τό πράγμα . . . γιατί τοῦτο εἶναι ὀλωσδιόλου ἀνείπωτο καί δέν εἶναι σάν τά θέματα τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, ἀλλά ἀπό τήν πολλήν ἐπικοινωνία μέ τό ἴδιο πράγμα καί ἀπό τή συνάφεια μαζί του ἔξαφνα σάν ἀπό μία σπίθα, που ἀνασπίθισε, γεννιέται μέσα στήν ψυχή ἕνα φῶς, που μόνο του πιά τρέφει τόν ἑαυτό του . . . "Ἄν ὁμως πίστευα, πώς εἶναι δυνατό νά γραφοῦν καί νά εἰπωθοῦν καλά στό πλῆθος, τί πιό ὠραῖο ἀπό αὐτό θά εἶχα ἐγώ νά κάμω στή ζωή μου, παρά γράφοντας νά κάμω μεγάλο ὄφελος στούς ἀνθρώπους καί νά φέρω τήν οὐσία τῶν ὄντων γιά ὅλους στό φῶς ; Ἄλλά ἡ γνώμη μου εἶναι, πώς στούς ἀνθρώπους, ἂν γίνει γι' αὐτά μία τέτοια προσπάθεια, δέν θά φέρει καλό, παρά σέ πολύ λίγους, σ' αὐτούς που θά ἔχουν τή δύναμη μέ λίγη βοήθεια νά βροῦν μόνοι τους τό πράγμα. Ὅλους τούς ἄλλους ὁμως θά τούς γεμίσει ἢ μέ καταφρόνια γιά τή φιλοσοφία, ὀλωσδιόλου ἀταίριαστη σ' αὐτήν, ἢ μέ φαντασμένη καί ἀποχαυνωμένη γνώμη, σάν νά εἶχαν μάθει τίποτα σπουδαῖο.

1. Ὁ Πλάτων γενικά προτιμᾷ τὸν προφορικό λόγο, πού γράφεται ἀπειθείας στήν ψυχή, πού εἶναι ζωντανός καί εὐπλαστος καί δέν κινδυνεύει, ὅπως ὁ ἀμετακίνητος γραπτός λόγος, νά παραποιηθεῖ ἀπό τούς πολλούς ἀμέτοχους στή φιλοσοφική ἀλήθεια. Τό πράγμα, γιά τό ὅποιο κάνει λόγο, εἶναι ἡ ἴδια ἡ φιλοσοφική οὐσία, πού δέν εἶναι μεταδόσιμη ὅπως τά ὑλικά ἀντικείμενα, ἀλλά «πάμπλου ἔργον», καρπός προσωπικοῦ μόχθου.

ΑΣΚΗΤΙΣΜΟΣ ἢ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ;

Πλάτων, Ζ'. Ἐπιστολή, 325 ε ἐπ. μετάφρ. Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Δέν ἔπαφα . . . νά ἐξετάζω, πῶς θά ἦτανε κάποτε δυνατόν νά γίνει τό καλύτερο καί . . . γιά ὅλη τήν πολιτεία . . . Μά στό τέλος εὐρήκα γιά ὅλες τίς τωρινές πόλεις, πῶς ὅλες πέρα πέρα πολιτεύονται ἄσχημα. Γιατί οἱ νόμοι μέσα σ' αὐτές δέν εἶναι δυνατόν νά βροῦν γιαιτριά χωρίς καμιᾶ ὑπέροχη προπαρασκευή, πού νά τή συντρέχει καί ἡ τύχη. Ἐναγκάσθηκα λοιπόν νά μείνω στή θεωρία καί νά ἐπαινῶ τήν ὀρθή φιλοσοφία, γιατί ἀπ' αὐτήν εἶναι δυνατόν νά κοιτάξει κανεῖς τί εἶναι δίκαιο τῆς πόλης καί τί τοῦ ἀτόμου. Τά βάσανα λοιπόν τῶν ἀνθρωπίνων γενεῶν δέν θά λήξουνε προτοῦ ἔρθει στήν ἀρχή ἡ γενεά ἐκείνων, πού φιλοσοφοῦν ὀρθά κι ἀληθινά ἢ προτοῦ τή γενεά ἐκείνων, πού ἔχουνε τήν ἐξουσία μέσα στίς πόλεις, τή σπρώξει κάποια θεϊκή μοῖρα νά φιλοσοφήσει ἀληθινά.

Κ. Γιάσπερς, Ὑποστασιακή Φιλοσοφία, ΑΦΘΕ 3 1938, σελ. 393, μετάφρ. Π. Κανελλόπουλου :

Μᾶς ζητάει τό φιλοσοφεῖν νά ἀνοίξουμε τόν ἑαυτό μας γιά νά χωρέσει μέσα του τόν χῶρο τοῦ περιβάλλοντος¹. Καί μᾶς ζητάει νά τολμᾶμε τήν ἐπικοινωνία, στηριγμένοι σέ κάθε νόημα ἀλήθειας, μέσα σέ πάλη ἐρωτική².

1. Περιβάλλον ἢ Περιέχον εἶναι ἡ ὁλότητα τοῦ πραγματικοῦ, τό εἶναι τῆς κλασσικῆς ὄντολογίας. Τό Περιβάλλον δέν εἶναι τό σύνολο τῶν ὄντων, ἀλλ' αὐτό πού δέ γίνεται ποτέ ἀντικείμενο. Τό περιβάλλον φανερώνεται μέ διάφορους τρόπους, ὅπως ἡ ὑπάρξη, ὁ κόσμος, κ.λ.π.
2. Πρβλ. Μαρσέλ, **Τό μυστήριο τοῦ ὄντος II**, σελ. 171 : «Ἡ διυποκειμενικότητα . . . δέν εἶναι ἄλλο ἀπό τήν ἀγάπη, χωρίς νά ἔναι ἀπαραίτητο νά διαλέξουμε ἂν πρόκειται γιά (τήν πλατωνική) φιλία μᾶλλον ἢ τήν (χριστιανική) ἀγάπη. Στήν κορφή τους οἱ δύο αὐτές ἔννοιες συγκλίνουν». Γιά τή φιλία ἀκριβῶς κά-

νει λόγο ο Πλάτων στην Ζ' Ἐπιστολή του (λίγο πριν από τό ἀπόσπασμα, πού παραθέτουμε πιά πάνω).

G. Marcel, Les hommes contre l'humain, 1968, σελ. 79, μετάφρ.
 "Ανας Κελεσίδου - Γαλανού:

Στόν κόσμο εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ζήσουμε, μόλο πού τόσα μᾶς κάνουν νά ἐπαναστατοῦμε. (Αὐτόν τόν κόσμο) δέν ἔχουμε δικαίωμα νά τόν ἀποστραφοῦμε. . . "Αν κάνουμε κάτι τέτοιο, γινόμαστε ἔνοχοι ἀληθινῆς λιποταξίας.

Ο ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΣΜΟΣ

Εἰσαγωγή. Τό θέμα τοῦ ὑποκειμενισμοῦ εἶναι δυνατό νά ἐρευνηθεῖ καί ἀναπτυχθεῖ καί σέ συσχετισμό μέ τή σύγχρονη Φυσική ἐπιστήμη. Σήμερα καί ἡ Φυσική ἀπορρίπτει τήν ἀποψη γιά τά συστήματα τῆς φύσεως καί τοὺς σταθεροὺς νόμους καί θεωρεῖ τόν παρατηρητή ἑνός φαινομένου ὡς ἓνα συντελεστή τῆς παραγωγῆς τους. Ἀνάμεσα δηλ. στήν κλασσική Φυσική καί στή σύγχρονη Φυσική ὑπάρχει ἡ ἐξῆς διαφορά : ἡ πρώτη ἐπεδίωκε τήν πλήρη ἀντικειμενικότητα ἢ στάση τῆς δεύτερης ἀποκαλύπτεται α) μέ τό λόγο τοῦ φόν Βαϊτσαϊκερ : ἡ Φύση ὑπάρχει πριν ἀπό τόν ἄνθρωπο, ἀλλά ὁ ἄνθρωπος ὑπάρχει πριν ἀπό τίς φυσικές ἐπιστῆμες» καί β) μέ τό κείμενο τοῦ Χάιζενμπεργκ, πού ἀκολουθεῖ :

Β. Χάιζενμπεργκ, Φυσική καί Φιλοσοφία, σσ. 68, 105 :

(Σ' ἓνα ἀτομικό φαινόμενο) τό πόρισμα τῆς παρατηρήσεως εἶναι μιά συνάρτηση πιθανότητας, δηλαδή μιά μαθηματική ἔκφραση, πού συνδυάζει δηλώσεις γιά πιθανότητες ἢ τάσεις μέ δηλώσεις γιά τή γνώση μας ἀναφορικά μέ τά γεγονότα. Ἐτσι δέν μπορούμε ν' ἀντικειμενοποιήσουμε πλήρως τό ἀποτέλεσμα μιᾶς παρατηρήσεως, δέν μπορούμε νά περιγράψουμε τί «συμβαίνει» ἀνάμεσα σ' αὐτή τήν παρατήρηση καί τήν ἐπόμενη. Αὐτό φαίνεται σάν νά εἶχαμε εἰσαγάγει ἓνα στοιχείο ὑποκειμενισμοῦ στή θεωρία, σάν νά θέλαμε νά ποῦμε : ὅ,τι συμβαίνει ἐξαρτιέται ἀπό τόν τρόπο πού τό παρατηροῦμε ἢ ἀπό τό γεγονός ὅτι τό παρατηροῦμε. . . Οἱ φυσικές ἐπιστῆμες δέν περιγράφουν καί δέν ἐξηγοῦν ἀπλῶς τή φύση· εἶναι μέρος ἀπό τήν ἀλληλεπίδραση ἀνάμεσα στή φύση καί τοὺς ἑαυτοὺς μας· περιγράφουν τή φύση ὅπως αὐτή φανερώνεται στή

μέθοδο τῶν ἐρωτήσεων μας. Αυτό ἦταν μιὰ περίπτωση πού ὁ Καρτέσιος¹ δέν μπορούσε νά σκεφθεῖ, ἀλλά κάνει ἀδύνατο τόν ὀξύ διαχωρισμό ἀνάμεσα στόν κόσμο καί τό Ἐγώ.

1. Ὁ Καρτέσιος χωρῖσε τόν κόσμο τῶν ἐκτατῶν πραγμάτων ἀπό τό σκεπτόμενο ὄν.

N. Wiener, Θεός καί μηχανή, Ἀθήνα 1972, σσ. 102 - 103, μετάφρ. Ἄνας Σταματοπούλου :

Μέ τό ἔργο τοῦ Planck καί τοῦ Einstein ἔγινε φανερό ὅτι ὁ σκοπός τοῦ φυσικοῦ δέν ἦταν τόσο ἀπλός. Φάνηκε πῶς οἱ κατηγορίες τῆς φυσικῆς δέν θεμελιώθηκαν μιὰ γιά πάντα στίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰῶνα καί πῶς ὁ σκοπός τοῦ φυσικοῦ τώρα θά πρέπει νά τοποθετηθεῖ πρῖν ἀπό τίς Νευτώνιες ἔννοιες, νά βάλει τίς ποσοτικές παρατηρήσεις τοῦ κόσμου σέ μιὰ σειρά, ἢ ὁποῖα θά πρέπει ν' ἀρχίζει μέ τά ἴδια τά πειράματα καί νά τελειώνει μέ νέες προβλέψεις γιά παρατηρήσεις . . . Ὁ παρατηρητής ἔπαψε νέ 'ναί ὁ ἀθῶος καταγραφέας τῶν ἀντικειμενικῶν του παρατηρήσεων κι ἔφθασε νά 'χει ἐνεργό συμμετοχή στό πείραμα. Καί στή θεωρία τῆς σχετικότητας καί στή θεωρία τῶν κβάντα, ὁ ρόλος του στή μεταβολή τῶν παρατηρήσεων δέν πρέπει ν' ἀγνοηθεῖ. Κι αὐτό ὀδήγησε στή γέννηση τοῦ σημερινοῦ λογικοῦ θετικισμοῦ.

Ο ΔΑΣΚΑΛΟΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΜΗ ΔΙΔΑΚΤΟ ΤΗΣ

I. N. Θεοδωρακόπουλος, Εἰσαγωγή στόν Πλάτωνα, σσ. 50, 62 :

Ὁ Σωκράτης εἶναι ἕνας ὀλωσδιόλου πρωτότυπος δάσκαλος. Δέν ἔχει καταρτισμένη διδασχῆ, ὅπως οἱ ἄλλοι. Δέν διδάσκει τίποτε ἄλλο παρά τό πῶς κανεῖς μαθαίνει ἀπό τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του. Ἄνοιγει καί θεμελιώνει τό δρόμο τῆς ψυχῆς, γιατί ἐκεῖ μέσα θά βρεῖ κανεῖς ὅ,τι ζητάει. Μέ τό Σωκράτη τό πνεῦμα ἀναδιπλώνεται πραγματικά πρὸς τά μέσα . . . Ὁ διάλογος γίνεται γιά τό Σωκράτη μιὰ βαθιά πολιτική ἀνάγκη. Μοχθοῦσε μ' αὐτόν ν' ἀνοίξει στούς πολίτες τό δρόμο πρὸς τό πνεῦμα τῆς ὁλότητας.

G. Marcel, Les hommes contre l'humain, σελ. 205 :

‘Ο Φιλόσοφος, μέ κεφαλαίο, δέν εἶναι παρά εἶδωλο. ‘Ο,τι εἶναι πραγματικό εἶναι ἕνας ὀρισμένος τρόπος ζωῆς τοῦ στοχασμοῦ πού μπορεῖ νά ἐπιδιωχθεῖ σ’ ὅλες τίς βαθμίδες τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος.

Η ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ Η ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Κ. Γιάσπερς, Ὑποστασιακή Φιλοσοφία. σελ. 288, μετάφρ. Π. Κανελλόπουλου :

‘Αν ζητάω ἀπό τό φιλοσοφικό λογισμό ἕνα γνωστικά συλλληπτό περιεχόμενο, ἄν ζητάω γνώση . . ., ἄν ζητάω τεχνικές συνταγές γιά τά πάντα ἀντί νά ζητάω τήν ἱκανότητα ν’ ἀντλῶ ὑποστασιακά τή ζωή μου . . ., ἄν ζητάω ψυχοθεραπευτικές ὑποδείξεις, ἀντί νά ζητάω τήν ἐλευθερία νά’μαι ὁ ἑαυτός μου, τότε ἡ Φιλοσοφία μέ παρατάει στή μέση τοῦ δρόμου. ‘Η Φιλοσοφία ἔχει τόν λόγο της μόνου ἐκεῖ ὅπου δέν τά καταφέρνουν πιά ἡ γνώση καί ἡ τεχνική. ‘Η Φιλοσοφία ξέρεي νά δείχνει, ὄχι νά δίνει. ‘Η κίνησή της πάει μαζί μέ τίς ἀκτίνες τοῦ ἡλίου, πού εἶναι ταγμένες νά φωτίζουν. ‘Η δουλειά τῆς Φιλοσοφίας δέν εἶναι νά παράγει.

σσ. 393 - 394 :

‘Όταν ἡ Φιλοσοφία εἶναι μισή ἀπομακρύνει τόν ἄνθρωπο ἀπό τήν πραγματικότητα· ὅταν εἶναι ἀκέρια τόν ὀδηγεῖ κοντά της. ‘Η «μισή» Φιλοσοφία μπορεῖ νά ‘χει τ’ ἀποτελέσματα ἐκεῖνα πού τῆς ἀποδίδει τό κατηγορητήριο τῆς ἐποχῆς, μπορεῖ νά χάνεται σέ διάφορα ἀσύνδετα προβλήματα, σέ στενή ἱστορική ἔρευνα κειμένων, σέ στριφογυρίσματα τῆς διάνοιας – καί χάνει βέβαια ἔτσι τήν πραγματικότητα. ‘Η ἀκέρια Φιλοσοφία, πού κυριαρχεῖ ἐπάνω σ’ ὅλες τίς δυνατότητες, εἶναι ἡ δύναμη πού συγκεντρώνει καί πού στηριγμένος ἐπάνω της ὁ ἄνθρωπος εἰσδύει στήν πραγματικότητα καί γίνεται ὁ ἑαυτός του ὁ ἴδιος.

G. Marcel, Essai de Philosophie Concrète, σελ. 99, μετάφρ. Ἄννας Κελεσίδου - Γαλανοῦ :

‘Ο φιλόσοφος ὀφείλει νά «γνωρίζει» τήν Ἱστορία τῆς Φιλο-

σοφίας, αλλά, κατά τή γνώμη μου, σχεδόν μέ τήν ἴδια ἔννοια πού λέγουμε ὅτι ἕνας συνθέτης ὀφείλει νά γνωρίζει ἀρμονία· δηλαδή νά κατέχει τόν ὄπλισμό τῆς ἀρμονίας, δίχως νά εἶναι σκλάβος τῆς. Ἄπό τή στιγμή πού εἶναι σκλάβος τῆς δέν κάνει πιά δημιουργία, δέν εἶναι καλλιτέχνης.

Κ. Γιάσπερς, Ὑποστασιακή Φιλοσοφία, ΑΦΘΕ 2 1938, σελ. 129
μετάφρ. Π. Κανελλόπουλου :

Εἶναι ἀδύνατο νά βροῦμε τήν ἀληθινή. Φιλοσοφία ἔτοιμη στό παρελθόν. Ἡ παλαιά Φιλοσοφία δέν μπορεῖ ποτέ, ἔτσι ἀκριβῶς ὅπως εἶναι, νά γίνει δική μας. Στήν παλαιά Φιλοσοφία ἀντικρύζουμε βέβαια τό ἱστορικό ὄρητῆριό τοῦ δικοῦ μας φιλοσοφικοῦ λογισμοῦ καί τή δική μας σκέψη τήν ἀναπτύσσουμε μελετώντας τούς παλαιούς φιλοσόφους, γιατί μονάχα ἡ συναναστροφή μας μ' αὐτούς ὀδηγεῖ τή δική μας σκέψη στήν ἀναγκαῖα διαύγεια. Ἡ φιλοσοφική πάντως σκέψη εἶναι, ἂν θέλει νά ἔναι γνήσια, πάντα πηγαία καί πρωταρχική καί πρέπει σέ κάθε ἐποχή νά πραγματοποιεῖται ἱστορικά μέσα σέ νέες συνθετικές, πού προκύπτουν ἀπό τήν ἐποχή.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ἡ Φιλοσοφία ὡς ἀντίδραση στό δογματισμό, στήν προκατάληψη καί στό φανατισμό.
2. «Ἡ ἀλήθεια ἀρχίζει μέ δύο». Ἀναπτύξετε τήν ἰδέα πού περιέχει ἡ φράση μέ ἀναφορές στόν Πλάτωνα καί στό Γιάσπερς.
3. Συζητήστε τήν παρακάτω ἀπόψη τοῦ **Ι. Ν. Θεοδοωρακόπουλου**: «Ἐνας ἀπό τούς σκοπούς τῆς Φιλοσοφίας εἶναι νά κρατήσει τόν ἀνθρώπο στά μέτρα του, νά κρατάει τή λογική τοῦ ἀνθρώπου στά μέτρα τῆς, νά μή τήν ἀφήσει νά ἀλαζονεύεται καί νά φτάνει στήν «ὑβριν».
4. Ὁ Ἐγελοσ ἔλεγε ὅτι ὁ Σωκράτης ὑπῆρξε πραγματικά φιλόσοφος, γιατί ἔζησε ὁ ἴδιος τή φιλοσοφία του, δέν τήν ἔγραψε. Μετά τό Σωκράτη δέν ὑπάρχουν φιλόσοφοι, ἀλλά φιλοσοφικά συστήματα. Ἀναπτύξετε τό περιεχόμενο τῆς ἀπόψεως αὐτῆς.
5. Συζητήστε τήν ἰδέα πού περικλείεται στό χωρίο 499 b τῆς **Πολιτείας** τοῦ **Πλάτωνα**: «Οὔτε πόλις οὔτε πολιτεία οὐδέ γ' ἀνήρ ὁμοίως μή ποτε γένηται τέλεος, πρὶν ἂν τοῖς φιλοσόφοις τούτοις τοῖς ὀλίγοις καί οὐ πονηροῖς, ἀχρήστοις δέ νῦν κεκλημένοις, ἀνάγκη τις ἐκ τύχης περιβάλη, εἴτε βούλονται εἴτε μή, πόλεως ἐπιμεληθῆναι... ἢ τῶν νῦν ἐν δυναστείαις... ὄντων ὑέσιν ἢ αὐτοῖς ἐκ τινος θείας ἐπιπνοίας ἀληθινῆς φιλοσοφίας ἔρως ἐμπέση».

6. Τεχνική και άνθρωπος. Ἀντιμετωπίστε τό θέμα μέ προσωπικές παρατηρήσεις. Χρησιμοποιήστε κατάλληλα τίς ιδέες πού περιέχονται στά ακόλουθα κείμενα :

α) Β. Χάιζενμπεργκ, **Φυσική καί Φιλοσοφία**, σσ. 254 - 255 : «Ἦταν ένας γερο-ραββίνος, ιερέας διάσημος γιά τή σοφία του, τόν ὁποῖο ἔρχονταν νά συμβουλευθοῦν ὄλοι οἱ ἄνθρωποι. Τόν ἐπισκέφθηκε ένας ἄντρας γεμάτος ἀπόγνωση γιά ὅλες τίς ἀλλαγές πού γίνονταν γύρω του, θρηνώντας γιά ὄλο τό κακό πού εἶχε κάνει ἡ λεγόμενη τεχνική πρόοδος. «Δέν εἶναι ἐντελῶς ἀνώφελος ὄλος αὐτός ὁ τεχνικός μπελάς», ἀναφώνησε, «ἄν ἐξετάσει κανεῖς τίς πραγματικές ἀξίες τῆς ζωῆς ;». «Μπορεῖ νά ἔτσι», ἀπάντησε ὁ ραββίνος, «ἀλλά ἄν φερθεῖ κανεῖς σωστά, μπορεῖ νά μάθει ἀπό τό καθετί». «Ἔτσι», ἀνταπάντησε ὁ ἐπισκέπτης, «δέν μπορεῖ νά μάθει κανεῖς ἀπολύτως τίποτα ἀπό τέτοια ἀνόητα πράγματα ὅπως ὁ σιδηρόδρομος ἢ τό τηλέφωνο ἢ ὁ τηλέγραφος». Ἀλλά ὁ ραββίνος ἀπάντησε : «Κανεῖς λάθος. Ἀπό τό σιδηρόδρομο μπορεῖς νά μάθεις ὅτι, ἔχοντας καθυστερήσει ἕνα λεπτό, μπορεῖ νά χάσεις τά πάντα. Ἀπό τόν τηλέγραφο μαθαίνει ὅτι κάθε λέξη ἔχει τό βάρος της. Καί ἀπό τό τηλέφωνο μαθαίνει πῶς ὅ,τι λέμε ἐδῶ μπορεῖ ν' ἀκουστεῖ ἐκεῖ». Ὁ ἐπισκέπτης κατάλαβε τί ἔνοιουσε ὁ ραββίνος καί ἔφυγε.

β) Ν. Wiener, **Θεός καί μηχανή**, σσ. 96 - 97 : «Μοῦ φαίνεται πῶς ἡ μεγαλύτερη ἐλπίδα γιά μιά ἱκανοποιητική μηχανική μετάφραση εἶναι τό νά ἀντικαταστήσουμε, στήν ἀρχή τουλάχιστον, ἕνα καθαρό μηχανισμό μ' ἕνα ἄνθρωπο - μηχανικό σύστημα πού θά περιλαμβάνει σάν κριτή ἕναν ἔμπειρο μεταφραστή, ὁ ὁποῖος θά τή διδάξει μέ ἀσκῆσεις, ἀκριβῶς ὅπως ὁ δάσκαλος διδάσκει τούς μαθητές του . . . ἔάν τό ἀνθρώπινο στοιχεῖο πρόκειται νά μπεῖ σάν κριτής, εἶναι πολύ λογικό νά τό εἰσαγάγουμε καί σέ ἄλλα στάδια. Σέ μιά μεταφραστική μηχανή δέν εἶναι οὐσιαστικό τό ὅτι τό μηχανικό στοιχεῖο τῆς μηχανῆς θά μᾶς δώσει μιά καί μοναδική πλήρη μετάφραση. Μπορεῖ νά μᾶς δώσει ἕναν ἀριθμό πιθανῶν μεταφράσεων γιά κάθε πρόταση πού βρίσκεται μέσα στά πλαίσια τῶν γραμματικῶν καί λεξικογραφικῶν κανόνων καί ν' ἀφήνει στόν κριτή τό πολύ ὑπεύθυνο καθήκον. . . τῆς ἐκλογῆς τῆς μηχανικῆς μεταφράσεως πού ταιριάζει καλύτερα στήν ἔννοια».

Β' ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΑ

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΕΩΣ

Πλάτων, Θεαίτητος. 'Ανέκδοτη μετάφραση Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου

Ὁ «Θεαίτητος» είναι διάλογος γραμμένος ἀπὸ τὸν Πλάτωνα σὲ ὄριμη ἡλικία, γύρω στὰ 369 π.Χ. Θέμα του εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως. Πρόσωπα τοῦ διαλόγου: ὁ Σωκράτης, ὁ μαθηματικός Θεόδωρος καὶ ὁ νεαρός Θεαίτητος. Ὁ Σωκράτης προκαλεῖ τὸ Θεαίτητο νὰ δώσει ὄρισμὸ τῆς γνώσεως (τί ἐστὶν ἐπιστήμη). Οἱ διάφοροι ὀρισμοὶ ὅμως, πού προτείνει ὁ Θεαίτητος, ἀπορρίπτονται ἀπὸ τὸ Σωκράτη μετὰ ἀπὸ σχετικὴ συζήτηση. Ἔτσι μὲ τὸ διάλογο αὐτὸ καθορίζεται, τί δὲν εἶναι γνώση, χωρὶς νὰ δίνεται ἓνας θετικὸς ὀρισμὸς τῆς.

145 ε ἐπ.

ΣΩ. Ἄκριβῶς λοιπόν σ' αὐτὸ εἶναι πού ἔχω τὴν ἀπορία καὶ δὲν μπορῶ μέσα μου νὰ καταλάβω καλά, ἢ γνώση τί πράγμα τάχα νὰ εἶναι. Μποροῦμε νὰ τὸ προσδιορίσουμε λοιπόν; τί λέτε; ποίος ἀπὸ σᾶς θὰ τὸ εἰπεῖ πρῶτος; . . .

ΘΕΑΙ. Νομίζω λοιπόν ὅτι καὶ ὅσα θὰ μπορούσε κανεὶς ἀπὸ τὸ Θεόδωρο νὰ μαθεῖ εἶναι γνώσεις, καὶ ἡ γένομενὰ καὶ ὅσες ἄλλες

τώρα δά ἐσύ ἀνέφερες, ἐπίσης καί ἡ ὑποδηματοποιία καί οἱ τέχνες τῶν ἄλλων χειροτεχνῶν, ὅλες μαζί καί καθεμιᾶ χωριστά δέν εἶναι ἄλλο τίποτα παρά γνώσεις.

ΣΩ. . . "Ὅταν λές ὑποδηματοποιία, μήπως ἐννοεῖς τίποτ' ἄλλο παρά τήν τέχνην πού ἐργάζεται τά ὑποδήματα ;

ΘΕΑΙ. Τίποτε ἄλλο.

ΣΩ. Καί τί ἐννοεῖς, ὅταν λέγεις ξυλουργική ; Μήπως τίποτε ἄλλο παρά τήν τέχνην πού ἐργάζεται τά ξύλινα σκεύη ;

ΘΕΑΙ. Οὔτε ἐδῶ ἐννοῶ τίποτε ἄλλο.

ΣΩ. Καί στά δύο λοιπόν, τίνος τέχνη εἶναι ἡ καθεμιᾶ τοῦτο ὀρίζεις ;

ΘΕΑΙ. Ναί.

ΣΩ. "Ὅ,τι ρωτήσαμε ὁμως Θεαίτητε, δέν ἦταν αὐτό, τίνων πραγμάτων εἶναι ἡ ἐπιστήμη, οὔτε πόσες εἶναι. Γιατί δέν ρωτήσαμε, ἐπειδή θέλαμε νά τίς ἀπαριθμήσουμε, ἀλλά γιά νά μάθουμε τί πράγμα εἶναι ἡ ἴδια ἡ γνώση. "Ἡ δέν λέγω τίποτε ;

ΘΕΑΙ. Πολύ ὀρθά μάλιστα.

ΣΩ. Πρόσεξε λοιπόν κι αὐτό ἐδῶ. "Ἄν μᾶς ρωτοῦσε κανεῖς γιά κάτι μηδαμινό καί πρόχειρο, ἄς ποῦμε γιά τόν πηλό, τί πράγμα εἶναι, ἂν τοῦ ἀποκρινόμαστε : εἶναι ὁ πηλός τῶν μαστόρων πού κάνουν φούρνους καί μαγειρεῖα, ὁ πηλός τῶν πλιυθοποιῶν, δέν θά εἶμαστε γελοῖοι ;

ΘΕΑΙ. "Ἰσως.

ΣΩ. . . νομίζεις καταλαβαίνει κανεῖς τό ὄνομα ἑνός πράγματος, ἂν δέν γνωρίζει τί εἶναι τό πράγμα ;

ΘΕΑΙ. Καθόλου.

ΣΩ. Οὔτε λοιπόν τήν ὑποδηματοποιία καταλαβαίνει οὔτε ἄλλη καμιᾶ τέχνη, ὅποιος δέν γνωρίζει τί εἶναι τέχνη ;

ΘΕΑΙ. "Ἐτσι εἶναι.

ΣΩ. "Ἄρα εἶναι γελοία ἡ ἀπόκριση αὐτοῦ πού ρωτήθηκε, τί εἶναι γνώση, ὅταν αὐτός ἀποκρίνεται μέ τό ὄνομα κάποιας τέχνης, Γιατί ἔτσι μᾶς ὀνομάζει κάποιου πράγματος τή γνώση, ἐνῶ δέν ρωτήθηκε γι' αὐτό.

ΘΕΑΙ. Φαίνεται.

ΣΩ. "Ἐπειτα ἐνῶ μποροῦσε νά ἀποκριθεῖ ἀπλά καί σύντομα, διατρέχει ἀπέραντο δρόμο. "Ἐτσι καί στήν ἐρώτηση γιά τόν πηλό

μποροῦσε πρόχειρα καί ἀπλά νά εἶπει, ὅτι χῶμα ἀνάμιχτο μέ νερό εἶναι πηλός, τίνος ὅμως τεχνίτη πηλός εἶναι νά τό ἀφήσει κατὰ μέρος . . .

ΣΩ. Ἐμπρός λοιπόν . . . τά πολλά εἶδη τῆς γνώσεως νά τά προσαγορεύσεις μέ μία ἔννοια . . .

ΘΕΑΙ . . . Μοῦ φαίνεται, ὅποιος γνωρίζει κάτι, αἰσθάνεται αὐτό πού γνωρίζει, καί ὅπως φαίνεται τώρα, τίποτ' ἄλλο δέν εἶναι ἡ γνώση παρά αἴσθηση.

ΣΩ. Πολύ καλά καί μέ γενναιότητα τό εἶπες παιδί μου. Γιατί ἔτσι πρέπει νά ἐκφέρει κανεῖς τή γνώμη του. Ἔλα ὅμως αὐτό νά τό ἐξετάσουμε μαζί, ἄν εἶναι σωστός γόνος ἢ κανένα ἀνεμογέννημα . . .

186 c ἐπ.

ΣΩ. Μερικά λοιπόν εἶναι ἀπό τή φύση δοσμένο νά τά αἰσθάνονται ἄνθρωποι καί ζῶα εὐθύς ὡς γεννηθοῦν, ὅσα δηλαδή αἰσθήματα καταφθάνουν διά μέσου τοῦ σώματος στήν ψυχή, ἐνῶ οἱ διαλογισμοί γι' αὐτά καί ὡς πρὸς τό εἶναι καί ὡς πρὸς τήν ὠφέλεια ἔρχονται μέ μόχθο καί πολύν καιρό μέσα ἀπό πολλήν ἀσκήση καί παιδεία, σ' ὅσους βέβαια ἔρχονται.

ΘΕΑΙ. Εἶναι ὀλωσδιόλου ἔτσι.

ΣΩ. Εἶναι λοιπόν δυνατόν νά ἐπιτύχει τήν ἀλήθεια ἐκεῖνο τό μέρος τοῦ σώματός μας πού δέν συλλαβαίνει τό εἶναι ;

ΘΕΑΙ. Ἄδύνατο.

ΣΩ. Για ὅ,τι πράγμα ὅμως ἀστοχήσει κανεῖς τήν ἀλήθεια, θά γίνῃ ποτέ γνώστης του ;

ΘΕΑΙ. Πῶς νά γίνῃ, καλέ μου Σωκράτη.

ΣΩ. Μέσα λοιπόν στά παθήματα τῶν αἰσθήσεων δέν ὑπάρχει γνώση, ἐνῶ μέσα στούς διαλογισμούς γι' αὐτά ὑπάρχει. Γιατί τό εἶναι καί τήν ἀλήθεια ἐδῶ δά (δηλ. στούς διαλογισμούς), ὡς φαίνεται, μπορεῖ κανεῖς νά τ' ἀγγίξει, ἐκεῖ (δηλ. στά αἰσθήματα) ὅμως ἄδύνατο.

ΘΕΑΙ. Φαίνεται.

ΣΩ. 'Εκείνο καί τοῦτο λοιπόν θά τά εἰπεῖς τό ἴδιο, ἐνῶ ἔχουν τόσες διαφορές ;

ΘΕΑΙ. "Όχι, δέν θά ἦταν σωστό.

ΣΩ. Τί ὄνομα, λοιπόν, δίνεις σ' ἐκεῖνο, δηλαδή στό νά βλέπεις, ν' ἀκοῦς, νά ὀσφραίνεσαι, νά κρυώνεις καί νά ζεσταίνεσαι ;

ΘΕΑΙ. Τό λέγω αἴσθηση, αἰσθάνεσθαι, τί ἄλλο βέβαια.

ΣΩ. 'Ολόκληρο λοιπόν αὐτό τό λές αἴσθηση ;

ΘΕΑΙ. Κατ' ἀνάγκη.

ΣΩ. Σ' αὐτό λοιπόν, λέμε, δέν εἶναι δοσμένο νά ἀγγίσει τήν ἀλήθεια οὔτε καί τό εἶναι.

ΘΕΑΙ. "Όχι βέβαια.

ΣΩ. Οὐδέ τή γνώση λοιπόν.

ΘΕΑΙ. "Όχι βέβαια.

ΣΩ. Δέν γίνεται λοιπόν ποτέ, καλέ μου Θεαίτητε, αἴσθηση καί γνώση νά εἶναι τό ἴδιο.

ΘΕΑΙ. Δέν φαίνεται, Σωκράτη μου. Καί τώρα πιά πολύ ἐγινε ὀλοφάνερο, ὅτι ἄλλο εἶναι ἡ γνώση ἀπό τήν αἴσθηση.

ΣΩ. 'Εμεῖς ὅμως δέν ἀρχίσαμε δά γι' αὐτό τή συζήτησή μας, νά βροῦμε δηλαδή τί δέν εἶναι γνώση, ἀλλά τί εἶναι. Κι ὅμως προχωρήσαμε τόσο, ὥστε νά μὴν τήν ζητοῦμε καθόλου μέσα στήν αἴσθηση, ἀλλά μέσα σ' ἐκεῖνο τό ὄνομα, πού ἔχει ἡ ψυχὴ ὅταν αὐτή καθ' ἑαυτοῦ της καταγίνεται: μέ τά ὄντα.

'Αριστοτέλης, Μετά τά Φυσικά. Μετάφραση Κ.Δ. Γεωργούλη, 'Αριστοτέλους, Πρώτη φιλοσοφία, 'Αθήναι 1973², σελ. 1 ἐπ.

«Μετά τά Φυσικά» ὀνομάστηκε ἀπό τόν περιπατητικό φιλόσοφο Ἀνδρόνικο τό Ρόδιο ἢ «Πρώτη Φιλοσοφία» τοῦ Ἀριστοτέλη, γιά τόν τυχαῖο λόγο ὅτι στή σειρά τῶν ἔργων του ἐρχόταν μετά τά «Φυσικά». Μέ τήν ἐπιγραμματική πρώτη φράση ὅτι «πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει» καί μέ τή διαπίστωση ὅτι ἡ γνώση τοῦ «αἰδιότι» εἶναι ἀνώτερη ἀπό τή γνώση τοῦ «αἴτι», ὁ Ἀριστοτέλης ὀρίζει τήν «Πρώτη Φιλοσοφία» ὡς τή γνώση τῶν ἀρχῶν καί τῶν αἰτίων ὄλων τῶν πραγμάτων.

980 α 21 ἐπ.

Κάθε ἄνθρωπος ἀπό τή φύση του κινημένος ὀρέγεται μέσα στή

θέα του είδους των πραγμάτων να ζει· απόδειξη γι' αυτό είναι η αγάπηση των αισθήσεων· γιατί βέβαια είναι αγαπητές μονάχες τους, χωρίς να υπολογίζουμε την ωφέλειά τους και περισσότερο από τις άλλες ή αίσθηση των ματιών· γιατί όχι μονάχα όταν θέλουμε να κάμουμε κάτι, αλλά και όταν κανένας μελλοντικός πρακτικός σκοπός δεν μας άπασχολεί, ήμπορεί να ειπεί κανείς πώς η όραση αξίζει όσο όλες οι άλλες· αίτια είναι, πώς μας δίνει τή μεγίστη ικανότητα, όσο καμιά άλλη αίσθηση, να ξεχωρίζουμε τά πράγματα και πολλές φανερώνει διαφορές. Είναι γεγονός πώς η φύση γεννά τά ζώα μέ μήν εξη τής αίσθησης, άπ' αυτή σέ άλλα ζώα δεν φυτρώνει μέσα τους μνημονικό, σέ άλλα όμως φυτρώνει. και για τήν αίτια αυτή αυτά είναι φρονιμότερα και μαθηματικότερα και όχι όσα δεν ήμπορούν να θυμούνται... τά άλλα λοιπόν ζώα ζούν μέ τις αισθητικές παραστάσεις και τις μνημονικές έντυπώσεις και στην έμπειρία άσήμαντη μετοχή έχουν· τό γένος όμως των ανθρώπων κοντά σ' αυτά και μέ τέχνες και μέ λογισμούς ζει· φυτρώνει άκόμη μέσα στον άνθρωπο από τή μνήμη έμπειρία· γιατί οι πολλές του ίδιου πράγματος μήμες μιās έμπειρίας άποτελούν δύναμη. και κοντεύει μέ τήν έπιστήμη και τέχνη όμοιο πράγμα να είναι και η έμπειρία. βγαίνει άκόμη έπιστήμη και τέχνη στους ανθρώπους μέ τή χρησιμοποίηση τής έμπειρίας· γιατί βέβαια, όπως ειπε ο Πώλος «ή έμπειρία έφτιασε τήν τέχνη, ή άπειρία από τήν άλλη μεριά τήν τύχη» γίνεται τέχνη όταν από πολλά τής έμπειρίας έννοήματα γίνει μία καθολική για μιās λογής πράγματα κρίση· γιατί τό να κάνει κανείς τή σκέψη ότι στον Καλλία πού ήταν άρρωστος άπ' αυτή έδω τήν άρρώστεια αυτό έδω του έκαμε καλό και στο Σωκράτη και τό ίδιο σέ καθένα ξεχωριστά από πολλούς, πέφτει στην έμπειρία· ή σκέψη όμως πώς σέ όλους τους τέτοιους παρμένους μαζί σέ ένα ξεχωριστό είδος, όταν είχαν αυτή έδω τήν νόσο έκαμε καλό, π.χ. στους φλεγματικούς ή χοληρικούς όταν κάψα πυρετού τους πιάσει, αυτό πέφτει στην τέχνη. Σχετικά πρός τήν πρακτική όχι μονάχα φαίνεται η έμπειρία να μή έχει καμιά διαφορά, μά πιό πολύ επιτυχαίνουν οι έμπειρικοί, από εκείνους όσοι ήμπορούν να ειπούν τον λόγο χωρίς να έχουν τήν έμπειρική ικανότητα· αίτια είναι τό πώς η έμπειρία είναι γνώση των άτομικά ξεχωρισμένων, ή τέχνη έξάλλου των καθολικών, οι πράξεις όμως και οι γενέσεις

όλες έχουν σχέση με τό άτομικά ξεχωρισμένο, γιατί ό γιατρός δέν γιατρεύει άνθρωπο κυριολεκτικά παρά σέ δευτερεύουσα άποψη, αλλά τόν Καλλία ή τόν Σωκράτη ή κάποιον άλλον έτσι λεγόμενο, πού του συμβαίνει νά είναι άνθρωπος· εάν λοιπόν κάποιος κατέχει τόν λόγο χωρίς τήν έμπειρία, καί του είναι γνώριμο τό καθολικό όχι όμως καί τό ξεχωριστό πού είναι μέσα σ' αυτό, πολλές φορές θά άποτύχει στή θεραπεία· γιατί εκείνο πού θεραπεύουμε είναι τό ξεχωριστό· παρ' όλα αυτά, ή κατοχή του είδους τών πραγμάτων καί ή βαθιά τους κατανόηση ύπάρχει κατά τήν γνώμη μας στήν τέχνη περισσότερο καί όχι στήν έμπειρία καί κρίνουμε σοφότερους τούς τεχνίτες από τούς έμπειρικούς, σύμφωνα μέ τή σκέψη πώς ή σοφία σέ κάθε άνθρωπο ακολουθεί τήν καθαρή είδηση πού έχει αυτός για τά πράγματα· κι αυτό γιατί αυτοί έχουν καθαρή είδηση για τήν αίτία, οι άλλοι όμως όχι. οι έμπειρικοί βέβαια κατέχουν τό «ότι», αλλά τό «διότι» δέν τό κατέχουν. στους άλλους όμως τό διότι καί ή αίτία είναι γνώριμη . . . γενικά είναι σημάδι πού ξεχωρίζει αυτόν πού κατέχει ένσυνειδητη γνώση, τό ότι ήμπορεί νά διδάσκει· καί γι' αυτό κάνουμε τή σκέψη πώς ή τέχνη είναι σέ μεγαλύτερο βαθμό έπιστήμη από τήν έμπειρία· γιατί οι τεχνίτες ήμπορούν νά διδάσκουν όχι όμως καί οι έμπειρικοί. κοντά σ' αυτά έχουμε τήν ιδέα πώς καμιά αίσθηση δέν είναι σοφία, μέ όλο βέβαια πού οι αισθήσεις είναι τά έγκυρότατα μέσα για τή γνώση τών ξεχωριστών πραγμάτων· δέν λένε όμως τό γιατί για κανένα, π.χ. γιατί είναι θερμό τό πύρ, αλλά μονάχα ότι είναι θερμό.

**Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Είσαγωγή στή Φιλοσοφία, τόμ. Γ', 'Αθή-
να 1975, σσ. 101 - 3.**

Όταν όμιλούμε για τόν έξωτερικό κόσμο, έχουμε στό νοῦ μας μιά σχέση χώρου. Τό ένα σημείο αναφοράς στή σχέση αυτή είναι ό έξω κόσμος, όπως αυτός άπλώνεται μέσα στό χώρο καί τό άλλο σημείο αναφοράς είμαι έγώ μέ τό σώμα καί τήν ψυχή μου. 'Ο έξω καί ό έξω κόσμος νοοῦνται σ' αυτή τή σχέση κατά χώρον. 'Ο έξω κόσμος είναι εκεί, όπου δέν είμαι έγώ, δηλαδή ή διαχωριστική γραμμή τών δύο αυτών σημείων του χώρου είναι ή επιφάνεια του σώματός μου. Τό έμψυχο σώμα, πού τό περιβάλλει ό έξωτερικός κόσμος, τό όνομάζουμε ψυχοφυσικό ύποκείμενο. 'Αντικείμενο στήν πε-

ρίπτωση αυτή είναι η πραγματικότητα που περιβάλλει τό ἔμψυχο σῶμα μου. Ὁ μόνος χῶρος που δέν ἀνήκει στήν πραγματικότητα αὐτήν είναι τό ἔμψυχο σῶμα μου, τό ὅποιο ἀποτελεῖ τήν ἔδρα τοῦ ἔσω κόσμου.

Εἶναι δυνατόν ὁμως νά κατατάξω στόν ἔξω κόσμο, δηλαδή νά περιλάβω στήν ἔννοια τοῦ ἀντικειμένου καί τό σῶμα μου, καθώς καί καθετί που εἶναι ἀνεξάρτητο ἀπό τό συνειδέναι μου. Ἀνεξάρτητη ὁμως ἀπό τή συνειδησή μου εἶναι καί ἡ ψυχική ζωή τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Ὡστε ὅλος ὁ φυσικός κόσμος, τό σῶμα μου καί ἡ ψυχική ζωή τῶν ἄλλων εἶναι δυνατόν ν' ἀποτελοῦν τό περιεχόμενο τοῦ ὑποκειμένου. Τό ὑποκείμενο στήν περίπτωση αὐτή περιλαμβάνει τήν ψυχή μου, τίς παραστάσεις της καί γενικῶς ὅλα τά βιώματά της. Μέ ἄλλα λόγια τό συνειδέναι μου μέ τό περιεχόμενο του ἀποτελεῖ τώρα τό ὑποκείμενο. Τώρα δέν ὑπάρχει διαχωριστική γραμμή χώρου μεταξύ ἀντικειμένου καί ὑποκειμένου, γιατί τό συνειδέναι καί τά βιώματά του δέν κατέχουν χῶρο οὔτε νοοῦνται κατά χῶρον. Τό ἀντικείμενο ἐξάλλου τώρα εἶναι δυνατόν νά τό ὀνομάσω ὑπερβατικό, γιατί εἶναι κάτι πέρα ἀπό τή συνειδησή μου καί τά βιώματά της. Τώρα δέν εἶναι πλέον ἡ ἀντίθεση μεταξύ τῶν δύο μερῶν τοῦ χώρου ἐκείνη που προσδιορίζει τό ἀντικείμενο καί τό ὑποκείμενο, ὅπως στήν ἀρχή. Ὁ ὅρος «ἐξωτερικός κόσμος» καθώς καί ὁ ἀντίστοιχος ὅρος «ἐσωτερικός κόσμος» δέν ἔχουν τώρα τή σημασία τοῦ χώρου. Ἐξωτερικός κόσμος εἶναι τώρα ὁ κόσμος χωριστά ἀπό τό συνειδέναι μου καί ἐσωτερικός εἶναι τό συνειδέναι μου μέ τό περιεχόμενό του, δηλαδή μέ τίς παραστάσεις, τά νοήματα, τά βουλήματα, τά συναισθήματα καί γενικῶς τά βιώματά μου.

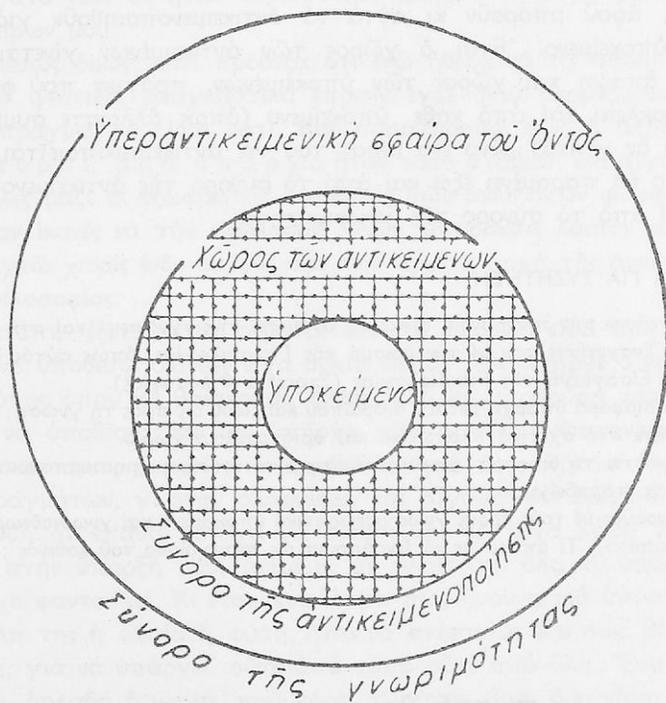
Εἶναι ὁμως δυνατόν νά σχηματίσω καί μιὰ τρίτη ἔννοια ἀντικειμένου, ἡ ὁποία προκύπτει, ἂν χωρίσω μέ τό νοῦ μου ἀπό τό συνειδέναι μου τό περιεχόμενό του, δηλαδή τίς παραστάσεις, τά νοήματα, τά συναισθήματα καί γενικῶς τά βιώματά του. Ἀντικείμενο εἶναι στήν περίπτωση αὐτή τό σύνολο τῶν ψυχικῶν γεγονότων καί ὑποκείμενο εἶναι ἡ συνειδηση αὐτή καθ' ἑαυτήν, δηλαδή χωριστά ἀπό τό περιεχόμενό της. Τήν πρώτη φορά ἀντικείμενο ἦταν ὁ ἐξωτερικός κόσμος, τή δεύτερη φορά ἦταν ὁ ἐξωτερικός κόσμος καθώς καί ὁ ψυχικός κόσμος τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καί τήν τρίτη φορά ἀντικείμενο εἶναι μόνον τό περιεχόμενο τοῦ συνειδέναι.

Τό τρίτο τούτο αντικείμενο δέν είναι δυνατόν νά τό μπερδέψω μέ τά δύο άλλα, γιατί, όπως είπαμε, είναι μόνον τό περιεχόμενο τού συνειδένα. Έξάλλου ύποκείμενο στήν περίπτωση αύτή είναι ή συνείδηση αύτή καθ' έαυτήν.

Ε. Π. Παπανούτσος, Γνωσιολογία, Άθήνα 1973, σσ. 62 - 63.

Πολύ πιό ένδιαφέρουσες καί γονιμότερες από τίς φαινομενολογικές «διαπιστώσεις», όπου θεμελιώνει τή ρεαλιστική θεωρία ό Ν. Hartmann, είναι οί προσπάθειές του νά βαθύνει μέ λεπτές αναλύσεις τήν έννοια τού «αντικειμένου». Άπέναντι στό είναι, γράφει, ή γνώση είναι περιορισμένη· απλώνεται μόνο σ' ένα τμήμα του : έως εκεί όπου τό όν γίνεται αντικείμενο για ένα ύποκείμενο, ά ν τ ι κ ε ι μ ε ν ο π ο ι ε ί τ α ι. Καί έπειδή τό ίδιο τό ύποκείμενο είναι κάτι πού ύπάρχει, καί έπομένως άνήκει καί αύτό στήν ίδια όντολογική σφαίρα μαζί μέ τά αντικειμενά του, πρέπει νά τό φαντασθούμε περιστοιχισμένο από τή ζώνη τού (για τούτο τό ύποκείμενο) αντικειμενοποιημένου όντος, σάν περιοχή πού έγγράφεται μέσα στή σφαίρα τού είναι. Δυνάμει ή περιοχή αύτή είναι άπερίοριστη, γιατί τό όν, άδιάφορο καθώς είναι άπέναντι στή γνώση, δέν άντιστέκεται στήν παρατέρα αντικειμενοποίησή του· ή γνώση καταρχήν είναι ίκανή όλο καί βαθύτερα νά είσχωρει μέσα στους κόλπους του. Στήν πραγματικότητα όμως, όσο κι αν μπορεϊ νά διευρύνεται πρός κάθε διεύθυνση, τό τμήμα τούτο τού αντικειμενοποιημένου όντος έχει τά όριά του καί πέρα άπ' αυτά απλώνεται ό άπέραντος χώρος τού ύπεραντικειμενικού (das Transobjective), άφοϋ ή ανθρώπινη γνώση είναι περιορισμένη, άγκαλιάζει δηλ. πάντα ένα τμήμα τού όντος καί όχι τό είναι σέ όλόκληρο τό πλάτος καί τό βάθος του. Φυσικά άλλες διαστάσεις έχει ό χώρος τού αντικειμενοποιημένου όντος για τήν άπλοϊκή αντίληψη καί άλλες για τήν έπιστημονική ή τή φιλοσοφική. Σέ κάθε όμως αναβαθμό γνωστικων επιδόσεων διαχωρίζεται τό αντικειμενοποιημένο από τό υπεραντικειμενικό όν καί τό σχήμα επαναλαμβάνεται μέ τόν ίδιο τύπο. Τέλος καί μέσα στον τομέα τού υπεραντικειμενικού πρέπει νά γίνει μιά άκόμη διάκριση: νά ξεχωρίσουμε τό πρός τό παρόν άγνωστο από τό για πάντα άδύνατον νά γνωριστεί, τό ύπερνοητό. Τό πρώτο άποτελεϊ, πάλι όρισμένο τομέα μέσα στον χώρο τού υπε-

ραντικειμενικοῦ καί περιλαμβάνει τό ὄν πού δέν ἔχει ἀκόμη ἀντικειμενοποιηθεῖ. Τό δεύτερο δηλώνει τά ἀνεξιχνίαστα βάρη τοῦ ὄντος πού δέν μποροῦν ποτέ νά ἀντικειμενοποιηθοῦν, γιατί εἶναι ἐντελῶς ἀπλησίαστα ἀπό τήν ἀντίληψη καί τή νόσή μας. Τό σχῆμα δείχνει παραστατικά τή δομή τοῦ ὄντολογικοῦ σύμπαντος κατά τόν N. Hartmann.

Στό διάγραμμα τοῦτο, τονίζει ὁ N. Hartmann, τό «ὑποκείμενο» δέν εἶναι τό «ὑπερβατολογικό ὑποκείμενο» τῶν καντιανῶν, ἀλλά τό ἐμπειρικό. Μόνο τό ἐμπειρικό ὑποκείμενο εἶναι πραγματικό καί ἔχει θέση στήν Ὀντολογία. Ἄλλά τοῦτο δέν εἶναι ἓνα ἐμπειρικά ὑποκείμενα ὑπάρχουν ἀναρίθμητα. Γιά τό καθένα τους τό ὄντολογικό σύμπαν διαστρώνεται ἐσωτερικά καθώς ἀκριβῶς δείχνει τό σχῆμα μας. Φυσικά δέν εἶναι ἴδια ἢ ἔκταση τῆς γνώσης οὔτε ἴδιος ὁ χῶρος τοῦ ἀντικειμενοποιημένου ὄντος γιά ὅλα τά ἐμπειρικά ὑπο-

κείμενα. Ἀφοῦ ὅμως ὅλα λειτουργοῦν μέσα στόν ἴδιο κόσμο τῶν ἀντικειμένων, πρέπει τουλάχιστο μιά κεντρική ζώνη ἀντικειμενοποιημένου ὄντος νά εἶναι κοινή στους χώρους τῆς γνώσης τους. Οἱ διαφορές θά ἀρχίζουν ἔξω ἀπό τοῦτον τόν κεντρικό κοινό πυρήνα. Πρέπει ἀκόμη νά σημειωθεῖ, γιά νά συμπληρωθεῖ ἡ εἰκόνα, ὅτι μέσα στή ζώνη τῶν ἀντικειμένων περιλαμβάνονται καί τά ὑποκείμενα, ἀφοῦ μποροῦν κι αὐτά νά ἀντικειμενοποιηθοῦν γιά ἓνα ἄλλο ὑποκείμενο. Ἐτσι ὁ χώρος τῶν ἀντικειμένων γίνεται ἀπό ἄλλην ἀποψη καί χώρος τῶν ὑποκειμένων, πράγμα πού φυσικά δέν ἀποκλείει καί ἀπό κάθε ὑποκείμενο (ὅπως ἄλλωστε συμβαίνει γιά τό ὄν γενικά) μόνο ἓνα μέρος του νά ἀντικειμενοποιεῖται, ἐνῶ τό ἄλλο θά παραμένει ἔξω καί ἀπό τό σύνορο τῆς ἀντικειμενοποίησης καί ἀπό τό σύνορο τῆς γνωριμότητας.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Συζητήστε τήν πλατωνική διάκριση ἀνάμεσα στίς «γνώσεις» καί στή «γνώση». Συσχετίστε την μέ τόν ὀρισμό τῆς Γνωσιολογίας, ὅπως αὐτός δόθηκε στήν Εἰσαγωγή τῆς Γνωσιολογίας (Στοιχεῖα Φιλοσοφίας).
2. Ποιά διαφορά ὑπάρχει μεταξύ ἀνθρώπου καί ζώου ὡς πρός τή γνώση; Ἀναφερθεῖτε στό σχετικό πλατωνικό καί ἀριστοτελικό χωρίο.
3. Συζητήστε τή διαφορά μεταξύ νοήματος καί νοήσεως χρησιμοποιώντας δικά σας παραδείγματα.
4. Τί ἐννοοῦμε μέ τούς ὀρους γνωσιοθεωρητικό ὑποκείμενο καί γνωσιοθεωρητικό ἀντικείμενο; Τί μποροῦμε νά ἐννοήσουμε ὡς περιεχόμενο τοῦ καθενός;

ΠΗΓΕΣ ΤΗΣ ΓΝΩΣΕΩΣ ΟΙ ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ

René Descartes, *Discours de la méthode* (Ρενέ Ντεκάρτ, Λόγος περί μεθόδου). Μετάφραση Janis Lo Skokko, ἔκδ. Ἀναγνωστίδης.

Στό ἔργο του αὐτό ὁ Γάλλος φιλόσοφος τοῦ 17ου αἰῶνα (1596 - 1650) ἀναζητᾷ τή μέθοδο πού θά καθοδηγήσει τό λογικό στήν εὑρεση τῆς ἀλήθειας. Δέν ἀναπτύσσει συστηματικά

τίς φιλοσοφικές του πεποιθήσεις, αλλά παρουσιάζει με τρόπο αφηγηματικό και πολύ παραστατικό, πώς αυτές γεννήθηκαν διαδοχικά ή μία από την άλλη.

σελ. 38 - 39.

... απόφασισα να υποθέσω ότι : όλα όσα μου είχανε μπει κάποτε στο νου, δέ ήταν περισσότερο αληθινά από τίς φαντασίες τῶν ὀνείρων μου.

Ἀμέσως ὁμως μετά πρόσεξα ότι ἐνῶ ἤθελα νά τά πάρω ἔτσι, ὅλα σάν ψεύτικα, ἀναγκαστικά ἔπρεπε ἐγώ, πού σκεφτόμουν αὐτό τό πράγμα, νά εἶμαι κάτι. Καί παρατήρησα πώς ἡ ἀλήθεια : σκέφτομαι, ἄρα ὑπάρχω ἦταν τόσο σταθερή καί σίγουρη, ὥστε ὅλες μαζί οἱ ἐξωφρενικές ὑποθέσεις τῶν σκεπτικῶν φιλοσόφων δέν ἦταν ἱκανές νά τήν κλονίσουν. Ἄρα,μποροῦσα λοιπόν νά τήν παραδεχτῶ χωρίς ἐνδοιασμούς σάν τήν πρώτη ἀρχή τῆς ἀναζητούμενης φιλοσοφίας.

Κατόπι, ἐξετάζοντας προσεκτικά τί ἤμouνα, εἶδα πώς μποροῦσα νά υποθέσω ότι δέν εἶχα σῶμα καί ότι δέν ὑπῆρχε ὁ κόσμος, οὔτε τόπος ὅπου νά βρισκομαι, ἀλλά πώς δέν μποροῦσα κατά συνέπεια νά υποθέσω ότι δέν ὑπῆρχα οὔτε κι ἐγώ. Ἀπεναντίας, μέ τό νά σκέφτομαι, ἀκριβῶς ν' ἀμφιβάλλω γιά τήν ἀλήθεια τῶν ἄλλων πραγμάτων, γινόταν ὀλοφάνερο καί σίγουρο ότι ἐγώ ὑπῆρχα.

Ἐνῶ, ἂν ἔπαυα μονάχα νά σκέφτομαι, δέν εἶχα λόγο νά πιστεῦω στήν ὑπαρξή μου, ἔστω κι ἂν ἀληθεύανε ὅλα τά ὑπόλοιπα πού εἶχα φαντασεῖ. Κι ἔτσι, κατάλαβα πώς ἤμouνα μιά ὑπόσταση, πού ὅλη της ἡ οὐσία ἦ φύση, ἦταν νά σκέφτεται καί πώς δέν ἔχει ἀνάγκη, γιά νά ὑπάρχει, οὔτε ἀπό τόπο οὔτε ἀπό ὕλη. Ἔτσι πού τό ἐγώ, δηλαδή ἡ ψυχή, πού χάρη σ' αὐτήν εἶμαι ὅ,τι εἶμαι, εἶναι κάτι ἐντελῶς ξεχωριστό ἀπό τό σῶμα. Μάλιστα, εἶναι εὐκολότερο νά γνωρίσεις τήν ψυχή παρά τό σῶμα. Γιατί, ἀκόμη κι ἂν δέν ὑπῆρχε αὐτό, ἐκείνη δέ θά ἔπαυε νά εἶναι ὅ,τι εἶναι.

Ἦστερα, ἐξέτασα τί χρειάζεται γενικά σέ μιά πρόταση γιά νά εἶναι ἀληθινή καί σίγουρη. Γιατί, καθώς εἶχα βρεῖ μιά πρόταση τέτοια, σκέφτηκα πώς ἔπρεπε νά ξέρω καί σέ τί συνίσταται ἡ βεβαιότητα τούτη. Καί, παρατηρώντας πώς δέν ὑπάρχει στό σκέφτομαι, ἄρα ὑπάρχω, τίποτα πού νά μέ βεβαιώνει ότι λέω

τήν ἀλήθεια, ἐκτός μονάχα πώς βλέπω πολύ καθαρά ὅτι, γιά νά σκέφτομαι, πρέπει νά ὑπάρχω, ἔκρινα πώς μπορούσα νά πάρω γιά γενικό κανόνα ὅτι τά πράγματα, πού διανοούμεθα πολύ καθαρά καί διακριτά, εἶναι ὅλα ἀληθινά μὰ, πώς ὑπάρχει μονάχα κάποια δυσκολία στό νά διακρίνουμε καλά, ποιὰ ἀπ' ὅσα διανοούμεθα εἶναι διακριτά.

René Descartes, Meditationes de prima philosophia (Ρενέ Ντεκάρτ, Μεταφυσικοί στοχασμοί). Μετάφραση Janis Lo Skokko, ἔκδ. Ἐναγυωστίδης.

Στό ἔργο αὐτό ὁ Ντεκάρτ πραγματεύεται ἐκτενέστερα ὁρισμένα θέματα, πού εἶχε ἤδη θίξει στό «Λόγο περί μεθόδου», ὅπως τήν ιδέα τοῦ Θεοῦ καί τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς.

σελ. 109 ἐπ.

Ἄς ἐξετάσουμε λοιπόν τώρα τά πράγματα, πού ὅλοι μας τά θεωροῦμε σάν τά πιό εὔκολα . . . δηλαδή τά σώματα πού ἀγγίζουμε καί βλέπουμε . . . Ἄς πάρουμε λόγου χάρη αὐτό τό κομμάτι κερι, πρόσφατα βγαλμένο ἀπ' τήν κερήθρα. Δέν ἔχει χάσει ἀκόμα τήν γλυκιά του γεύση ἀπό μέλι καί διατηρεῖ κάτι ἀπό τήν ὄσμή τῶν λουλουδιῶν ἀπ' ὅπου ἔχει συναχθεῖ . . . Νά ὅμως πού ἐνῶ ἐγώ μιλάω, κάποιος τό φέρνει κοντά στή φωτιά : ὁ χυμός του λυώνει, ἡ ὄσμή του ἐξαπλώνεται, τό χρώμα του ἀλλάζει, ἡ μορφή του χάνεται, τό μέγεθός του αὐξάνει, γίνεται ὑγρό, θερμαίνεται καί δύσκολα μπορούμε νά τό χρησιμοποιήσουμε γιά ὅτιδήποτε . . . Τό κερι παραμένει τό ἴδιο ὕστερα ἀπ' αὐτή τήν ἀλλαγῆ ; Πρέπει νά παραδεχτοῦμε ὅτι παραμένει. Κανένας δέν ἀμφιβάλλει γι αὐτό, κανένας δέν κρίνει διαφορετικά. Τί γνωρίζαμε λοιπόν σ' αὐτό τό κομμάτι κερι τόσο διακριτά ; Βέβαια, δέν μπορεῖ νά εἶναι τίποτα ἀπ' αὐτά πού ἔχω παρατηρήσει μέ τίς αἰσθήσεις, ἀφοῦ καθετί πού πέφτει στήν ἀντίληψη τῆς γεύσης, τῆς ὄσφρησης, τῆς ὄρασης, τῆς ἀφῆς καί τῆς ἀκοῆς, βρίσκεται ἀλλαγμένο κι ὡστόσο παραμένει τό ἴδιο πού ἦταν, κερι. Ἦταν ἴσως αὐτό πού σκέφτομαι τώρα, δηλαδή πώς τό κερι δέν ἦταν οὔτε ἡ γλυκύτητα τοῦ μελιοῦ, οὔτε ἡ μυρωδιά τῶν λουλουδιῶν, οὔτε ἡ λευκάδα, οὔτε ἡ μορφή, οὔτε ὁ ἦχος, ἀλλά μονάχα κάποιο σῶμα πού λίγο πρὶν μοῦ φαινόταν αἰ-

σθητό κάτω απ' αυτές τīs μορφές και πού τώρα γίνεται αισθητό κάτω από άλλες μορφές . . . Πρέπει λοιπόν νά συμφωνήσω πώς δέν θά μπορούσα νά καταλάβω μέ τή φαντασία μου τό τί είναι αυτό τό κομμάτι κεριά και πώς δέν ύπάρχει παρά μονάχα ή κριτική μου ίκανότητα πού τό καταλαβαίνει. Λέω αυτό τό κομμάτι κεριά ειδικά, γιατί γιά τό κεριά είναι πιό φανερό ή αλήθεια τών λόγων μου. 'Αλλά, ποιό είναι αυτό τό κομμάτι κεριά πού δέν μπορώ νά κατανοήσω παρά μέ τή νόηση ή τό πνεύμα ; Βέβαια, είναι αυτό τό ίδιο πού βλέπω, άγγίζω, φαντάζομαι και τέλος τό ίδιο πού νόμισα στήν άρχή πώς ήταν. "Αρα, εκείνο πού πρέπει νά προσέξουμε περισσότερο, είναι τό πώς ή αντίληψη μου δέν είναι καθόλου όραμα, ούτε άγγιγμα, ούτε φαντασία, ούτε υπήρξε τίποτα τέτοιο ποτέ, άν και μοϋ φάνηκε έτσι πριν. Είναι έποπτεία του πνεύματος μονάχα, ή όποία μπορεί νά είναι άτελής και μπερδεμένη, όπως ήταν πρωτύτερα, ή μάλλον καθαρή και διακριτή, όπως είναι τώρα, ανάλογα μέ τήν προσοχή μου, πού στέκεται λίγο - πολύ στά πράγματα, πού βρίσκονται μπροστά σ' αυτήν κι από τά όποια άποτελείται.

Πάντως, δέ θά μοϋ έκανε μεγάλη έκπληξη, άν παρατηρούσα πόση αδυναμία και ροπή έχει τό πνεύμα μου, πού φέρεται άνεπαίσθητα προς τήν πλάνη . . . Γιατί, λέμε πώς βλέπουμε τό ίδιο κεριά, όταν τό κεριά είναι έδω, και όχι πώς νομίζουμε πώς είναι τό ίδιο, απ' τό γεγονός ότι έχει τό ίδιο χρώμα και τό ίδιο σχήμα. 'Όποτε θά 'θελα σχεδόν νά συμπεράνω πώς γνωρίζουμε τό κεριά μέ τήν όραση τών ματιών και όχι από μόνη τήν έποπτεία του πνεύματος, άν κατά τύχη δέν έβλεπτα από κάποιο παράθυρο ανθρώπους νά περνούν στό δρόμο, και βλέποντάς τους νά μήν πω πώς βλέπω ανθρώπους, έτσι ακριβώς όπως λέω ότι βλέπω τό κεριά. Κι ωστόσο, τί βλέπω απ' τό παράθυρο άν όχι καπέλα και πανωφόρια, πού θά μπορούσαν νά περιβάλλουν τεχνητές μηχανές πού θά κουνιούνται μέ ελατήρια ; Κρίνω όμως πώς είναι άνθρωποι. Κι έτσι καταλαβαίνω μέ τή μόνη δύναμη πού έχω νά κρίνω και πού έδρεύει στό πνεύμα μου, αυτό πού πίστευα μέ τά μάτια μου.

René Descartes, Regulae ad directionem ingenii (Ρενέ Ντεκάρτ, Κανόνες γιά τήν καθοδήγηση του πνεύματος). Μετάφραση Γ. Δαδιώτη, 'Εκδόσεις 'Εγνατία, Θεσσαλονίκη 1974.

Τό ἔργο αὐτό τοῦ Descartes διαπνέεται ἀπό τήν πεποίθησιν ὅτι σκοπός ὄλων τῶν ἐπιστημῶν εἶναι ἡ ἔρευνα τῆς ἀλήθειας, ὅτι ὅλες οἱ ἐπιστῆμες ἔχουν κοινό σκοπό, ὅρα πρέπει νά ἔχουν καί κοινή μέθοδο.

σελ. 63 ἔπ.

... "Ἄν κάποιος ἀναλάβει νά ἐρευνήσει ὅλες ἐκεῖνες τίς ἀλήθειες τίς ὁποῖες εἶναι ἱκανή νά γνωρίσει ἡ ἀνθρώπινη νόηση — καί νομίζω πῶς αὐτό πρέπει νά τό κάμουν μιά φορά τουλάχιστο στή ζωή τους ὅλοι ἐκεῖνοι πού προσπαθοῦν σοβαρά νά κατακτήσουν τή σοφία — θά ἀνακαλύψει ὅπωςδήποτε, μέ τή βοήθεια τῶν κανόνων πού ἔχουν δοθεῖ, πῶς τίποτε δέν εἶναι δυνατό νά γνωρίσει πρὶν ἀπό τή νόηση, ἐφόσον ἡ γνώση ὄλων τῶν ἄλλων ἐξαρτᾶται ἀπ' αὐτή, καί ὄχι ἀντιστρόφως. Τότε, ἀφοῦ θά ἔχει δεῖ καθαρά ὅλα ἐκεῖνα τά πράγματα πού ἀκολουθοῦν ἀμέσως μετά τή γνώση τῆς καθαρῆς νόησης, θά ἀπαριθμήσει ἀνάμεσα στά ἄλλα πράγματα, ὅσα ἄλλα ὄργανα γνώσης ἔχουμε ἐκτός ἀπό τή νόηση· καί αὐτά εἶναι μόνο δύο, δηλαδή ἡ φαντασία καί ἡ αἴσθησις. Θά καταβάλλει λοιπόν κάθε προσπάθεια νά διακρίνει καί νά ξετάσει αὐτούς τοὺς τρεῖς τρόπους γνώσης καί βλέποντας πῶς στήν κυριολεξία ἡ ἀλήθεια ἢ τό ψεῦδος μόνο στή νόηση βέβαια εἶναι δυνατό νά ὑπάρχουν, ἀλλά πῶς συχνά ἔχουν τήν προέλευσή τους στίς ἄλλες δύο, θά προσέξει πάρα πολύ ὅλα ἐκεῖνα πού εἶναι δυνατό νά τόν ὀδηγήσουν στήν πλάνη, ὥστε νά προφυλαχτεῖ. Θά ἀπαριθμήσει. ἔπειτα μέ ἀκρίβεια ὅλους τοὺς δρόμους μέσω τῶν ὁποίων μποροῦν οἱ ἄνθρωποι νά φτάσουν στήν ἀλήθεια, γιά νά ἀκολουθήσει τόν πιό ἀσφαλή. Αὐτοὶ δέν εἶναι βέβαια τόσο πολλοί, ὥστε νά μὴν μπορέσει νά τοὺς βρεῖ ὅλους εὐκολα μέ μιά ἐπαρκῆ ἀπαρίθμησι. Καί — πράγμα πού θά φανεῖ θαυμαστό καί ἀπίστευτο στοὺς ἄπειρους — μόλις διακρίνει σχετικὰ μέ κάθε ἀντικείμενο ἐκεῖνες τίς γνώσεις, οἱ ὁποῖες φορτώνουν μόνο καί ἐξωραίζουν τή μνήμη, ἀπό τίς ἄλλες, γιά τίς ὁποῖες πρέπει κάποιος νά ὀνομάζεται περισσότερο μορφωμένος — διάκριση πού εὐκολα ἐπίσης θά κάμει —, θά ἀντιληφθεῖ πέρα γιά πέρα πῶς ἡ ἀγνοία του δέν ὀφείλεται σέ ἀνεπάρκεια πού πνεύματος ἢ τῆς μεθόδου καί πῶς κανεὶς ἄλλος δέν μπορεῖ νά γνωρίσει κάτι τό ὁποῖο καί ὁ ἴδιος δέν εἶναι σέ θέση νά γνωρίσει, ἀρκεῖ μόνο νά

στρέψει τό πνεῦμα του σ' αυτό, ὅπως ταιριάζει. Καί μολονότι εἶναι δυνατό νά τοῦ παρουσιαστοῦν πολλά ἀντικείμενα πού τήν ἔρευνά τους δέν θά ἐπιτρέψει αὐτός ὁ κανόνας, ὥστόσο, ἐπειδή θά ἀντιληφθεῖ πώς ἐκεῖνα ξεπερνοῦν τά ὅρια τῆς ἀνθρώπινης νόησης, δέ θά σχηματίσει τή γνώμη πώς ἔχει γι' αὐτό τό λόγο μεγαλύτερη ἄγνοια. Ἄν αὐτός εἶναι συνετός, τό γεγονός καί μόνον ὅτι θά βεβαιωθεῖ πώς τό ζητούμενο δέν εἶναι δυνατό νά τό γνωρίσει κανείς, θά ἱκανοποιήσει πλήρως τήν περιέργειά του.

Καί γιά νά μή βρισκόμαστε πάντοτε σέ ἀβεβαιότητα ὅσον ἀφορᾷ τίς δυνατότητες τοῦ πνεύματος καί γιά νά μήν ἐργάζεται αὐτό ἄσκοπα καί στήν τύχη, πρέπει, προτοῦ ἐπιχειρήσουμε νά γνωρίσουμε λεπτομερῶς τά πράγματα, νά ἐρευνήσουμε μέ προσοχή, μιά φορά τουλάχιστο στή ζωή μας, ποιές γνώσεις μπορεῖ νά συλλάβει ἡ ἀνθρώπινη νόηση. Καί γιά νά γίνει αὐτό καλύτερα, πρέπει νά ἐρευνηθοῦν πρῶτα, ἀπό τά πράγματα πού εἶναι ἕξιμου εὐκόλα, ἐκεῖνα πού εἶναι χρησιμότερα.

G. W. Leibnitz, Discours de Métaphysique (Λάιμπνιτς, Μεταφυσική Πραγματεία). Μετάφραση Π. Καϊμάκη, Ἐκδόσεις Ἑγνατία, Θεσσαλονίκη 1975.

Τό ἔργο αὐτό εἶναι ἡ πρώτη, ἀλλά καί μία ἀπό τίς πύο δλοκληρωμένες προσπάθειες τοῦ Λάιμπνιτς (1646 - 1716) νά παρουσιάσει μέ συστηματικό τρόπο τίς ἀρχές τῆς φιλοσοφίας του.

σελ. 105 ἑπ.

... τίποτε δέν ἔρχεται μέ φυσικό τρόπο μέσα στό πνεῦμα μας ἀπό ἔξω· ἔχουμε ὁμως μία ἄσχημη συνήθεια νά σκεφτόμαστε σάν νά δέχονταν ἡ ψυχή μας κάποια εἶδη μηνυμάτων καί σάν νά εἶχε πόρτες καί παράθυρα. Ἐχουμε μέσα στό πνεῦμα μας ὅλες αὐτές τίς μορφές, κι ἀκόμη τίς ἔχουμε ἐξαρχῆς, γιατί τό πνεῦμα ἐκφράζει πάντα ὅλες του τίς μελλοντικές σκέψεις καί σκέφτεται ἤδη συγκεχυμένα καθετί πού θά σκεφεῖ ποτέ μέ εὐκρίνεια. Καί δέ θά μπορούσαμε νά μάθουμε τίποτε τοῦ ὁποίου δέν ἔχουμε ἤδη τήν ἰδέα στό πνεῦμα μας πού εἶναι σάν τήν ὕλη ἀπό τήν ὁποία διαμορφώνεται αὐτή ἡ σκέψη. Πράγμα πού εἶδε ἐξαιρετικά καλά ὁ Πλάτων, ὅταν

παρουσίασε τή θεωρία τῆς ἀνάμνησῆς του πού εἶναι καλά θεμελιωμένη, ἀρκεῖ νά τήν ἐννοήσουμε σωστά, νά τήν καθαρίσουμε ἀπό τήν πλάνη τῆς προϋπαρξῆς καί νά μή φανταζόμαστε ὅτι ἡ ψυχὴ πρέπει νά ἔχει ἤδη γνωρίσει καί νά ἔχει σκεφτεῖ μέ εὐκρίνεια ἄλλες φορές αὐτό πού μαθαίνει καί σκέφτεται τώρα. Βεβαίωσε ἐπίσης τήν ἀποψή του μέ ἕνα ὠραῖο πείραμα ὅπου παρουσιάζει ἕνα μικρό ἀγόρι, πού τό ὀδηγεῖ, χωρίς αὐτό νά καταλαβαίνει, σέ πολύ δύσκολες ἀλήθειες τῆς Γεωμετρίας σχετικές μέ τά ἀσύμμετρα μεγέθη, χωρίς νά τοῦ μάθει τίποτε ἀπευθύνοντάς του μόνο ἐρωτήσεις κατάλληλες καί μέ τάξη. Πράγμα πού δείχνει ὅτι ἡ ψυχὴ μας τά ξέρει ὅλα αὐτά δυνάμει, καί δέν ἔχει ἀνάγκη παρά μόνο ἀπό τήν προσοχή γιά νά γνωρίσει τίς ἀλήθειες, καί ἐπομένως κατέχει τουλάχιστον τίς ἰδέες ἀπό τίς ὁποῖες ἐξαρτῶνται οἱ ἀλήθειες αὐτές . . .

Ὁ Ἀριστοτέλης προτίμησε νά συγκρίνει τήν ψυχὴ μας μέ πίνακες ἄγραφους ἀκόμη, ὅπου ὑπάρχει χῶρος γιά γράψιμο, καί ὑποστήριξε ὅτι τίποτε δέν ὑπάρχει στή νόησή μας, πού νά μήν προέρχεται ἀπό τίς αἰσθήσεις. Αὐτό ταιριάζει περισσότερο μέ τίς λαϊκές ἐννοιες, καί τέτοιος εἶναι ὁ τρόπος τοῦ Ἀριστοτέλη, ἐνῶ ὁ Πλάτων προχωρεῖ βαθύτερα . . .

Στήν αὐστηρότητα τῆς μεταφυσικῆς ἀλήθειας, δέν ὑπάρχει ἐξωτερικό αἴτιο πού νά ἐνεργεῖ πάνω μας, ἐκτός μόνο ἀπό τόν Θεό, καί μόνον αὐτός ἐπικοινωνεῖ ἄμεσα μέ μᾶς, δυνάμει τῆς συνεχοῦς μας ἐξάρτησης ἀπό αὐτόν. Ἀπό ὅπου συνάγεται ὅτι δέν ὑπάρχει ἄλλο ἐξωτερικό ἀντικείμενο πού ἐγγίζει τήν ψυχὴ μας καί διεγείρει ἄμεσα τήν ἀντίληψή μας. Δέν ἔχουμε ἐπίσης στήν ψυχὴ μας τίς ἰδέες ὅλων τῶν πραγμάτων, παρά μόνο δυνάμει τῆς συνεχοῦς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ πάνω μας, δηλαδή ἐπειδὴ κάθε ἀποτέλεσμα ἐκφράζει τήν αἰτία του καί γιατί ἡ ἐσωτερική φύση τῆς ψυχῆς μας εἶναι μία ὀρισμένη ἔκφραση ἢ μίμηση ἢ εἰκόνα τῆς ἐσωτερικῆς φύσης, τῆς σκέψης καί τῆς βούλησης τοῦ Θεοῦ, κι ὅλων τῶν ἰδεῶν πού συμπεριλαμβάνονται σ' αὐτήν. Μποροῦμε, λοιπόν, νά ποῦμε ὅτι μόνον ὁ Θεός εἶναι τό ἄμεσο ἀντικείμενό μας ἔξω ἀπό μᾶς καί ὅτι βλέπουμε ὅλα τά πράγματα δι' αὐτοῦ· π.χ. ὅταν βλέπουμε τόν ἥλιο καί τά ἀστρα, ὁ Θεός μᾶς ἔχει δώσει καί διατηρεῖ μέσα μας τίς ἰδέες τους καί μᾶς προσδιορίζει νά τά σκεφτόμαστε πραγματικά μέ τή συνθητισμένη του σύμπραξη τῆ στιγμῆ πού οἱ αἰσθήσεις μας ἔχουν, κατά

κάποιο τρόπο, μία τάση γι' αυτό, σύμφωνα με τούς νόμους πού αυτός έχει θέσει. 'Ο Θεός είναι ο ήλιος καί τό φῶς τῶν ψυχῶν, *Lumen illuminans omnem hominem venientem in hunc mundum* (τό φῶς ὁ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τόν κόσμον).

John Locke, *An essay concernig human understanding* (Τζών Λόκ, Δοκίμιο γιά τήν ἀνθρώπινη νόηση). Μετάφραση Γρ. Λιονῆ, ἐκδ. 'Αναγνωστίδης.

Στό βασικό αὐτό ἔργο του ὁ Λόκ (1632-1704) θέτει καί ἐξετάζει ὀρισμένα καθαρώς γνωσιολογικά προβλήματα, ὅπως τό πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τῶν ιδεῶν, τό πρόβλημα τῆς βεβαιότητος καί τῆς ἐκτάσεως τῆς γνώσεως κ. ἄ. 'Ο ὅρος ιδέα γιά τόν Λόκ εἶναι ταυτόσημος μέ τόν ὅρο παράσταση ἢ ἔννοια ἢ ὅτιδήποτε μπορεῖ νά εἶναι τό ἀντικείμενο τῆς τοῦ-σεῶς μας, ὅταν σκεπτόμαστε.

σελ. 11 ἐπ.

Μερικοί ἄνθρωποι ὑποθέτουν σάν ἀλήθεια ἀναμφισβήτητη, ὅτι ὑπάρχουν ὀρισμένες ἔμφυτες ἀρχές, προκαταρκτικές ἔννοιες, κοινά ἔννοιαι (ἑλληνιστί ἀπ' τόν Λόκ), πού εἶναι χαραγμένες μέσα στήν ψυχή μας, ἡ ὅποια τίς δέχεται ἀπ' τήν πρώτη στιγμή τῆς ὑπαρξῆς της, καί πού τίς φέρνει μαζί της στόν κόσμο... πιστεύω, ὅτι θά ἦταν γελοῖο νά ὑποθέσει κανεῖς... ὅτι οἱ ιδέες τῶν χρωμάτων ἔχουν ἐκ τῶν προτέρων τυπωθεῖ στήν ψυχή ἑνός δημιουργήματος, στό ὅποιο ὁ Θεός ἔδωσε τήν ὄραση καί τήν δύναμη νά δέχεται αὐτές τίς ιδέες μέσω τῆς ἐντύπωσης, πού θά προκαλοῦσαν τά ἐξωτερικά ἀντικείμενα στά μάτια του. Λοιπόν, δέν θά ἦταν λιγότερο ἀνόητο, νά ἀποδώσουμε σέ ἔμφυτες ἐντυπώσεις καί σέ ἔμφυτους χαρακτήρες (ἴχνη) τήν γνώση πού ἔχουμε γιά πολλές ἀλήθειες, ἂν μπορούμε νά παρατηρήσουμε μέσα μας ἰκανότητες, κατάλληλες νά μᾶς κάνουν νά γνωρίσουμε αὐτές τίς ἀλήθειες μέ τόση εὐκολία καί βεβαιότητα, παρά ἂν ἦταν πρωταρχικά σκαλισμένες μέσα στήν ψυχή μας...

Δέν ὑπάρχει γνώμη πιό καθολικά παραδεκτή, ἀπ' αὐτήν πού προτείνει ὅτι ὑπάρχουν ὀρισμένες ἀρχές, τόσο στήν θεωρία ὅσο καί στήν πράξη, γιά τήν ἀλήθεια τῶν ὁποίων ὅλοι οἱ ἄνθρωποι συμφωνοῦν γενικά: ἀπ' αὐτό τό γεγονός συμπεραίνουν, ὅτι πρέπει αὐτές οἱ ἀρχές νά εἶναι τόσες ἐντυπώσεις ὅσες τά πνεύματά μας

φέρνουν μέ τήν ὕπαρξή τους, καί ὅτι τίς φέρνουν στόν κόσμον μαζί τους· ἐντυπώσεις πού τοὺς χαραχτήκαν μ' ἓναν τρόπο τόσο ἀναγκαῖο καί τόσο πραγματικό, ὅσο μέ καμιά ἀπ' τίς ἔμφυτες ἰκανότητες (λειτουργίες) πού συναντιοῦνται σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους.

Ἄλλά... τό συμπέρασμα πού ἐξάγουν ἀπ' τήν καθολική συμφωνία... εἶναι μιά συλλογιστική ἀπόδειξη πού στηρίζεται σέ μιά ἀποδεικτική ἀρχή, πού δέν ὑπάρχει καθόλου· γιατί δέν ὑπάρχει πραγματικά καμιά ἀρχή πάνω στήν ὁποία ὅλοι οἱ ἀνθρώποι νά συμφωνοῦν γενικά. Καί γιά ν' ἀρχίσω μέ τίς θεωρητικές ἔννοιες, νά δυό ἀπ' αὐτές τίς περιφημες ἀρχές, στίς ὁποῖες δίνουν, κατά προτίμηση, τήν ιδιότητα τῶν ἔμφυτων ἀρχῶν : καθετί πού εἶναι, εἶναι· καί εἶναι ἀδύνατον ἓνα πράγμα νά εἶναι καί νά μήν εἶναι ταυτόχρονα. Αὐτές οἱ προτάσεις θεωρήθηκαν σίγουρα σάν ἀξιώματα καθολικῶς δεκτά, ἀλλά χρειάζεται προσπάθεια γιά νά παραδεχθοῦμε ὅτι ὑπάρχει μιά γενική συμφωνία πάνω σ' αὐτές τίς δυό προτάσεις, γιατί ὑπάρχει ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ ἀνθρώπινου γένους πού δέν τοῦ εἶναι ἀκόμα γνωστές.

Γιατί πρῶτον εἶναι σαφές, ὅτι τά παιδιά καί οἱ ἡλίθιοι δέν ἔχουν τήν παραμικρή ἰδέα γι' αὐτές τίς ἀρχές καί ὅτι δέν τίς σκέπτονται μέ κανέναν τρόπο. Αὐτό εἶναι ἀρκετό ν' ἀνατρέψει τό ἐπιχείρημα τῆς καθολικῆς συμφωνίας, σύμφωνα μέ τό ὁποῖο, ὅλες οἱ ἔμφυτες ἀλήθειες πρέπει νά παράγονται ἀναγκαῖα. Γιατί τό νά λέμε ὅτι ὑπάρχουν ἀλήθειες ἐντυπωμένες μέσα στήν ψυχή, ἢ ὁποία ὡστόσο δέν ἀντιλαμβάνεται τίποτα, αὐτό μοῦ φαίνεται πραγματική ἀντίφαση. Ἐπειδὴ ἡ ἐντυπωτική ἐνέργεια δέν μπορεῖ νά σημαίνει ἄλλο πράγμα παρά μόνο νά συντελέσει στό ν' ἀντιληφθοῦμε ὀρισμένες ἀλήθειες. Ἄν λοιπόν αὐτές οἱ ἰσχυρές ἐντυπώσεις εἶχαν γίνει πάνω στήν ψυχή τῶν παιδιῶν καί τῶν ἡλίθιων, πρέπει ἀναγκαστικά τά παιδιά καί οἱ ἡλίθιοι νά καταλαβαίνουν αὐτές τίς ἐντυπώσεις, νά γνωρίζουν τίς ἀλήθειες τίς χαραγμένες στό πνεῦμα τους καί νά δίνουν γι' αὐτές τήν συγκατάθεσή τους. Ἄλλά αὐτό δέν συμβαίνει. Κι ἔτσι, ἀφοῦ δέν ὑπάρχουν ἀπ' τή φύση ἐντυπωμένες ἔννοιες στήν ψυχή, πῶς αὐτές μποροῦν νά εἶναι ἔμφυτες;

David Hume, α) *A treatise of human nature* (Δαβίδ Χιούμ, (Πραγματεία για τήν ανθρώπινη φύση) και β) *An enquiry concerning human understanding* (Έρευνα για τήν ανθρώπινη νόηση). Μετάφραση Ι. Ξυδιά, «Έποχές», Ιούλιος 1963.

Στά δύο αυτά βασικά έργα του — τό δεύτερο αποτελεί μεταγενέστερη επεξεργασία του πρώτου — ο Άγγλος έμπειριστής Χιούμ (1711-1776) έπειτα από συστηματική ανάλυση δοιομένων βασικών έννοιων και αρχών, όπως ο χώρος, ο χρόνος, ή ουσία και ή αιτιότητα, καταλήγει νά αμφισβητήσει τό απόλυτο κύρος τής ανθρώπινης γνώσης γενικά, ή όποία πάντως, κατά τή γνώμη του, στηρίζεται αποκλειστικά στην έμπειρία.

α) σ. 91.

Είναι όλοφάνερο ότι όλες οι έπιστήμες έχουν, λίγο ή πολύ, κάποια σχέση μέ τήν ανθρώπινη φύση· ακόμη κι όταν φαίνεται ότι μία άπ' αυτές κάπως ξεστρατίζει, πάλι σ' έκείνη έπιστρέφει από τόν ένα ή τόν άλλον δρόμο. Τά ίδια τά Μαθηματικά, ή Φυσική Φιλοσοφία και ή Φυσική Θρησκεία εξαρτώνται κατά κάποιο τρόπο, από τήν έπιστήμη του Άνθρώπου, μιά και είναι αντικείμενο τής ανθρώπινης γνώσης και κρίνονται ανάλογα μέ τις ανθρώπινες δυνάμεις και δυνατότητες. Είναι αδύνατο νά πούμε ποιές άλλαι βελτιώσεις θά μπορούσαμε νά επιφέρουμε στις έπιστήμες αυτές αν ήμασταν πέρα ως πέρα ένήμεροι για τήν έκταση και τήν δύναμη τής ανθρώπινης νόησης, κι αν μπορούσαμε νά εξηγήσουμε τήν φύση των ιδεών πού χρησιμοποιούμε και τους τρόπους ενεργείας πού ακολουθούμε στους συλλογισμούς μας...

Δέν μπορεί κανείς παρά νά παραδεχθεί ότι υπάρχει σημαντική διαφορά ανάμεσα σ' εκείνο πού συλλαμβάνει ο νους, όταν ο άνθρωπος αισθάνεται τόν πόνο πού προκαλεί μιά υπερβολική θερμότητα ή τήν εύχαρίστηση από μιά ήπια θερμοκρασία, και σ' εκείνο πού νιώθει όταν, αργότερα, επαναφέρει στην μνήμη του τήν αίσθηση αυτή ή όταν τήν προβλέπει μέ τήν φαντασία. Αυτές οι ιδιότητες (ή μνήμη και ή φαντασία) μπορούν νά μιμηθούν ή νά αναπαραστήσουν εκείνο πού συλλαμβάνουν οι αισθήσεις. Δέν μπορούν όμως ποτέ νά φθάσουν, σε ένταση και σε ζωηρότητα, τήν πραγματική αίσθηση. Τό περισσότερο πού μπορούμε νά πούμε γι' αυτές, ακόμη

κι όταν παρουσιάζουν τήν μεγαλύτερη δύναμη, είναι ότι φανερώ-
νουν τό άντικείμενό τους κατά τρόπο τόσο έντονο, ώστε θά μπορού-
σαμε σχεδόν νά πούμε ότι τό αισθανόμαστε ή τό βλέπουμε. Άλλά,
έκτός εάν ό νοῦς ταράσσεται από τήν άρρώστια ή τήν τρέλλα,
δέν μπορούν ποτέ νά φθάσουν σέ τέτοιο βαθμό ζωηρότητας, ώστε
νά μή διακρίνουμε καμιά διαφορά από τήν πραγματική αίσθηση . . .
"Όλα τά χρώματα τῆς ποίησης, όσο λαμπρά κι άν είναι, δέν μπο-
ροῦν ποτέ νά δώσουν μίαν εικόνα τοῦ άντικειμένου, τέτοια ώστε ή
περιγραφή νά μᾶς φανεί σάν τό πραγματικό τοπίο. Καί ή πιό ζων-
τανή σκέψη άκόμη είναι κατώτερη από τήν πιό άτονη αίσθηση.

α) σ. 92.

Κάθε ιδέα είναι άντιγραφή από κάποια προγενέστερη έντύ-
πωση ή κάποιο προγενέστερο συναίσθημα. Κι όπου δέν μπορούμε
νά βρούμε καμιά έντύπωση, μπορούμε νά ᾿μαστε βέβαιοι ότι δέν
ύπάρχει ιδέα. Σέ κάθε ξεχωριστή φάση τῆς λειτουργίας τοῦ σώ-
ματος ή τοῦ νοῦ δέν ύπάρχει τίποτε πού νά δημιουργεῖ κάποια
έντύπωση καί πού, κατά συνέπεια, νά μπορεί νά ύποβάλει κάποια
ιδέα δύναμης ή αναγκαίου συσχετισμοῦ. Άλλά όταν παρουσιάζ-
ονται πολλές όμοιόμορφες περιπτώσεις καί όταν τό ἴδιο άντικεί-
μενο ακολουθεῖται πάντοτε από τό ἴδιο γεγονός, τότε αρχίζουμε
νά καλλιεργοῦμε τίς έννοιες τῆς αἰτίας καί τοῦ συσχετισμοῦ. Νιώ-
θουμε τότε ἕνα νέο συναίσθημα ή μιá νέα έντύπωση, δηλαδή ἕνα
συνήθη συσχετισμό, στήν σκέψη ή στήν φαντασία, ανάμεσα σ'
ἕνα άντικείμενο καί στό τακτικό του επακόλουθο. Καί τό συναίσθημα
αυτό άποτελεῖ τό άρχέτυπο τῆς ιδέας ἐκείνης πού αναζητοῦμε . . .

Ἡ ἀρχή αὐτή είναι ή ἔξη ή ή συνήθεια. Διότι, ὅποτε ή ἐπανά-
ληψη κάποιας ιδιαίτερης πράξης ή ἐνέργειας δημιουργεῖ τήν τάση
πρός ἀνανέωση τῆς ἴδιας πράξης ή ἐνέργειας, χωρίς αὐτό νά ἐπι-
βάλλεται από κανένα συλλογισμό ή νοητική διαδικασία, λέμε πάντα
ὅτι ή τάση αὐτή είναι άποτελεσμα τῆς συνήθειας. Χρησιμοποιών-
τας αὐτή τή λέξη, δέν θέλουμε νά ἰσχυρισθοῦμε ὅτι ἀνακαλύψαμε
τό βαθύτερο αἴτιο τῆς τάσης αὐτῆς. Ὑπογραμμίζουμε ἀπλῶς μίαν
ἀρχή τῆς ἀνθρώπινης φύσης, πού ἔχει καθολική ἀναγνώριση, καί
πού τήν γνωρίζουμε καλά από τά άποτελέσματά της. Δέν μπορούμε
ἴσως νά προωθήσομε πιό μακριά τίς ἀλαζητήσεις μας, οὔτε νά ἐπι-

διώξουμε να ανακαλύψουμε την αιτία αυτής της αιτίας. Άλλά οφείλουμε ν' άρκεστούμε σ' αυτή θεωρώντας την σαν την ύστατη άρχή που μπορούμε να προσδιορίσουμε άπό όλα τά συμπεράσματα που άντλούμε άπό την έμπειρία. Είναι ήδη άρκετή ίκανοποίηση τό ότι μπορούμε να προχωρήσουμε τόσο μακριά, καί δέν υπάρχει λόγος να παραπονοιόμαστε για τό περιορισμένο τών ίκανοτήτων μας, έπειδή δέν μās πηγαίνουν μακρύτερα.

Immanuel Kant, Kritik der reinen Vernunft (Έμμαουήλ Κάντ, Κριτική του καθαρού λόγου). Μετάφραση Γρ. Λιονή, έκδ. Άναγνωστίδης.

Τό βασικό αυτό έργο του Κάντ (1724-1804) άποτελεί σταθμό στην ιστορία της φιλοσοφίας καί ειδικά της γνωσιολογίας. "Ό,τι είναι για την άστρονομία ή θεωρία του Κοπέρνικου είναι για τη φιλοσοφία ή Κριτική του καθαρού λόγου. Προώς ο Κάντ διατύπωσε την τολμηρή άποψη ότι τό κεντρικό σημείο της γνώσεως είναι τό πνεύμα του ανθρώπου, τό όποιο καί επιβάλλει στον άντικειμενικό κόσμο τους νόμους του.

σελ. 15.

Ή έμπειρία είναι χωρίς καμιά άμφιβολία, τό πρώτο προϊόν που ή νόησή μας έπιτυγχάνει, όταν έπεξεργάζεται την σκοτεινή ύλη τών αισθήσεων . . . "Όμως πολύ απέχει άπό τό να είναι αυτό τό έδαφος τό μοναδικό πεδίο στο όποιο άσκείται ή νόησή μας καί στο όποιο έγκαταλείπει τον έαυτό της, άποκλειστικά κλεισμένη σ' αυτό. Αύτή, δηλαδή ή έμπειρία, μās λείει αυτό που υπάρχει, αλλά δέν μās λείει ότι πρέπει αυτό να είναι, κατά τρόπο αναγκαίο, έτσι κι όχι άλλιώς. Δέν μās παρέχει . . . καμιά άληθινή καθολικότητα, ό δέ λόγος που είναι τόσο άκόρεστος άπό γνώσεις αυτού του είδους, έχει μ' αύτή, δηλ. την έμπειρική γνώση διεγερθεί μάλλον παρά ίκανοποιηθεί. "Έτσι, γνώσεις καθολικές που παρουσιάζουν ταυτόχρονα τον χαρακτήρα της έσωτερικής αναγκαιότητας, ανεξάρτητα άπό την πείρα, πρέπει να είναι βέβαιες άπό μόνες τους. Γι' αυτό τό λόγο τίς ονομάζουν γνώσεις έκ τών προτέρων, ενώ αντίθετα, ό,τι άντλείται άποκλειστικά μέσα άπό την έμπειρία, δέν γίνεται γνωστό, όπως λένε, παρά έκ τών ύστέρων ή έμπειρικά.

σελ. 34 έπ.

Μέσω τῆς ἐξωτερικῆς αἰσθήσεως (μιᾶς ἀπό τίς ἰδιότητες τοῦ πνεύματός μας), φανταζόμαστε ἀντικείμενα σάν ἔξω ἀπό μᾶς καί τοποθετημένα ὄλα μαζί στό χῶρο. Σ' αὐτόν καθορίζονται ἢ εἶναι καθορίσιμα ἢ μορφή τους, τό μέγεθός τους, οἱ ἀμοιβαῖες τους σχέσεις.

Ἡ ἐσωτερική αἰσθήση, μέσω τῆς ὁποίας τό πνεῦμα ἐποπτεύει τόν ἑαυτό του ἢ ἐπίσης τήν ἐσωτερική του κατάσταση, δέν δίνει, ἀναμφίβολα, ἐποπτεία τῆς ψυχῆς καθ' ἑαυτήν, ὅπως δέν δίνει ἐνός ἀντικειμένου καθ' ἑαυτό ἢ ἐξωτερική αἰσθήση. Ὅμως ὑπάρχει μιᾶ καθορισμένη μορφή κάτ' ἀπ' τήν ὁποία ἢ ἐποπτεία τῆς ἐσωτερικῆς κατάστασης γίνεται δυνατή, σέ τρόπο πού ὄλο αὐτό πού ἀνήκει σέ ἐσωτερικούς καθορισμούς, παρουσιάζεται σύμφωνα μέ χρονικές σχέσεις. Ὁ χρόνος δέν μπορεῖ νά γίνει ἀντιληπτός μέ ἐξωτερική ἐποπτεία, οὔτε ὁ χῶρος νά γίνεται ἀντιληπτός σάν κάτι πού εἶναι μέσα μας. Τί εἶναι λοιπόν ὁ χῶρος καί ὁ χρόνος ; Ὑπάρχουν πραγματικά ;

1) Ὁ χῶρος δέν εἶναι μιᾶ ἐμπειρική ἔννοια πού ἔχει συναχθεῖ ἀπό ἐξωτερικές ἐμπειρίες.

Πραγματικά, γιά νά εἶναι δυνατό μερικές αἰσθήσεις ν' ἀναφέρονται σέ κάποιο πράγμα ἔξω ἀπό μένα, δηλαδή σέ κάποιο πράγμα πού βρίσκεται σέ μιᾶ ἄλλη θέση τοῦ χῶρου παρά σ' αὐτή πού βρίσκομαι ἐγώ, καί ἐπίσης γιά νά εἶναι δυνατόν νά φαντασθῶ τά πράγματα σάν ἐξωτερικά, καί τά μέν κοντά στά δέ, ἐπομένως, σάν νά μήν εἶναι μόνο ξεχωριστά, ἀλλά καί τοποθετημένα σέ θέσεις διαφορετικές, πρέπει ἢ παράσταση τοῦ χῶρου νά τεθεῖ σάν θεμέλιο. Ἐπομένως, ἢ παράσταση τοῦ χῶρου δέν μπορεῖ νά ἐξαχθεῖ ἀπό τήν ἐμπειρία τῶν σχέσεων τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων, ἀλλά ἢ ἐξωτερική ἐμπειρία δέν εἶναι δυνατή παρά μέσω αὐτῆς τῆς παράστασης.

2) Ὁ χῶρος εἶναι μιᾶ ἀναγκαία ἐκ τῶν προτέρων παράσταση πού χρησιμεύει ὡς θεμέλιο γιά ὅλες τίς ἐξωτερικές ἐποπτείες.

Δέν μπορούμε ποτέ νά φαντασθοῦμε, ὅτι δέν ὑπάρχουν ἀντικείμενα μέσα στό χῶρο. Αὐτός θεωρεῖται σάν ὄρος τῆς δυνατότητας τῶν φαινομένων καί ὄχι σάν μιᾶ μορφή πού ἐξαρτᾶται ἀπ' αὐτά.

Είναι μία παράσταση εκ τῶν προτέρων, πού χρησιμεύει ὡς θεμέλιο, ἕνας ἀναγκαῖος τρόπος γιά τά ἐξωτερικά φαινόμενα.

3) Πάνω σ' αὐτή τήν εκ τῶν προτέρων ἀναγκαιότητα βασίζονται ἡ ἀποδεικτική βεβαιότητα ὄλων τῶν γεωμετρικῶν ἀρχῶν (ἀξιωματῶν) καί ἡ δυνατότητα τῆς εκ τῶν προτέρων κατασκευῆς τους.

Πραγματικά, ἐάν αὐτή ἡ παράσταση τοῦ χώρου ἦταν μία ἔννοια πού κατακτήθηκε εκ τῶν ὑστέρων, πού θά εἶχε ἀντληθεῖ μέσα ἀπό τήν κοινή ἐξωτερική ἐμπειρία, οἱ πρῶτες ἀχρές τοῦ μαθηματικοῦ ὀρισμοῦ, δέν θά ἦταν τίποτε ἄλλο παρά ἀντιλήψεις. Θά εἶχαν λοιπόν ὄλη τήν πιθανότητα τῆς ἀντίληψης (ἀβεβαιότητα), καί τότε δέν θά ἦταν ἀναγκαῖο νά μήν ὑπάρχει ἀνάμεσα σέ δύο σημεία παρά μία μόνη εὐθεία γραμμή, ἀλλά ἡ ἐμπειρία θά μᾶς μάθαινε ὅτι σ' αὐτό τό ζήτημα εἶναι πάντα ἔτσι, γιατί ὅ,τι παράγεται ἀπό τήν ἐμπειρία δέν ἔχει παρά μία σχετική καθολικότητα, συνάγεται μέ τήν ἐπαγωγή.

Θά ἔπρεπε λοιπόν ἐπίσης νά περιοριζόμεστε νά λέμε, συμφωνά μέ τίς παρατηρήσεις πού ἔγιναν ὡς τώρα, ὅτι δέν θά βρίσκαμε χῶρο πού θά εἶχε περισσότερες ἀπό τρεῖς διαστάσεις.

4) Ὁ χῶρος δέν εἶναι μία ἔννοια συλλογιστική ἢ ὅπως λέμε, μία ἔννοια καθολική τῆς σχέσης τῶν πραγμάτων γενικά, μά μία καθαρῆ ἐποπτεία (τρόπος σύλληψης ἐμπειρίας). Πραγματικά, δέν μπορούμε κατ' ἀρχήν νά φαντασθοῦμε παρά ἕνα ἐνιαῖο χῶρο καί ὅταν μιᾶμε γιά πολλούς χώρους, δέν ἐννοοῦμε μ' αὐτό παρά τά μέρη ἐνός μόνου καί τοῦ ἴδιου χώρου.

σελ. 41 ἐπ.

1) Ὁ χρόνος δέν εἶναι μία ἔννοια ἐμπειρική, πού παράγεται ἀπό ὅποιαδήποτε ἐμπειρία. Τό ταυτόχρονο ἢ ἡ διαδοχή καθ' ἑαυτήν δέν θά ὑπέπιπτε στήν ἀντίληψη, ἂν ἡ παράσταση τοῦ χρόνου δέν χρησίμευε σ' αὐτήν σάν εκ τῶν προτέρων θεμέλιο. Μόνο κάτω ἀπ' τήν ὑπόθεση αὐτή μπορούμε νά φαντασθοῦμε, ὅτι ἕνα πράγμα ὑπάρχει ταυτόχρονα μ' ἕνα ἄλλο (ταυτόχρονο ἢ σύγχρονο) ἢ μέσα σέ διαφορετικούς χρόνους (διαδοχή).

2) Ὁ χρόνος εἶναι μία ἀναγκαῖα παράσταση, πού χρησιμεύει γιά θεμέλιο σ' ὅλες τίς ἐποπτεῖες. Δέν θά μπορούσαμε νά ἀποκλει-

σομε τόν χρόνο καθ' ἑαυτόν σέ σχέση μέ τά φαινόμενα γενικά, ἄν καί μπορούμε πολύ καλά νά κάνουμε ἀφαίρεση τῶν φαινομένων μέσα στό χρόνο.

Ὁ χρόνος λοιπόν εἶναι δοσμένος ἐκ τῶν προτέρων. Μόνο μέσα σ' αὐτόν εἶναι δυνατή ὅλη ἡ πραγματικότητα τῶν φαινομένων. Αὐτά μπορούν νά ἐξαφανισθοῦν ὅλα μαζί, ἀλλά ὁ χρόνος ὁ ἴδιος καθ' ἑαυτόν (σάν γενικός ὅρος τῆς δυνατότητάς τους) δέν μπορεῖ νά ἐξαλειφθεῖ.

3) Πάνω σ' αὐτή τήν ἐκ τῶν προτέρων ἀναγκαιότητα βασίζεται ἐπίσης ἡ δυνατότητα τῶν ἀποδεικτικῶν ἀρχῶν πού ἀφοροῦν τίς σχέσεις τοῦ χρόνου ἢ ἀξιώματα τοῦ χρόνου γενικά. Ὁ χρόνος δέν ἔχει παρά μιὰ διάσταση. Διαφορετικοί χρόνοι δέν εἶναι σύγχρονοι, ἀλλά διαδοχικοί (ἐπίσης διαφορετικοί χῶροι δέν εἶναι διαδοχικοί, ἀλλά σύγχρονοι).

Αὐτές οἱ ἀρχές δέν μπορούν νά ἐξαχθοῦν ἀπό τήν ἐμπειρία, γιατί αὐτή δέν θά μπορούσε νά δώσει οὔτε μιὰ αὐστηρή καθολικότητα, οὔτε μιὰ ἀποδεικτική βεβαιότητα. Δέν μπορούμε παρά μόνο νά ποῦμε : νά αὐτό πού μᾶς μαθαίνει ἡ κοινή ἀντίληψη, ὄχι ὅμως, νά αὐτό πού ὀφείλει νά εἶναι.

Αὐτές οἱ ἀρχές ἔχουν λοιπόν τήν ἀξία κανόνων πού καθιστοῦν γενικά δυνατές τίς ἐμπειρίες. Μᾶς διδάσκουν πρὶν ἀπό τήν ἐμπειρία, ὄχι ὅμως μέσω αὐτῆς.

4) Ὁ χρόνος δέν εἶναι μιὰ ἔννοια συλλογιστική, ἢ ὅπως λέμε μιὰ ἔννοια γενική, ἀλλά μιὰ καθαρὴ μορφή τῆς αἰσθητηριακῆς ἐποπτείας. Διαφορετικοί χρόνοι δέν εἶναι παρά μόνο μέρη τοῦ ἴδιου τοῦ χρόνου. Ἀλλά ἡ παράσταση, πού δέν μπορεῖ νά δίνεται παρά μέ ἓνα μόνο ἀντικείμενο, εἶναι μιὰ ἐποπτεία.

Henry Bergson, α) *L' evolution creatrice* ('Ερρίκος Μπερζόν, 'Η δημιουργός ἐξέλιξις) (Μετάφραση Π.Γ. Τεσσέρη, ἐκδ. 'Αντωνιάδης, 'Αθήναι 1968) β) *Introduction à la Métaphysique* (Εἰσαγωγή στή μεταφυσική. Μετάφραση Γ. Μουρέλου, «'Εποχές» 'Οκτώβριος 1965.

Πεποίθηση τοῦ Bergson (1859 - 1941) εἶναι ὅτι ἡ θεωρία τῆς γνώσεως (μέ τή διάνοια) καί ἡ θεωρία τῆς ζωῆς (μέ τό ἔνστικτο καί τήν ἐνόραση) εἶναι ἀχώριστα ἐνωμένες καί

ὅτι μόνο ἀλληλοσυμπληρούμενες θά μπορούσαν νά λύσουν τά μεγάλα προβλήματα τῆς φιλοσοφίας. Στίς πραγματείες του αὐτές προσπαθεῖ νά καθορίσει τή μέθοδο καί μερικά βασικά σημεῖα μιᾶς φιλοσοφίας, πού θά βασίζεται στήν παραπάνω πεποίθηση.

α) σελ. 180 ἔπ.

Τό ἔνστικτο εἶναι συμπάθεια. Ἐάν ἡ συμπάθεια αὐτή μπορούσε νά ἐπεκτείνει τό ἀντικείμενό της καί νά διαλογισθεῖ γύρω ἀπ' τόν ἑαυτό της, θά μᾶς ἔδινε τό κλειδί γιά τά ζωτικά ἐπιχειρήματα — ὅπως ἡ ἀνεπτυγμένη καί ἡ ὀρθή διάνοια μᾶς εἰσάγει στήν ὕλη. Γιατί, δέν θεωροῦμε περιττό νά τό ἐπαναλάβουμε, ἡ διάνοια καί τό ἔνστικτο εἶναι στραμμένα σέ δύο ἀντίθετες διευθύνσεις, ἐκείνη πρὸς τήν ἄψυχη ὕλη, τοῦτο πρὸς τή ζωή. Ἡ διάνοια, μέ τή μεσολάβηση τῆς ἐπιστήμης, πού εἶναι ἔργο της, μᾶς ἀποκαλύπτει μέ περισσότερη ἀκρίβεια τό μυστικό τῶν φυσικῶν λειτουργιῶν· γιά τή ζωή δέ μᾶς φέρνει, οὔτε ἰσχυρίζεται ἄλλωστε πῶς μᾶς φέρνει, παρά κάποια ἐρμηνεία της μέ νεκρούς ὄρους. Γυρίζει ὀλόγυρα παίρνοντας τό μεγαλύτερο δυνατό ἀριθμό ἀπό ἀπόψεις τοῦ ἴδιου ἀντικειμένου, πού προσελκύει κοντά της, ἀντί νά εἰσχωρεῖ σ' αὐτό. Ἀλλά στό ἴδιο τό ἐσωτερικό τῆς ζωῆς θά μᾶς ὀδηγοῦσε ἡ ἐνόραση (διαίσθηση), δηλ. τό ἔνστικτο πού γίνεται ἀνιδιοτελές, παίρνει συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του, ἱκανό νά διαλογίζεται τό ἀντικείμενό του καί νά τό εὐρύνει ἀπεριόριστα.

β) σελ. 91 - 92.

Ἀπό ὅλα τοῦτα βγαίνει τό συμπέρασμα ὅτι τό ἀπόλυτο δέ θά μπορούσε νά μᾶς δοθεῖ παρά μέσα ἀπό τήν ἄμεση γνώση, ἐνῶ ὅλα τά ἄλλα εἶναι δυνατόν νά γίνουν ἀντικείμενο ἀνάλυσης. Ὀνομάζουμε, στήν περίπτωση τούτη, ἄμεση γνώση τή συμπάθεια πού μᾶς ἐπιτρέπει νά μεταφερόμαστε στό ἐσωτερικό ἐνός ἀντικειμένου γιά νά συνταυτιστοῦμε μέ ὅ,τι ἔχει τό μοναδικό καί κατά συνέπεια πού δέν μπορεῖ νά εἰπωθεῖ. Ἡ ἀνάλυση, ἀντίθετα, εἶναι ἡ πράξη τῆς ἀναγωγῆς ἐνός ἀντικειμένου σέ στοιχεῖα πού εἶναι ἤδη γνωστά, δηλαδή κοινά στό ἀντικείμενο τοῦτο καί σέ ἄλλα. Τό νά ἀναλύουμε σημαίνει λοιπόν νά ἐκφράζουμε ἕνα πράγμα σέ σχέση μέ ὅ,τι δέν εἶναι αὐτό τό ἴδιο. Κάθε ἀνάλυση εἶναι ἔτσι μιά μετάφραση,

μιά ανάπτυξη σε σύμβολα, μιά αναπαράσταση βγαλμένη από αλληλεπιδράσεις προοπτικές μέσα από τις οποίες επισημαίνουμε όσο τό δυνατό περισσότερο σημεία επαφής του καινούριου αντικείμενου με τά άλλα αντικείμενα πού νομίζουμε ότι κατέχουμε. Στην επιθυμία της, πού ποτέ δέ σβήνει, νά αγκαλιάσει τό αντικείμενο γύρω από τό όποιο είναι καταδικασμένη νά περιστρέφεται, ή ανάλυση αδιάκοπα πολλαπλασιάζει τίς δυνατές προοπτικές γιά νά συμπληρώσει τήν εικόνα του αντικειμένου πού είναι πάντοτε ελλιπής, μεταβάλλει, χωρίς ποτέ νά σταματά, τά σύμβολα πού χρησιμοποιεί, γιά νά κάνει όσο τό δυνατό πιο τέλεια τή μετάφραση, πού είναι πάντοτε άτελής. Κι αυτό συνεχίζεται έπ' άπειρο. Μά ή άμεση γνώση, αν είναι δυνατή, είναι μιά άπλή πράξη...

Edmund Husserl, α) *Philosophie als strenge Wissenschaft*, Logos I, 1910 - 11 ("Εντιμοντ Χούσσερλ, 'Η φιλοσοφία ως αυστηρή επιστήμη. Μετάφραση Ν. Μ. Σκουτερόπουλου, Δευκαλίων 12, 1974) και β) *Ideem zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologische Philosophie* ('Ιδέες περί μιās καθαρής Φαινομενολογίας και φαινομενολογικής φιλοσοφίας. Μετάφραση Ε. Πλατή, «'Εποχές», Φεβρουάριος 1966.

Οι πραγματείες αυτές του Husserl (1859 - 1938) περιέχουν τίς κατευθύνσεις άρχές μιās φιλοσοφίας, όπως τήν όνειρεύτηκε ο ίδιος. Μιās φιλοσοφίας μέσα στην όποία δέ θά ύπάσχει χώρος γιά διαφορετικές γνώμες και διαφορετικές πεποιθήσεις, μιās φιλοσοφίας πού θά είναι γιά όλους ύποχρεωτική. Τή δημιουργία αυτής της φιλοσοφίας, πού θά είναι «αυστηρή έπιστήμη» και τήν περιγραφή της σε γενικές γραμμές έκανε έργο της ζωής του ο Husserl.

α) σελ. 423

Πέφτουμε λοιπόν επάνω σε μιά επιστήμη — γιά τό τεράστιο πλάτος της όποίας οί άνθρωποι του καιρού μας δέν έχουν καν ιδέα — πού είναι μέν επιστήμη της συνείδησης χωρίς έν τούτοις νά είναι Ψυχολογία· σε μιά Φαινομενολογία της συνείδησης άπέναντι σε μιά Φυσική επιστήμη της συνείδησης. Δεδομένου ότι έδω δέν πρόκειται βέβαια γιά μιά τυχαία γλωσσική ασάφεια, θά πρέπει νά περιμένουμε έκ των προτέρων ότι οί σχέσεις ανάμεσα στή Φαινο-

μενολογία και τήν Ψυχολογία θά είναι κατ' ανάγκη στενές, άφου και οι δυό έχουν νά κάνουν μέ τή συνείδηση — άν και μέ διαφορετικό τρόπο, μέ διαφορετική, ή καθεμιά, «στάση» άπέναντί της· κάτι πού ένδεχομένως τό εκφράζουμε λέγοντας ότι ή Ψυχολογία ασχολείται μέ τήν «έμπειρική συνείδηση», μέ τή συνείδηση στή «στάση τής έμπειρίας», δηλ. ώς κάτι πού ύπάρχει σέ συνάφεια μέ τή φύση· ένω, αντίθετα, ή Φαινομενολογία έχει νά κάνει μέ τήν «καθαρή συνείδηση», δηλ. τή συνείδηση στή «φαινομενολογική στάση».

σελ. 442.

Όλα όμως εξαρτώνται άπό τό ότι βλέπουμε και κάνουμε έντελώς δικό μας τό γεγονός ότι, άκριβώς μέ τήν ίδια άμεσότητα, μέ τήν όποία ακούμε ένα ήχο, μπορούμε νά «θεαστοῦμε» και μία «ουσία», τήν ουσία «ήχος», τήν ουσία «όρατό πράγμα», τήν ουσία «εικονιστική παράσταση», τήν ουσία «κρίση» ή «βούληση» κοκ., και διατελώντας στήν κατάσταση τής θέασης μπορούμε νά κάνουμε κρίσεις για τίς ουσίες. Άπό τό άλλο μέρος όμως θά πρέπει νά φυλαχτεί κανείς άπό τό «ανάκατεμα» εκείνο του Hume, ώστε νά μή συγχεί τή φαινομενολογική θέαση μέ τήν αυτοπαράτηρηση, μέ τήν έσωτερική έμπειρία, μέ δυό λόγια, μέ ενεργήματα πού αντί για ουσίες θέτουν επί μέρους άτομικότητες πού άντιστοιχοῦν σέ ουσίες.

β) σελ. 194.

Ουσία σήμαινε στήν άρχή εκείνο πού βρίσκεται στό άποκλειστικό Είναί ενός άτόμου και άποτελεϊ τό «τί» του άτόμου αυτού. Κάθε τέτοιο «τί» μπορεί όμως νά «τεθεϊ στήν ιδέα». Η έμπειρική ή άτομική έποπτεία μπορεί νά μετατραπεί σέ ουσιακή έποπτεία ή ιδέαση — κι αυτό άποτελεϊ μία δυνατότητα πού πρέπει κι ή ίδια νά νοηθεϊ όχι σαν έμπειρική, αλλά σαν ουσιακή δυνατότητα. Τό ένωρώμενο είναι τότε ή άντίστοιχη καθαρή ουσία ή τό είδος (Eidos)... Η ουσία (τό είδος) άποτελεϊ ένα άντικείμενο νέου τύπου. Όπως αυτό πού δίνει ή άτομική ή έμπειρική έποπτεία είναι ένα άτομικό άντικείμενο, έτσι αυτό πού δίνει ή ουσιακή έποπτεία είναι μία καθαρή ουσία...

Τή γενική θέση πού ανήκει στήν ουσία τής φυσικής στάσης τή βάζουμε σέ άδράνεια, καθετί πού αυτή άπό όντική άποψη περι-

λαμβάνει τό βάζουμε μονομιᾶς σέ παρένθεση, ἐπομένως ὀλόκληρο τοῦτο τό φυσικό κόσμο, πού ἐξακολουθεῖ ὡστόσο νά εἶναι « γιά μᾶς ἐδῶ », χειροπιαστός, καί πού θά ἐξακολουθήσει πάντοτε νά μένει μπροστά μας σά συνειδησιακή «πραγματικότητα», ὅσο κι ἂν μᾶς ἀρέσει νά τόν βάζουμε σέ παρένθεση. Ὅταν κάνω ἔτσι, πράγμα πού ἀνήκει ὀλοκληρωτικά στήν ἐλευθερία μου, εἶναι φανερό ὅτι δέν ἀρνοῦμαι τοῦτο τόν κόσμο, σά νά ἤμουν σοφιστής, δέν ἀμφισβητῶ τήν ὑπαρξή του, σά νά ἤμουν σκεπτικιστής, ἀλλά κάνω μιά κυριολεκτικά «φαινομενολογική ἐποχή».

... ὅλες τίς ἐπιστῆμες πού ἀναφέρονται σ' αὐτό τό φυσικό κόσμο, ὅσο κι ἂν στέκουν μπροστά μου σταθερές, ὅσο κι ἂν τίς θαυμάζω, ὅσο κι ἂν καθόλου δέ σκέφτομαι νά προβάλλω τήν ἐλάχιστη ἐναντίον τους ἀντίρρηση, τίς παραμερίζω... Δέν υἱοθετῶ οὔτε μιά ἀπό τίς προτάσεις πού τούς ἀνήκουν, ἀκόμη κι ἂν ἔχει τέλεια ἐνάρχεια· καμιά πρόταση δέν γίνεται ἀπό μένα ἀποδεκτή, καμιά δέν μοῦ παρέχει ἕνα θεμέλιο. Ἄς σημειωθεῖ καλά : ὅσο ἡ πρόταση ἐννοεῖται ὅπως παρουσιάζεται σ' αὐτές τίς ἐπιστῆμες, σά μιά ἀλήθεια δηλ. γιά πραγματικότητες αὐτοῦ τοῦ κόσμου, μοῦ ἐπιτρέπεται ἀπλῶς νά τήν δεχθῶ, ἀφοῦ τήν βάλω σέ παρένθεση, συνεπῆς σ' αὐτό μέ τό γεγονός ὅτι ἔχω ἤδη ὑποβάλλει στήν τροποποίηση τῆς παρένθεσης ὅλες τίς φυσικές ἐμπειρίες, πού σ' αὐτές παραπέμπει τελικά... κάθε ἐπιστημονική θεμελίωση. Τοῦτο σημαίνει : δέχομαι τίς προτάσεις τῶν ἐπιστημῶν μόνο στήν τροποποιητική συνείδηση τοῦ κλεισίματος τῶν κρίσεων σέ παρένθεση, ἐπομένως ὄχι ὅπως βρίσκονται στίς ἐπιστῆμες, ὄχι σάν προτάσεις πού ἀξιῶνουν κύρος καί πού τό κύρος τους ἀναγνωρίζω καί χρησιμοποιοῦ.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Συζητήστε τήν ἀποψη τοῦ Descartes : δέν ὑπάρχει παρά μονάχα ἡ κριτική μου ἰκανότητα πού καταλαβαίνει τό κερί. Συσχετίστε την μέ τήν ἀνάλογη πλατωνική («Θεαίτητος»).
2. Πῶς ἀνασκευάζει ὁ Locke τή θεωρία τῶν ἐμφυτων ἰδεῶν; Ποιά ἀπό τίς θεμελιώδεις ἀρχές τῆς νοήσεως χρησιμοποιεῖ ὡς παράδειγμα; Ἐπιχειρήματα ὑπέρ ἢ κατά τῶν ἀπόψεων του.
3. Πῶς ἐξηγεῖ ὁ Hume τήν αἰτιότητα; Τί νέο εἰσάγει στή φιλοσοφική σκέψη; Κρίνετε τίς ἀπόψεις του μέ ἐπιχειρήματα ὑπέρ ἢ κατά.

4. Συζητήστε τις απόψεις του Kant για τό χώρο και τό χρόνο. Συσχετίστε τις με τις απόψεις του Hume για τήν αιτιότητα. Τί καινούριο φέρνουν οί δύο αυτοί φιλόσοφοι ;
5. Συζητήστε τή σχέση ένοράσεως – διανοήσεως στόν Bergson. Δώστε δικά σας παραδείγματα για τόν καθένα από τούς δύο αυτούς τρόπους γνώσεως.
6. Προσπαθήστε νά έξηγήσετε μέ παραδείγματα τή φαινομενολογική θέα.

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

George Berkeley, Treatise, concerning the principles of human knowledge (Τζώρτζ Μπέρκλεϋ, Πραγματεία πάνω στις αρχές τής ανθρώπινης γνώσης. Μετάφραση Δ. Σφενδόνη, έκδ. Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη.

Στό έργο του αυτό ο Berkeley (1685 - 1753) άσκει κριτική στις βασικές θέσεις του Locke και προχωρεί στή θεμελίωση τής δικής του θεωρίας τής γνώσεως, πού μπορεί νά συνοψισθεί στό : esse est percipi.

σελ. 79 έπ.

‘Η ύπαρξη τών έξωτερικών σωμάτων έχει ανάγκη άποδείξεως. – Καί έάν άκόμη ήταν δυνατόν νά υπάρχουν έξω από τή νόηση αυτές οί στερεές, μορφοποιημένες, κινούμενες ουσίες, αντίστοιχών-τας στις ιδέες πού έχουμε για τά σώματα, πώς είναι δυνατόν νά τό γνωρίζουμε αυτό ; Θα πρέπει νά τό γνωρίζουμε είτε μέσα από τήν αίσθηση, είτε μέσα από τή λογική. “Όσον άφορᾷ τις αισθήσεις μας, μ’ αυτές άποκοτούμε γνώση μόνον τών αισθημάτων μας, τών ιδεών ή εκείνων τών πραγμάτων πού γίνονται άπευθείας άντιληπτά μέσα από τήν αίσθηση, άδιάφορο ποιό όνομα θα δώσετε σ’ αυτά. Δέν μᾶς πληροφοροῦν όμως, ότι τά πράγματα υπάρχουν έξω από τή νόηση, ή χωρίς νά γίνουν άντιληπτά, όμοια μ’ αυτά πού γίνονται άντιληπτά. Αυτό τό άναγνωρίζουν και αυτοί οί ίδιοι οί ύλιστές. Μένει, λοιπόν, νά δεχθούμε πώς, έάν έχουμε γνώση

τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων, αὐτή θά πρέπει νά προέρχεται ἀπό τή λογική, ἢ ὅποια συμπεραίνει τήν ὑπαρξή τους ἀπ' ὅτι, γίνεται ἄμεσα ἀντιληπτό μέ τήν αἴσθηση. Ἄλλά . . . ποιός λόγος μπορεῖ νά μᾶς κάνει νά πιστέψουμε στήν ὑπαρξη τῶν σωμάτων ἔξω ἀπό τή νόηση ὀδηγούμενοι ἀπό ὅ,τι ὑποπίπτει στήν ἀντίληψή μας, τή στιγμή πού οἱ ἴδιοι οἱ ὑποστηρικτές τῆς ὕλης ὑποστηρίζουν πώς δέν ὑπάρχει καμία ἀναγκαία σύνδεση μεταξύ αὐτῶν τῶν σωμάτων καί τῶν ιδεῶν μας.

Ἡ ὑπαρξη τῶν ἐξωτερικῶν σωμάτων δέν προσφέρει καμιάν ἐξήγηση γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο παράγονται οἱ ιδέες μας. — Παρ' ὅλο πού θά μπορούσαμε, ἴσως, νά ἔχουμε ὅλα τά αἰσθήματά μας χωρίς νά ὑπάρχουν ἐξωτερικά σώματα, ἐν τούτοις μπορεῖ νά εἶναι πιό εὐκολο νά συλλάβουμε καί νά ἐρμηνεύσουμε τόν τρόπο παραγωγῆς τους, ἐάν δεχθοῦμε τήν ὑπόθεση πώς ὑπάρχουν ἐξωτερικά σώματα πού μοιάζουν μέ τά αἰσθήματα, παρά ἐάν ὑποθέσουμε ὀτιδήποτε ἄλλο. Καί ἔτσι θά μπορούσε νά εἶναι τουλάχιστον πιθανό νά ὑπάρχουν τέτοιου εἴδους πράγματα ὅπως τά σώματα, τά ὅποια προκαλοῦν τή δημιουργία τῶν ιδεῶν τους μέσα στή νόηση μας. Ἄλλά οὔτε κι αὐτό μπορεῖ νά τό πεί κανείς, διότι παρ' ὅλο πού ἐμεῖς παραχωροῦμε στους ὑλιστές τά ἐξωτερικά σώματα, ἐκεῖνοι ὁμολογοῦν πώς δέν θά μπορέσουν ποτέ νά μάθουν πώς παράγονται οἱ ιδέες μας, ἐφ' ὅσον πιστεύουν πώς ἔχουν τή δυνατότητα νά κατανοήσουν μέ ποιό τρόπο μπορεῖ τό σῶμα νά ἐπιδράσει ἐπάνω στό πνεῦμα, ἢ πώς εἶναι δυνατόν νά κάνει ὥστε νά τυπωθεῖ μία ιδέα στό νοῦ. Ἀπό αὐτά γίνεται φανερό ὅτι ἡ παραγωγή τῶν ιδεῶν ἢ τῶν αἰσθημάτων μέσα στό πνεῦμα μας δέν μπορεῖ νά χρησιμεύσει σάν λόγος, γιά νά ὑποθέσουμε τήν ὑπαρξη τῆς ὕλης ἢ τῆς σωματικῆς οὐσίας, ἐφόσον εἶναι παραδεκτό πώς αὐτή παραμένει τό ἴδιο ἀνεξήγητη εἴτε κάνουμε, εἴτε δέν κάνουμε αὐτήν τήν ὑπόθεση. Γιά τόν λόγο αὐτό, ἀκόμη καί ἐάν ἡ ὑπαρξη τῶν σωμάτων ἦταν δυνατή ἔξω ἀπό τό νοῦ, θά ἦταν ὥστόσο πολύ ἐπικίνδυνο νά ὑποστηρίξουμε μία τέτοια γνώμη, ἐφόσον εἶναι σά νά ὑποθέτουμε, χωρίς κανέναν ἀπολύτως λόγο, πώς ὁ Θεός ἔχει δημιουργήσει ἀπειράριθμες ὑπάρξεις πού εἶναι τελείως ἀχρηστες καί δέν ἐξυπηρετοῦν κανέναν ἀπολύτως σκοπό.

Δίλημμα. — Μέ λίγα λόγια, ἐάν ὑπῆρχαν ἐξωτερικά σώματα,

θά ήταν αδύνατο νά κατορθώσουμε ποτέ νά τό μάθουμε. Ἐάν πάλι δέν ὑπῆρχαν, θά μπορούσαμε νά ἔχουμε τούς ἴδιους ἀκριβῶς λόγους, πού ἔχουμε καί τώρα, γιά νά πιστεύουμε πῶς ὑπάρχουν.

σελ. 144 ἐπ.

Οἱ αἰσθητές ιδιότητες εἶναι πραγματικές. — Θά ἦταν λάθος νά νομίσει κανεῖς πῶς αὐτό πού λέγεται ἐδῶ ἀναιρεῖ, ἔστω καί λίγο, τήν πραγματικότητα τῶν ἀντικειμένων. Εἶναι παραδεκτό, σύμφωνα μέ τίς καθιερωμένες ἀρχές ὅτι ἡ ἔκταση, ἡ κίνηση καί μέ ἓνα λόγο ὅλες οἱ αἰσθητές ιδιότητες, ἔχουν ἀνάγκη ἐνός ὑπο-στηρίγματος, μιά καί δέν εἶναι ἱκανές νά σταθοῦν μόνες τους. Ἀλλά τά ἀντικείμενα πού γίνονται ἀντιληπτά μέ τήν αἴσθηση θεωροῦνται πῶς δέν ἀποτελοῦν παρά μόνον συνδυασμούς αὐτῶν τῶν ιδιοτήτων, καί, κατὰ συνέπεια, δέν μποροῦν νά ὑφίστανται μόνα τους. Ὡς ἐδῶ ὅλοι εἶναι σύμφωνα. Ἔτσι, ὅταν ἀρνούμαστε στά πράγματα πού γίνονται ἀντιληπτά μέσα ἀπό τήν αἴσθηση μίαν ὑπαρξη ἀνεξάρτητη ἀπό κάποια οὐσία ἢ ἀπό ἓνα ὑποστηρίγμα, μέσα στό ὁποῖο μποροῦν νά ὑπάρχουν, δέν ἀπομακρυνόμαστε καθόλου ἀπό τήν καθιερωμένη ἀντίληψη γιά τήν πραγματικότητα, καί ἔτσι δέν μποροῦν νά μᾶς κατηγορήσουν γιά καμία καινοτυπία ἀπό τήν ἄποψη αὐτή. Ὁλητή ἡ διαφορά ἔγκειται στό γεγονός ὅτι σύμφωνα μέ τή δική μας ἄποψη, τά μή-σκεπτόμενα ὄντα πού ἀντιλαμβάνομαστε μέσα ἀπό τήν αἴσθηση δέν ἔχουν ὑπαρξη ξεχωρη ἀπό τήν ἐνέργεια μέ τήν ὁποία γίνονται ἀντιληπτά καί, συνεπῶς, δέν εἶναι δυνατόν νά ὑπάρχουν μέσα σέ καμία ἄλλη οὐσία, ἐκτός ἀπό αὐτές τίς μή-ἐκτεταμένες καί ἀδιαίρετες οὐσίες ἢ πνεύματα πού ἐνεργοῦν καί σκέπτονται καί ἀντιλαμβάνονται τά ὄντα αὐτά. Ἐνῶ ἀπό τήν ἄλλη μεριά οἱ φιλόσοφοι ὑποστηρίζουν, ὅπως καί οἱ κοινοί ἄνθρωποι, ὅτι οἱ αἰσθητές ιδιότητες ὑπάρχουν μέσα σέ μίαν ἀδρανῆ, ἐκτεταμένη οὐσία πού δέν ἀντιλαμβάνεται καί τήν ὀνομάζουν ὕλη· σ' αὐτήν ἀποδίδουν μία φυσική ὑπόσταση, ἔξω ἀπό τήν ἐνέργεια μέ τήν ὁποία τήν ἀντιλαμβάνεται ὁποιαδήποτε νόηση, ἀκόμη καί ἡ αἰώνια νόηση τοῦ Δημιουργοῦ, μέσα στην ὁποία ὑποθέτουν πῶς ὑπάρχουν μόνον ἰδέες σωματικῆς οὐσίας πού δημιούργησε ὁ ἴδιος, ἐάν βέβαια θέλουν καθόλου νά παραδεχθοῦν πῶς πραγματικά τίς δημιούργησε.

Immanuel Kant, Kritik der reinen Vernunft (Έμμανουήλ Κάντ, Κριτική του καθαρού λόγου). Μετάφραση Ε.Π. Παπανούτσου, «Έποχές», Μάιος 1964.

σελ. 8 έπ.

Τό αδύνατο μιᾶς οντολογικῆς ἀπόδειξης τῆς ὕπαρξης τοῦ θεοῦ :

Ὅλοφάνερα τό εἶναι δέν εἶναι πραγματικό κατηγορήμα, δηλαδή ἔννοια ἑνός κάτι τι πού μπορεῖ νά προστεθεῖ στήν ἔννοια ἑνός πράγματος. Εἶναι ἀπλῶς ἡ θέση ἑνός πράγματος ἢ ὀρισμένων διορισμῶν του καθ' ἑαυτοῦς. Στή λογική χρήση εἶναι μόνον ἡ formula μιᾶς κρίσης. Ἡ πρόταση : Ὁ Θεός εἶναι παντοδύναμος περιλαμβάνει δύο ἔννοιες πού ἔχουν τά ἀντικείμενά τους : Θεός καί παντοδυναμία· ἡ λεξούλα εἶναι δέν εἶναι ἕνα παραπάνω κατηγορούμενο, ἀλλά μόνο ἐκεῖνο πού θέτει τό κατηγορούμενο στήν ἀναφορά του πρὸς τό ὑποκείμενο. Ἐάν τώρα πάρω τό ὑποκείμενο (Θεός) μαζί μέ ὅλα τά κατηγορούμενά του (ἀνάμεσά τους εἶναι καί ἡ παντοδυναμία) καί εἶπῶ : ὁ Θεός εἶναι, ἢ εἶναι ἕνας Θεός, δέν θέτω κανένα νέο κατηγορούμενο στήν ἔννοια τοῦ Θεοῦ, ἀλλά θέτω μόνο τό ὑποκείμενο καθ' ἑαυτό μέ ὅλα τά κατηγορούμενά του καί μάλιστα τό ἀντικείμενο σέ ἀναφορά πρὸς τήν ἔννοιά μου. Καί τά δύο πρέπει νά περιέχουν ἀκριβῶς τό ἴδιο καί ἐπομένως τίποτα περισσότερο δέν προστίθεται στήν ἔννοια πού ἐκφράζει ἀπλῶς τή δυνατότητα, μέ τό ὅτι σκέπτομαι τό ἀντικείμενό της ὡς βέβαια δεδομένο (μέ τήν ἔκφραση εἶναι). Τό πραγματικό λοιπόν δέν περιέχει τίποτα περισσότερο ἀπό τό ἀπλῶς δυνατόν. Ἐκατό πραγματικά τάλληρα δέν περιέχουν τό παραμικρό παραπάνω ἀπό ἑκατό δυνατά. Γιατί, ἀφοῦ αὐτά ἐδῶ σημαίνουν τήν ἔννοια, τά ἄλλα ὅμως τό ἀντικείμενο καί τή θέση του καθ' ἑαυτό, στήν περίπτωση πού τοῦτο θά περιεῖχε κάτι περισσότερο ἀπό ἐκεῖνο, ἡ ἔννοιά μου δέν θά ἐξέφραζε ὀλόκληρο τό ἀντικείμενο καί ἐπομένως δέν θά ἦταν καί ἡ ἀκριβῶς ἀντίστοιχη ἔννοιά του. Ἀλλά στήν οἰκονομική του κατάσταση τά ἑκατό πραγματικά τάλληρα εἶναι κάτι παραπάνω ἀπό τήν ἀπλή ἔννοιά τους (δηλαδή τή δυνατότητά τους). Γιατί στήν περίπτωση τῆς πραγματικότητας τό ἀντικείμενο δέν περιέχεται ἀπλῶς ἀναλυτικά μέσα στήν ἔννοιά μου, ἀλλά προστίθεται συνθε-

τικά σ' αυτήν (πού είναι ένας διορισμός τῆς κατάστασής μου), χωρίς αυτά τὰ ἑκατό τάλληρα πού σκέπτομαι νά ἀυξηθοῦν στο παραμικρό μέ τοῦτο τό εἶναι τους ἔξω ἀπό τήν ἔννοιά μου.

Όταν λοιπόν σκέπτομαι ἕνα πράγμα, μέ ὁποιαδήποτε καί ὁσαδήποτε κατηγορήματα (ἀκόμη καί στον πέρα ὡς πέρα τέλειο καθορισμό του), τίποτα ἀπολύτως δέν προστίθεται σ' αὐτό τό πράγμα μέ τό ὅτι προσθέτω τήν κατάφαση : τοῦτο τό πράγμα εἶναι. Γιατί διαφορετικά δέν θά ὑπῆρχε πιά τό ἴδιο τό πράγμα, ἀλλά κάτι περισσότερο ἀπό ἐκεῖνο πού εἶχα σκεφθεῖ μέσα στήν ἔννοιά του, καί δέν μπορούσα νά εἰπῶ : ὅτι τοῦτο ἀκριβῶς τό ἀντικείμενο τῆς ἔννοιάς μου ὑπάρχει. Καί ὅταν ἀκόμη σκέπτομαι μέσα σ' ἕνα πράγμα κάθε πραγματικότητα ἐκτός ἀπό μία, δέν προστίθεται αὐτή ἢ πραγματικότητα πού λείπει μέ τό ὅτι λέγω ὅτι ἕνα τέτοιο λειψό πράγμα ὑπάρχει, ἀλλά θά ὑπάρχει ἀκριβῶς μέ τήν ἴδια ἔλλειψη ὅπως τό ἔχω σκεφθεῖ, γιατί διαφορετικά θά ὑπῆρχε κάτι ἄλλο καί ὄχι ἐκεῖνο πού σκέφθηκα. Ἐάν τώρα διανοηθῶ ἕνα ὄν ὡς τήν ὑπιστη πραγματικότητα (χωρίς ἔλλειψη), θά μένει ἀκόμη πάντοτε ὡς ἀπορία ἂν ὑπάρχει ἢ ὄχι. Γιατί, μέ ὄλο πού τίποτα ἐντελῶς δέν λείπει στήν ἔννοιά μου γιά τό δυνατόν πραγματολογικό περιεχόμενο ἑνός πράγματος, ἐν τούτοις λείπει ἀκόμη καί στήν ἀναφορά πρὸς ὀλόκληρη τήν κατάσταση τῆς σκέψης μου, τοῦτο : ὅτι ἡ γνώση ἑνός ἀντικειμένου εἶναι ἐπίσης a posteriori δυνατή. Καί ἐδῶ φαίνεται ἡ αἰτία τῆς δυσκολίας πού ὑφίσταται σ' αὐτή τήν περίπτωση. Ἐάν ὁ λόγος ἦταν γιά ἕνα ἀντικείμενο τῶν αἰσθήσεων, τότε δέν θά μπορούσα νά μεταλλάξω τήν ὑπαρξη τοῦ ἀντικειμένου μέ τήν ἀπλή ἔννοια τοῦ πράγματος. Γιατί μέσω τῆς ἔννοιας τό ἀντικείμενο νοεῖται ἀπλῶς καί μόνο ὡς σύμφωνο πρὸς τούς γενικούς ὅρους μιᾶς δυνατῆς ἐμπειρικῆς γνώσης, μέσω τῆς ὑπαρξης ὁμως νοεῖται ὡς ἐμπεριεχόμενο στό πλαίσιο τῆς ὅλης ἐμπειρίας· μέ τή σύνδεση πρὸς τό περιεχόμενο τῆς ὅλης ἐμπειρίας δέν αὐξάνει στο παραμικρό ἡ ἔννοια τοῦ ἀντικειμένου, ἡ σκέψη μας ὁμως ἀποκτᾶ μέ αὐτήν μιᾶ δυνατὴν ἀντίληψη παραπάνω. Ἀντίθετα, ὅταν σκεπτόμαστε τήν ὑπαρξη μόνο μέσω τῆς καθαρῆς κατηγορίας, δέν εἶναι καθόλου θαῦμα ὅτι δέν μπορούμε νά δώσουμε κανένα γνώρισμα γιά νά τήν ξεχωρίσουμε ἀπό τήν ἀπλή δυνατότητα.

Ἄς περιέχει λοιπόν ὅ,τι καί ὅσο θέλει ἡ ἔννοια ἑνός ἀντικειμέ-

νου, ἔμεῖς πρέπει νά βγοῦμε ἀπ' αὐτήν γιά νά τῆς ἀποδώσουμε τήν ὕπαρξη. Στά ἀντικείμενα τῶν αἰσθήσεων τοῦτο γίνεται μέ τήν ἀλληλουχία πρὸς μιάν ὁποιαδήποτε ἀπό τίς ἀντιλήψεις μου, σύμφωνα μέ ἐμπειρικούς νόμους· ἀλλά γιά ἀντικείμενα τῆς καθαρᾶς σκέψης δέν ὑπάρχει κανένα ἀπολύτως μέσον νά γνωρίσουμε τήν ὕπαρξή τους, γιατί θά ἔπρεπε νά μπορεῖ νά γνωριστεῖ ἐντελῶς ἡ ῥιγορί, ἡ συνείδηση ὁμως κάθε ὕπαρξης (εἴτε μέσω τῆς ἀντίληψης εἴτε μέσω συλλογισμῶν πού κάπως συνδέονται μέ τήν ἀντίληψη) ἀνήκει πέρα ὡς πέρα στήν ἐνότητα τῆς ἐμπειρίας, καί μιὰ ὕπαρξη ἔξω ἀπ' αὐτή τήν περιοχὴ δέν μπορεῖ βέβαια νά ἐξηγηθεῖ καθαρά ὡς ἀδύνατη, ἀλλά εἶναι μιὰ προϋπόθεση πού δέν μποροῦμε μέ τίποτα νά τή δικαιολογήσουμε.

Ἡ ἔννοια ἐνός ὑπέρτατου ὄντος εἶναι μιὰ, ἀπό πολλές ἀπόψεις, πολὺ χρήσιμη ἰδέα· ἀκριβῶς ὁμως γιά τοῦτο, ὅτι εἶναι δηλαδή ἀπλῶς ἰδέα, εἶναι ἐντελῶς ἀνίκανη μόνο μέσω τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ της νά ἐπεκτείνει τή γνώση μας ὡς πρὸς αὐτό πού ὑπάρχει. Δέν εἶναι σέ θέση νά μᾶς διδάξει οὔτε ὡς πρὸς τή δυνατότητα ἐνός ἐπιπλέον. Τό ἀναλυτικὸ γνῶρισμά μᾶς δυνατότητας, πού ἔγκειται σέ τοῦτο, ὅτι ἀπλῆς θέσεις (πραγματικότητες) δέν γεννοῦν καμιάν ἀντίσταση, βέβαια δέν μπορεῖ νά τῆς ἀμφισβητηθεῖ· ἐπειδὴ ὁμως ἡ σύμπλεξη ὄλων τῶν πραγματικῶν ποιοτήτων μέσα σ' ἓνα πράγμα εἶναι μιὰ σύνθεση, γιά τῆς ὁποίας τή δυνατότητα δέν μποροῦμε νά κρίνουμε ἡ ῥιγορί, γιατί οἱ πραγματικότητες δέν μᾶς δίνονται θεωρητικά καί, ἂν ἀκόμη συνέβαινε τοῦτο, ἐδῶ δέν ἐμφιλοχωρεῖ καμιὰ ἐντελῶς κρίση, ἐπειδὴ τό γνῶρισμα τῆς δυνατότητας συνθετικῶν γνώσεων πρέπει πάντοτε νά ἀναζητεῖται μόνο στήν ἐμπειρία, στήν ὁποία ὁμως δέν μπορεῖ νά ἀνήκει τό ἀντικείμενο μᾶς ἰδέας — γι' αὐτό ὁ διάσημος Leibniz καθόλου δέν κατόρθωσε ἐκεῖνο πού ὑπερφανεούτανε, δηλαδή νά συλλάβει μέ τή σκέψη ἡ ῥιγορί τή δυνατότητα ἐνός τόσο ὑψηλοῦ ἰδεατοῦ ὄντος.

Ἐπομένως σ' αὐτή τήν τόσο περίφημη ὄντολογικὴ (καρτεσιανή) ἀπόδειξη τῆς ὕπαρξης ἐνός ὑπέρτατου ὄντος ἀπὸ ἔννοιες, κάθε κόπος καί ἐργασία πῆγαν χαμένα· ἓνας ἄνθρωπος μπορεῖ ἀπὸ καθαρῆς ἰδέας νά γίνει τόσο λίγο πλούσιος σέ γνώσεις, ὅσο καί ἓνας ἔμπορος σέ περιουσία, ὅταν γιά νά καλυτερέψει τήν κατάστασή του ἀπο-

φασίζει νά προσθέσει στό περιεχόμενο του ταμείου του μερικά μη-δενικά.

Πλάτων, Φαίδων. Μετάφραση Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου, Εισαγωγή στόν Πλάτωνα, 'Αθήναι 1970⁵, σελ. 208 έπ.

Ὁ διάλογος αὐτός τελειώνει μέ τή οκτινή του θανάτου του Σωκράτη, πρέπει επομένως νά γράφτηκε μετά τό θάνατό του, δηλαδή μετά τό 399 π.Χ. Ὁ Πλάτων περιγράφει σ' αὐτόν τίς τελευταῖες συζητήσεις του δασκάλου του μέ φίλους καί μαθητές. Κεντρικό θέμα εἶναι ἡ θεωρία τῶν ἰδεῶν, παύ σ' αὐτό τό διάλογο εἶναι πλήρως ἀνεπτυγμένη καί συνδέζεται μέ τή διδασκαλία περί τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς.

100 b έπ.

Αὐτό λοιπόν πού έννοῶ δέν εἶναι τίποτε τό καινούριο, ἀλλά ἐκεῖνο πού πάντοτε, καί ἄλλοτε καί στήν τωρινή ἐδῶ συζήτηση, δέν ἔπαφα νά λέγω. Γιατί τώρα ἔρχομαι νά ἐπιχειρήσω νά σοῦ φανερώσω τό εἶδος τῆς αἰτίας πού μ' αὐτό ἔχω καταγίνει. Καί ἔρχομαι ξανά σ' ἐκεῖνα τά πολυθρύλητα καί ἀρχίζω ἀπ' αὐτά (δηλ. τίς ἰδέες): θέτω δηλαδή τήν ἀρχή, πῶς ὑπάρχει κάτι ὁμορφο αὐτό καθαυτό καί καλό καί μεγάλο καί ὅλα τ' ἄλλα. Ἄν λοιπόν παραδέχεσαι αὐτά καί συμφωνεῖς πῶς αὐτά ὑπάρχουν, ἐλπίζω πῶς ἀπ' αὐτά θά σοῦ φανερώσω τήν αἰτία καί θά δείξω πῶς ἡ ψυχή εἶναι ἀθάνατη. Ἐγώ, εἶπεν ὁ Κέβης, εἶμαι σύμφωνος καί προχώρει στήν ἀνάπτυξη.

Ἰδέξ τώρα, ἄν οἱ ἄμεσες συνέπειες ἀπ' ἐκεῖνα φαίνονται καί σ' ἐμένα σωστές, ὅπως καί σ' ἐμένα. Ἡ γνώμη μου δηλαδή εἶναι ὅτι, ἄν, ἐκτός ἀπό τό αὐτό καθαυτό ὁμορφο, ὑπάρχει καί τίποτε ἄλλο ὁμορφο, τότε αὐτό δέν μπορεῖ γιά καμιᾶ ἄλλη αἰτία νά εἶναι ὁμορφο, παρά γιατί μετέχει σ' ἐκεῖνο πού εἶναι αὐτό καθαυτό ὁμορφο. Καί γιά ὅλα λέγω τό ἴδιο πράγμα. Συμφωνεῖς μ' αὐτό ἐδῶ τό εἶδος τῆς αἰτίας; Συμφωνῶ, εἶπεν ὁ Κέβης. Δέν μπορῶ λοιπόν πιά νά καταλάβω οὔτε καί νά νιώσω τίς ἄλλες αἰτίες, ἐκεῖνες πού βάζουν οἱ σοφοί, ἀλλά, ἄν κανεῖς μου λέει, ὅτι ἕνα ὅποιοδήποτε πράγμα εἶναι ὁμορφο ἢ γιατί ἔχει χρῶμα ὀλάνθιστο ἢ ἀναφέρει τή μορφή ἢ τίποτε ἄλλο παρόμοιο, τότε ὅλα τ' ἄλλα τά παραιτῶ, γιατί μέσα σ' ὅλα αὐτά ταράζομαι, καί κρατιέμαι ἀπλά καί ἴσως ἀπλοϊκά σ'

αυτό εδώ, ότι δηλαδή τίποτε άλλο δέν κάνει τό πράγμα αυτό ὁμορφο παρά ἐκείνο τό ἀπόλυτα ὁμορφο μέ τήν παρουσία ἢ μέ τήν συντυχία του ἢ ὅπως ἀλλιῶς τυχόν ἔρχεται κοντά σέ τοῦτο. Καί γιά τόν τρόπο πού ἔρχεται ἐκείνο τό ἀπόλυτο κοντά σέ τοῦτο τό σχετικό δέν ἐπιμένω, ὅμως ἐπιμένω γιά τό ὅτι μέ τό ὁμορφο εἶναι πού ὅλα τά ὁμορφα γίνονται ὁμορφα. Τοῦτο λοιπόν μοῦ φαίνεται, πώς εἶναι ἡ πιό ἀσφαλτη ἀπόκριση, πού μπορῶ νά δώσω στόν ἑαυτό μου καί σ' ὅποιονδήποτε ἄλλον. Καί ὅσο κρατιέμαι ἀπ' αὐτό, εἶμαι βέβαιος, πώς δέν θά πέσω ποτέ, γιατί εἶναι κάτι ἀσφαλτο ν' ἀποκριθῶ καί στόν ἑαυτό μου καί σέ ὅποιονδήποτε ἄλλον, πώς μέ τό ὁμορφο εἶναι πού γίνονται ὁμορφα τά ὁμορφα. "Ἡ μήπως καί δέν συμφωνεῖς; — Συμφωνῶ . . .

"Ὡστε θά δίσταζες νά εἰπεῖς, ὅτι τά δέκα εἶναι μέ τά δύο πιό πολλά ἀπό τά ὀκτώ, καί ὅτι γι' αὐτήν τήν αἰτία εἶναι περισσότερα. Ἐνῶ δέν θά εἶχες κανένα δισταγμό νά εἰπεῖς, ὅτι μέ τό πλήθος καί ἕξαιτίας τοῦ πλήθους εἶναι τά δέκα πιό πολλά ἀπό τά ὀκτώ. Ἐπίσης θά δίσταζες νά εἰπεῖς, ὅτι τό δίπηχο εἶναι κατά τό ἥμισυ τοῦ ὅλου του μήκους πιό μακρύ ἀπό τό μονόπηχο, ἐνῶ δέν θά εἶχες κανένα δισταγμό νά εἰπεῖς, ὅτι τοῦτο γίνεται μέ τό μέγεθος. Βέβαια, εἶπεν ὁ Κέβητς.

Καί τί λοιπόν; "Ὅταν τό ἕνα προστίθεται στό ἕνα ἢ ὅταν τό ἕνα χωρισθεῖ σέ δύο, δέν θά δίσταζες νά εἰπεῖς, ὅτι ἡ πρόσθεση ἢ ὁ χωρισμός εἶναι ἡ αἰτία πού γίνονται δύο; Καί δέν θά φώναζες δυνατά, ὅτι δέν ξέρεις πῶς ἀλλιῶς γίνεται τό καθετί παρά μέ τό νά μεταλάβει ἀπό τήν οὐσία ἐκείνου, πού ἔχει σχέση μαζί του, καί ὅτι συνεπῶς δέν ἔχεις ν' ἀναφέρεις ἄλλη καμιά αἰτία πού γίνονται δύο, παρά ὅτι μετέχουν στήν οὐσία τῆς δυάδας; Εἶναι λοιπόν ἀνάγκη, ἐκεῖνα πού μέλλουν νά γίνουν δύο νά μεταλάβουν τή δυάδα, καί ἐκείνο πού μέλλει νά γίνει ἕνα νά μεταλάβει τή μονάδα· τοὺς χωρισμούς ὅμως αὐτούς καί τίς προσθέσεις καί ὅλα τ' ἄλλα εὐφυολογήματα θά τά παρατήσεις καί θά ἀφήσεις ἄλλους ν' ἀποκριθοῦν σ' αὐτά, πού εἶναι πιό σοφοί ἀπό σένα. Ἐσύ ὅμως, ἐπειδή θά φοβᾶσαι, ὅπως λέει ἡ παροιμία, τόν ἴδιο σου τόν ἴσκιο καί τήν ἀπειρία σου, θά κρατιέσαι ἀπό τήν ἀσφαλτη ἐκείνη ἀρχή, καί ἔτσι θ' ἀποκρίνεσαι . . .

Καί ὅταν αὐτά ἔγιναν δεκτά ἀπό τό Σιμμία καί τόν Κέβητα, καί ἦταν ὅλοι σύμφωνοι, ὅτι καθεμιά ἰδέα ὑπάρχει χωριστά καί

ὅτι τ' ἄλλα πράγματα μεταλαμβάνουν ἀπ' αὐτές τῖς ἰδέες καί δέχονται τό ὄνομά τους ἀπ' αὐτές, ὁ Σωκράτης ρωτοῦσε ἀκόμα τά ἑξῆς : "Ἄν λοιπόν, Κέβη, πράγματι αὐτό εἶναι πού ἔννοεῖς, τότε, ὅταν λές ὅτι ὁ Σιμμίας εἶναι πῖό μέγας ἀπό τό Σωκράτη καί πῖό μικρός ἀπό τόν Φαίδωνα, δέν ἰσχυρίζεσαι μ' αὐτό, ὅτι μέσα στό Σιμμία βρίσκονται καί τά δύο, καί τό μέγεθος καί ἡ μικρότητα; Μάλιστα, εἶπεν ὁ Κέβης. Ἄλλά παραδέχεσαι βέβαια ὅτι ὅταν λέμε, πῶς ὁ Σιμμίας ὑπερέχει ἀπό τόν Σωκράτη, τοῦτο δέν εἶναι ἔτσι στ' ἀλήθεια, ὅπως ἀκριβῶς τό λέμε. Γιατί δέν εἶναι μέσα στή φύση τοῦ Σιμμία νά ὑπερέχει μέ τό ὅτι εἶναι Σιμμίας, ἀλλά μέ τό μέγεθος πού τυχαίνει νά ἔχει. Οὔτε πάλιν ὑπερέχει ἀπό τό Σωκράτη, γιατί ὁ Σωκράτης εἶναι Σωκράτης, ἀλλά γιατί ὁ Σωκράτης ἔχει τή μικρότητα σχετικά μέ τό μέγεθος ἐκείνου. Σωστά, εἶπεν ὁ Κέβης. Ἔτσι λοιπόν λέμε πῶς ὁ Σιμμίας εἶναι μικρός καί μέγας, ὄντας ἀνάμεσα καί στούς δύο, καί ἀπό τό ἕνα μέρος μέ τό μέγεθος τοῦ ἑνός ξεπερνιέται στή μικρότητά του, ἀπό τ' ἄλλο πάλιν μέ τό μέγεθος του ξεπερνάει τή μικρότητα τοῦ ἄλλου. Καί γελώντας ὁ Σωκράτης εἶπε : δίνω τήν ἐντύπωση, πῶς μιλάω μέ ἀκρίβεια δικαστῆ, τό πράγμα ὅμως εἶναι ὅπως τό λέγω :

Ἄριστοτέλης, Κατηγορίαι, (ἐκδ. Ὁξφόρδης).

Οἱ Κατηγορίαι ἀνήκουν στά λεγόμενα λογικά συγγράμματα τοῦ Ἄριστοτέλη, πού ὅλα μαζί ὀνομάστηκαν «Ὁργανον», ἐπειδή ἀκριβῶς καθορίζουν τή μέθοδο, τό ὄργανο τῆς ἐρευνας. Οἱ Κατηγορίαι πραγματεύονται τῖς βασικές μορφές τῶν κρίσεων, τῖς ὁποῖες σχηματίζουμε προκειμένου νά ἐκφράσουμε τό ὄν, τήν οὐσία.

1b 25 ἐπ.

Τῶν κατὰ μηδεμίαν συμπλοκήν λεγομένων ἕκαστον ἦτοι οὐσίαν σημαίνει ἢ ποσόν ἢ ποιόν ἢ πρὸς τι ἢ πού ἢ ποτέ ἢ κείσθαι ἢ ἔχειν ἢ ποιεῖν ἢ πάσχειν, ἔστι δὲ οὐσία μὲν ὡς τύπων εἶπεν οἶον ἄνθρωπος, ἵππος· ποσόν δὲ οἶον δίπηχυ, τρίπηχυ· ποιόν δὲ οἶον λευκόν, γραμματικόν· πρὸς τι δὲ οἶον διπλάσιον ἡμισυ, μεῖζον· πού δὲ οἶον ἐν Λυκείῳ, ἐν ἀγορᾷ ποτέ δὲ οἶον χθές, πέρυσιν· κείσθαι δὲ οἶον ἀνάκειται, κάθηται· ἔχειν δὲ οἶον ὑποδέδεται, ὦπλισται· ποιεῖν δὲ οἶον τέμνειν, καίειν· πάσχειν δὲ οἶον τέμνεσθαι, καίεσθαι ἕκαστον

δὲ τῶν εἰρημένων αὐτὸ μὲν καθ' αὐτὸ ἐν οὐδεμιᾷ καταφάσει λέγεται, τῇ δὲ πρὸς ἄλληλα τούτων συμπλοκῇ κατάφασις γίνεσθαι ἅπασα γὰρ δοκεῖ κατάφασις ἢ τοὶ ἀληθῆς ἢ ψευδῆς εἶναι, τῶν δὲ κατὰ μηδεμίαν συμπλοκὴν λεγομένων οὐδὲν οὔτε ἀληθὲς οὔτε ψευδὸς ἐστίν, οἶον ἄνθρωπος, λευκόν, τρέχει, νικᾷ.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Δικαίως λογῆστε μὲ ἐπιχειρήματα καὶ παραδείγματα τὴ μετὰβαση ἀπὸ τὸν ἀπλοϊκὸν ρεαλισμὸν εἰς τὸν ὑποκειμενικὸν ἰδεαλισμὸν. Κρίνετε τίς ἀκραῖες θέσεις τοὺς.
2. Προσπαθῆστε νὰ δικαιολογήσετε μὲ κατάλληλα ἐπιχειρήματα τὸ σωστὸ ἐκκίνημα τῆς σκέψεως τοῦ Berkeley καὶ τοῦ Hume. Κρίνετε τίς ἀκραῖες θέσεις, ὅπου καταλήγουν.
3. Βρίσκετε ἐπιτυχή τὴ σύνθεσιν τῶν ἀντιθέτων ἀπόψεων ποὺ ἐπιχειρεῖ ὁ Kant ; Συσχετίστε τίς ἀπόψεις του γιὰ τίς πηγὰς τῆς γνώσεως μὲ αὐτὰς γιὰ τὸν ἔξωτερικὸν κόσμον.
4. Ποιά εἶναι ἡ σχέση τῆς «ιδέας» μὲ τὴ γνώσιν (Πλάτωνος «Φαῖδων») ; Ἀναφερθῆτε εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον.
5. Ἀναφέρετε παραδείγματα σχετικὰ μὲ τίς ἀριστοτελικὰς κατηγορίας.

ΤΟ ΚΥΡΟΣ ΤΗΣ ΓΝΩΣΕΩΣ

Διογένης Λαέρτιος, Πύρρων, (ἔκδ. Ὁξφόρδης).

IX 74 :

Διετέλουν δὴ οἱ σκεπτικοὶ τὰ τῶν αἰρέσεων δόγματα πάντα ἀνατρέποντες, αὐτοὶ δ' οὐδὲν ἀποφαίνονται... ὥστε καὶ τὸ μὴ ὀρίζειν ἀνῆρουν...

IX 90 :

Ἄνῆρουν δ' οὗτοι καὶ πᾶσαν ἀπόδειξιν καὶ κριτήριον καὶ σημείον καὶ αἴτιον καὶ κίνησιν καὶ μάθησιν καὶ γένεσιν καὶ τὸ φύσει τι εἶναι ἀγαθὸν ἢ κακόν. πᾶσα γὰρ ἀπόδειξις, φασίν, ἢ ἐξ ἀποδοδει-

γμένων σύγκειται χρημάτων ἢ ἐξ ἀναποδείκτων. εἰ μὲν οὖν ἐξ ἀποδειγμένων, κάκεῖνα δεήσεται τις ἀποδείξεως κάντεϋθεν εἰς ἀπειρον· εἰ δ' ἐξ ἀναποδείκτων, ἦτοι πάντων ἢ τινῶν ἢ καὶ ἑνὸς μόνου δισταζόμενου, καὶ τὸ ὅλον εἶναι ἀναπόδεικτον.

IX 100

Ἀνήρουν δὲ καὶ μάθησιν. εἶπερ, φασί, διδάσκεται τι, ἦτοι τὸ ὄν τῷ εἶναι διδάσκεται ἢ τὸ μὴ ὄν τῷ μὴ εἶναι· οὔτε δὲ τὸ ὄν τῷ εἶναι διδάσκεται — ἢ γὰρ τῶν ὄντων φύσις πᾶσι φαίνεται καὶ γινώσκεται — οὔτε τὸ μὴ ὄν τῷ μὴ ὄντι· τῷ γὰρ μὴ ὄντι οὐδὲν συμβέβηκεν, ὥστ' οὐδὲ τὸ διδάσκεσθαι.

Πρωταγόρας, Ἀλήθεια ἢ Καταβάλλοντες, ἀπόσπ. I. Ἀνέκδοτη μετάφραση Γ. Ἀλατζόγλου — Θέμελη.

Γιὰ ὅλα τὰ πράγματα κριτήριον εἶναι ὁ ἄνθρωπος. Γι' αὐτὰ πού ὑπάρχουν ὅτι (καὶ ὅπως) ὑπάρχουν, γι' αὐτὰ πού δέν ὑπάρχουν, ὅτι δέν ὑπάρχουν.

Γοργίας, Περί τοῦ μὴ ὄντος ἢ Περί φύσεως, ἀπόσπ. 3. Ἀνέκδοτη μετάφραση Γ. Ἀλατζόγλου - Θέμελη.

Πρῶτον δέν ὑπάρχει τίποτα, δεύτερον κι ἂν ὑπάρχει, δέν εἶναι κατανοητό ἀπό τοὺς ἀνθρώπους, τρίτον κι ἂν ἀκόμα γίνεῖ κατανοητό, δέν μπορεῖ οὔτε νά ἀνακοινωθεῖ ἀπό ἄνθρωπο σέ ἄνθρωπο, οὔτε καὶ νά ἐρμηνευθεῖ.

William James, Pragmatism (Οὐίλλιαμ Τζαίμς, Ὁ Πραγματισμός). Μετάφραση Δ. Ἀλεξοπούλου, ἐκδ. Ἀναγνωστίδης.

Στό βασικό αὐτό ἔργο του ὁ Τζαίμς (1842 - 1910) παρουσιάζει τή δική του θεωρία γιά τήν ἀλήθεια. Κοίνει ὅλα σχεδόν τὰ φιλοσοφικά συστήματα καὶ παρουσιάζει τόν «Πραγματισμό» του ὡς μέθοδο, ἢ ὁποία μᾶς ἐπιτρέπει τή λύση ἐκείνων τῶν μεταφυσικῶν προβλημάτων, πού προκαλοῦν ἀτέλειωτες συζητήσεις καὶ ἀντεγκλήσεις.

σελ. 22 - 23

Ὡς ἓνα σημεῖο καὶ σέ μεγάλο μέτρο, ἡ Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας εἶναι μιὰ ἱστορία σύγκρουσης στίς ἀνθρώπινες ἰδιοσυγκρασίες.

Μιά τέτοια άποψη — θά μου ποῦν πολλοί συνάδελφοί μου — δέν εἶναι καθόλου κολακευτική γιά τή φιλοσοφία. Ἐγώ ὁμως εἶμαι ὑποχρεωμένος νά τήν χρησιμοποιήσω, γιατί μόνον ἔτσι θά μπορέσω νά ἐξηγήσω τίς διαφωνίες τῶν φιλοσόφων πάνω σέ πολλά σημεῖα.

Ἀσφαλῶς, κάθε φιλόσοφος, μέ ὅποιαδήποτε ιδιοσυγκρασία, ὅταν φιλοσοφεῖ, προσπαθεῖ νά τήν παραμερίσει. Ὑστερα, ἡ ιδιοσυγκρασία, δέν ἀναγνωρίζεται, ἀπό τούς φιλοσόφους, σάν ἀπαραίτητο στοιχεῖο τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ. Ὁ φιλόσοφος, γιά ν' ἀποδείξει τά ἐπιχειρήματά του, ἐπικαλεῖται πάντοτε ἐξωπροσωπικά στοιχεῖα. Ὅμως καί παρ' ὄλες τίς προσπάθειές του νά φανεῖ ἀντικειμενικός, ἐκεῖνο πού βαρύνει περισσότερο στήν τέτοια ἢ ἀλλιώτικη διατύπωση . . . εἶναι ἡ ιδιοσυγκρασία του . . . Τό σύμπαν πού τοῦ χρειάζεται εἶναι ἐκεῖνο πού ταιριάζει στήν ιδιοσυγκρασία του. Γι' αὐτό, τό σύμπαν στό ὅποιο πιστεύει, εἶναι ἐκεῖνο, πού ἡ ἰδεατή δομή του, συντονίζεται μέ τήν ιδιοσυγκρασία του. Οἱ ἄνθρωποι μέ διαφορετική ἀπ' αὐτόν ιδιοσυγκρασία δέν συντονίζονται μέ τό δικό του σύμπαν — αὐτό τό νιώθει καλά — καί στό βάθος τῆς καρδιάς του κρίνει πῶς αὐτοί εἶναι ἀνίκανοι καί ἀναρμόδιοι νά πετύχουν τό συντονισμό, νά κατανοήσουν τή φιλοσοφία, ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού εἶναι ἀνώτεροί του στό χειρισμό τῆς διαλεκτικῆς.

Στίς συζητήσεις του, ὁμως, ὁ φιλόσοφος μας, ἀποφεύγει ν' ἀποδώσει στήν ιδιοσυγκρασία του μεγαλύτερο κύρος καί βαρύτητα. Ἀπό δῶ ἀκριβῶς ξεκινάει ἡ ἔλλειψη εἰλικρίνειας πού χαρακτηρίζει τίς φιλοσοφικές μας διαμάχες . . . Δέν χρειάζεται νά τονίσω ὅτι, οἱ φιλόσοφοι γιά τούς ὁποίους μιλῶ ἐδῶ, εἶναι ἄνθρωποι μέ καθαρή, καί μέ σαφήνεια διαγραμμένη ιδιοσυγκρασία. Μιλῶ γιά ἀνθρώπους πού βάζουν τή σφραγίδα τῆς προσωπικότητάς τους στό ἔργο τους, γιά ἀνθρώπους πού δημιουργοῦν τήν ἱστορία τους. Ὁ Πλάτων, ὁ Λόκ, ὁ Χέγκελ, ὁ Σπένσερ εἶναι τέτοιοι ἄνθρωποι : ἄνθρωποι πού ἔγιναν μεγάλοι διανοητές, ἐξαιτίας τῆς ιδιοσυγκρασίας τους.

σελ. 68 - 69.

Ἐνας πραγματιστής, μιλώντας γιά ἀλήθεια, μιλάει στόν πληθυντικό, μιλάει γιά ἀλήθειες καί τίς χαρακτηρίζει ὡφέλιμες, ἱκανο-

ποιητικές. Μιλάει για τόν πετυχημένο τρόπο λειτουργίας τους κλπ. Χρησιμοποιεί μιά γλώσσα, πού για τόν ὀρθολογιστικοῦ τύπου ἄνθρωπο, δέν λέει τίποτα, δέν δίνει τήν εἰκόνα τῆς ἀλήθειας ἢ —τό λιγότερο— δίνει μιά προσωρινή, μιά παραποιημένη, μιά λειψή ἰδέα τῆς ἀλήθειας. Τέτοιες ἀλήθειες δέν ἀντιπροσωπεύουν καμιά πραγματική ἀλήθεια γιά τούς ὀρθολογιστές. Εἶναι ὑποκειμενικά κατασκευάσματα. Κατά τή γνώμη τους, ἡ πραγματική, ἡ ἀντικειμενική ἀλήθεια, ξεχωρίζει ἀπ' αὐτές τίς ἀλήθειες, ἀπ' τό γεγονός καί μόνο ὅτι δέν περιέχει κανένα ὠφελιμιστικό στοιχεῖο· εἶναι κάτι ἀναγκαστικά ἀπόμακρο καί ὑψηλό· κάτι ὑπέροχο καί σεβαστό, ἐξαυλωμένο. Εἶναι ἡ ἀναγκαῖα ἀπόλυτη συμφωνία τῶν σκέψεών μας πρὸς μίαν ἐξίσου ἀπόλυτη πραγματικότητα. Οἱ λειτουργίες πού διέπουν καί ἀποτελοῦν αὐτό πού ἀποκαλοῦμε σκέψεις μας καί πού ὑπόκεινται σέ ὀρισμένους ὅρους, δέν ἔχουν τίποτα κοινό μέ τήν ἀλήθεια καί ἀνάγονται στήν ψυχολογία. Ὡστε, στό σημεῖο αὐτό, ζήτω ἡ λογική καί κάτω ἡ ψυχολογία.

σελ. 184 ἐπ.

Συνοψίζοντας λοιπόν ὅλα τά παραπάνω, λέω : «ἀλήθινόν» εἶναι ἐκεῖνο πού εἶναι ἀπλῶς ὠφέλιμο στή σκέψη μας, ὅπως «ὀρθόν» εἶναι ἀπλῶς ἐκεῖνο πού εἶναι ὠφέλιμο στήν συμπεριφορά μας. Λέγοντας ὠφέλιμο, ἐνοῶ ἐκεῖνο πού, μ' ἕναν ὅποιοδήποτε τρόπο, εἶναι πῶς πλεονεκτικό ἀπό ἄλλα· κάτι πού ἡ ὠφελιμότητά του κρατάει πολύ καί πηγαίνει μακριά, κάτι συνολικά ὠφέλιμο. Γιατί ξέρω, πῶς κάτι πού εἶναι πλεονεκτικό καί ὠφέλιμο τώρα, γιά τήν παρούσα δηλαδή ἐμπειρική κατάσταση, δέν εἶναι ἀνάγκη νά εἶναι τό ἴδιο ὠφέλιμο καί πλεονεκτικό κι ἀργότερα, γιά τίς μελλοντικές ἐμπειρικές καταστάσεις. Ἡ ἐμπειρία, ὅπως εἶπαμε, ἔχει τούς δικούς της τρόπους νά «ξεπερνάει τά ὅρια» καί νά μᾶς ἀναγκάζει νά διορθώνουμε τά καλούπια τῆς λογικῆς μας.

Ἡ ἀπόλυτη ἀλήθεια, ἡ ἀλήθεια πού δέν θά τήν φτάσει καί δέν θά μπορέσει νά τήν ἀλλάξει καμιά ἐμπειρία, εἶναι ἕνας ἰδανικός στόχος, πού ὅσο τόν πλησιάζουμε, τόσο ἀπομακρύνεται ἀπό μᾶς, τόσο χάνεται ἀπ' τά μάτια μας· ἕνας στόχος πρὸς τόν ὅποιο — ὅπως φανταζόμαστε — τείνουν νά συνενωθοῦν καί νά ἐνσωματωθοῦν

ὅλες οἱ πρόσκαιρες ἀλήθειες μας. Ἐναφορικά μέ μίαν ἐμπειρία ἀπόλυτα πλήρη, κάτι τέτοιο μπορεῖ νά γίνει παραδεκτό μόνο ἀπό ἕνα πνεῦμα φωτισμένο. Ἐν αὐτό τό διπλό ἰδανικό γίνεται κάποτε πραγματικότητα, τότε θά γίνουν πραγματικότητα καί τά δύο αὐτά πράγματα καί μάλιστα μονομιᾶς. Ὡς τότε ὅμως πρέπει νά βουλευτοῦμε μέ τίς ἀλήθειες πού ἔχουμε σήμερα στή διάθεσή μας, γιατί — εἶναι πολύ πιθανό — αὔριο μπορεῖ ν' ἀποδειχθοῦν λαθεμένες οἱ σημερινές ἀλήθειες. Τό ἀστρονομικό σύστημα τοῦ Πτολεμαίου, ὁ χῶρος τοῦ Εὐκλείδη, ἡ λογική τοῦ Ἀριστοτέλη καί ἡ μεταφυσική τῶν σχολαστικῶν φιλοσόφων, ἐξυπηρέτησαν τίς ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος γιά αἰῶνες ὀλόκληρους. Ὅμως ἦρθε μιά ὥρα πού ἡ συσσωρευμένη ἀνθρώπινη ἐμπειρία ἔσπασε τά πλαίσια, ξεπέρασε τά ὄρια πού ἔβαζαν οἱ παραπάνω ἰδέες καί τά συστήματα, ὥστε σήμερα νά εἶναι σχετικά μόνο ἀληθινά· νά εἶναι ἀληθινά μόνο στά πλαίσια πού καθόριζε ἡ τότε ἐμπειρία. Ἐν τίς ἰδέες καί τά συστήματα αὐτά, τά ξετάσσουμε μ' ἕναν τρόπο ἀπόλυτο, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά παραδεχτοῦμε ὅτι τώρα εἶναι ἐσφαλμένα, γιατί σήμερα ξέρουμε πῶς ὄχι μόνο τά ὄρια ἐκεῖνα ἦσαν πρόσκαιρα, ἀλλά καί γιατί βλέπουμε τώρα, ὅτι θά μπορούσαν νά εἶχαν ξεπεραστεῖ κι ἀπό τότε ἀκόμα, ἀπό τοὺς θεωρητικούς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

σελ. 202.

Γιά τοὺς νόμους καί τή γλώσσα, πιστεύουμε ὅλοι ὅτι εἶναι προϊόντα τῆς ἀνθρώπινης διάνοιας. Κρίνοντας ἀνάλογα, ὁ Schiller πιστεύει πῶς τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τίς πεποιθήσεις καί τίς ἀντιλήψεις μας, καί προτείνει νά δοθεῖ τό ὄνομα Ἀνθρωπισμός στή θεωρία, σύμφωνα μέ τήν ὁποία καί οἱ ἀλήθειες μας εἶναι ἀνθρώπινα προϊόντα, ὡς ἕνα μέτρο, πού δέν ἐπιδέχεται ἐπαλήθευση. Πίσω ἀπό κάθε πρόβλημα θά δοῦμε νά δροῦν ἀνθρώπινα κίνητρα, πού εἶναι τά μόνα πού τοῦ δίνουν ἐνδιαφέρον· στό βάθος κάθε λύσης, πού τήν κάνουμε ἀποδεκτή, ὑπάρχουν κρυμμένα τά ἀνθρώπινα αἰσθήματα, πού ἱκανοποιοῦνται ἀπ' αὐτές τίς λύσεις· ἀλλά καί σέ καθεμιά διατύπωση, βλέπουμε τά σημάδια πού ἄφησαν τ' ἀνθρώπινα χέρια.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Δεῖτε μέ παραδείγματα ἀπό ποιῆς ὑγιεῖς βάσεις ξεκίνησαν τά ρεύματα τοῦ

ΑΝΝΑΣ ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ - ΓΑΛΑΝΟΥ

Γ' ΗΘΙΚΗ

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἄριστοτέλης, Ἠθικά Νικομάχεια Z 2 1139 b 1, μετάφρ. Α. Δαλέζιου :

Αὐτή καθ' ἑαυτήν ἡ διάνοια οὐδέν κινεῖ, ἀλλά τοῦτο πράττει μόνον ἢ πρὸς ὠρισμένον σκοπὸν κατευθυνομένη νόησις.

Πρβλ. Ἰμ. Κάντ, Κριτική τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου, 1944, μετάφρ. Γ. Σκούρτη, σελ. 12 :

Ὁ πρακτικὸς κανόνας εἶναι πάντοτε προϊόν τοῦ λόγου, γιατί προδιαγράφει τὴν πράξη σάν μέσο πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα.

Ἰμ. Κάντ, Κριτική τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου, ὁ.π. :

Στὴ γνώση τῆς φύσεως οἱ ἀρχές σχετικὰ μὲ κείνο πού συμβαίνει (π.χ. ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσότητος, τῆς ἐνέργειας καὶ τῆς ἀντιδράσεως στὴ διάδοση τῆς κινήσεως) εἶναι ταυτοχρόνως νόμοι τῆς φύσεως, γιατί ἡ χρῆση τοῦ λόγου ἐκεῖ εἶναι θεωρητικὴ καὶ καθορισμένη ἀπὸ τὴ φύση τοῦ ἀντικειμένου. Στὴν πρακτικὴ ὅμως γνώση, δηλαδὴ

σ'έκεινη πού ασχολείται άπλώς μέ τίς αίτίες πού καθορίζουν τή βούληση, οί άρχές πού θέτουμε δέν ανήκουν άκόμα σέ νόμους πού ή ύποταγή σ' αούτους είναι αναπόφευκτη.

I. N. Θεοδωρακόπουλος, Σύστημα φιλοσοφικής Ήθικης, 1960, σσ. 45 - 47 :

Καί ή γνώση καί ή πράξη πᾶνε τόν άνθρωπο πέρα από τήν άπλή «πραγματικότητα», καί τά δύο είναι στήν άρχή τής αυτενέργητης ζωής του· καί τά δύο είναι μαζί καί έρχονται μαζί στή ζωή. Έδῶ έγκειται καί ή δυσκολία, νά εἰπεῖ κανείς ποιοί είναι πρώτο καί ποιοί είναι δεύτερο. Άπ' αούτην τή σύμφυτη ύπαρξή των έρχεται καί τοῦ Φάουστ ή δυσκολία νά μεταφράσει τό «έν άρχῇ ἦν ὁ λόγος». Καί μεταφράζει ὁ Φάουστ στή γλώσσα του : «στήν άρχή ἦταν ή λέξη». Ύστερα μεταφράζει : «στήν άρχή ἦταν τό νόημα», ύστερα πάλι : «στήν άρχή ἦταν ή δύναμη» καί τέλος καταλήγει νά εἰπεῖ : «στήν άρχή ἦταν ή πράξη». Μ' αούτην τήν πράξη —τήν άλλη δηλαδή δύναμη — ή ὁποία δέν είναι ὁμως ποτέ δίχως τή γνώση, θέτει ὁ άνθρωπος κάτι ὀλωσδιόλου καινούριο, κάτι πού δέν υπήρχε πρίν... Ἡ φιλοσοφία ὡς ήθική έρχεται νά έρμηνεύσει καί ν' αναλύσει εἰς βάθος... τό νόημα τοῦ ήθικοῦ πρακτικοῦ κατορθώματος καί, μέ άφετηρία τήν κατορθωμένη αούτή πράξη, νά ύψώσει άπέναντι τοῦ ανθρώπου καθαρά τά ήθικά αίτήματα¹.

1. Βλ. καί τοῦ ίδιου, *Εἰσαγωγή στή Φιλοσοφία Γ' (Ήθική)*.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ποιές έννοιες μπορείτε νά έπισημάνετε στόν παρακάτω «πρακτικό» λόγο : Κάθε πράξη ελεύθερη καί σωστή προϋποθέτει ένα σκοπό άξιόλογο, σκέψη καί άπόφαση έγκυρες.
2. Συζητήστε (μέ ὅσα άποκομίσατε από τό κεφ. γιά τήν έννοια τής φιλοσοφικής Ήθικης) τήν άκόλουθη πρόταση : «Ἡ Ήθική ανταποκρίνεται στό σκοπό της, ὅταν θέτει στόν άνθρωπο αίτήματα, γιά νά πραγματώσει πράγματα πού δέν υπάρχουν, αλλά πρέπει νά υπάρχουν, ὅταν δηλαδή τόν καλεῖ νά πάει πίο πέρα από εκεί πού τόν άφησε ή φύση». (I. N. Θεοδωρακόπουλος).

ΗΘΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ίμμ. Κάντ, Κριτική του Πρακτικού Λόγου, σελ. 77 :

Ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι τόσο ἐντελῶς ζῶο, ὥστε νά εἶναι ἀδιάφορος σέ ὅ,τι τοῦ λείπει τό λογικό καθ' ἑαυτό καί νά χρησιμοποιεῖ τό λόγο του σάν ἕνα ἀπλό ὄργανο γιά τήν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν τῶν αἰσθήσεων του. Γιατί ἐκεῖνο πού ἀνεβάζει τή θέση του ἐπάνω ἀπό τά ζῶα δέν εἶναι ἀπλῶς τό ὅτι κατέχει τό λογικό, ἀν τό λογικό αὐτό τό χρησιμοποιεῖ ὅπως ἀκριβῶς χρησιμοποιοῦν τά ζῶα τό ἔνστικτό τους. Τότε τό λογικό θά ἦταν μόνο ἕνας ἰδιαιτερος τρόπος πού χρησιμοποίησε ἡ φύση, γιά νά ὀδηγήσει τόν ἄνθρωπο στόν ἴδιο σκοπό, πού ἔχει καθορίσει γιά τά ζῶα, χωρίς νά τόν προορίσει γιά ἕνα ἀνώτερο σκοπό.

Βλ. καί Πιέρ-Πῶλ Γκρασσέ, Ἐσύ, ὁ μικρούλης θεός, μετάφρ. Ν. Παπαδόπουλου, 1972.

Ἄριστοτέλης, Ἠθικά Νικομάχεια, Κ 6 1177 a 2 - 11, μετάφρ. Α. Δαλέζιου :

Εὐδαίμων ζωή (βίος) εἶναι ἡ ἐνάρετος. Ἄλλ' ἡ ζωή αὐτή εἶναι ζωή σοβαρᾶς ἐργασίας καί ὄχι ἀπολαυστικῆς διασκεδάσεως... Τήν αἰσθησιακὴν ἡδονὴν ἡμπορεῖ καί ὁ πρῶτος τυχῶν νά ἀπολαμβάνει, τόσον ὁ δοῦλος ὅσον καί ὁ ἄριστος τῶν ἀνθρώπων. Ἄλλ' οὐδεὶς θεωρεῖ τόν δοῦλον ὡς συμμετέχοντα τῆς εὐδαιμονίας, ἐκτός καί ἂν αὐτός συμμετέχη εἰς τήν ζωὴν («εἰ μὴ καί βίου»).

Werner Jaeger, Παιδεία Β', μετάφρ. Γ. Βερροῦ, σσ. 104 - 105:

Αἱ σωκρατικάι προτροπαὶ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους νά «θεραπεύσουν τήν ψυχὴν» τῶν ἦσαν ἡ ἀληθῆς ἀφορμὴ διὰ νά στραφεῖ τό ἑλληνικόν πνεῦμα πρὸς ἕνα νέον τρόπον ζωῆς. Ἀπὸ τοῦδε καί εἰς τό ἐξῆς μέγα μέρος εἰς τήν φιλοσοφίαν καί τήν ἠθικὴν καταλαμβάνει ἡ περὶ ζωῆς ἀντίληψις, ὁ «βίος» — ἡ ἀνθρωπίνη ὑπαρξις ἀντιμετωπίζεται οὐχί πλέον ὡς ἀπλή πάροδος τοῦ χρόνου, ἀλλ' ὡς τι

σαφῶς καί κατανοητῶς ἐνιαῖον, ὡς ἓν πρότυπον ζωῆς μέ καθωρισμένην μορφήν. Αὐτή ἡ καινοτομία ὀφείλεται εἰς τόν τρόπον, μέ τόν ὅποιον ἔζησεν ὁ Σωκράτης· ἔπαιζε τόν ρόλον τοῦ προτύπου τοῦ νέου «βίου», τῆς ζωῆς δηλαδή τῆς στηριζομένης ἐπί τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν.

ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ ΨΥΧΙΚΗ ΖΩΗ

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Εἰσαγωγή στή Φιλοσοφία Β' 1974, σελ. 401 :

Ὁ κοινός ἄνθρωπος ζεῖ τήν ψυχική ζωή ἄμεσα καί ἀπλά, χωρίς ὅ,τι ζεῖ νά τό μεταβάλλει τή στιγμή ἐκείνη σέ ἀντικείμενο τοῦ συνειδέσθαι. Ὁ ἄνθρωπος, δηλαδή τό ψυχικό ὑποκείμενο, ζεῖ συγχωνευμένο μέ τήν ψυχική του ζωή, χωρίς νά τήν κάνει ἀντικείμενο παρατηρήσεως. Κανείς ἄλλωστε δέν θά ἰσχυρισθεῖ ὅτι δέν ζεῖ ἔτσι τήν ψυχική του ζωή, ἀλλ' ὅτι τίς στιγμές πού ζεῖ τόν ροῦ τῆς ψυχικῆς του ζωῆς τόν μεταβάλλει συνάμα σέ ἀντικείμενο παρατηρήσεως. Τοῦτο δέν θά ἦταν ζωή, ἀλλά βάσανο.

ΗΘΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ. ΚΑΘΗΚΟΝ ΚΑΙ ΚΛΙΣΕΙΣ

Ἰμμ. Κάντ, Κριτική τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου σελ. 113 :

Καθῆκον! Ὄνομα ὑπέρτατο καί μεγάλο, πού δέν περιέχει καμιά εὐχάριστη κολακεία, ἀλλά ἐπιθυμεῖ τήν ὑπακοή. Στίς ψυχές πού γεννιέται δέν προκαλεῖ ἀποστροφή οὔτε φόβο, δημιουργεῖ μόνον ἕνα νόμο, πού βρίσκει μόνος του τό δρόμο μέσα στήν ψυχή καί... ἀποκτάει σεβασμό. Μπροστά στό νόμο αὐτό ὅλες οἱ κλίσεις βουβαίνονται, μολονότι ἐξακολουθοῦν μιά κρυφή ἀντίδραση. Ποιά εἶναι ἡ πηγή τοῦ καθήκοντος καί πού βρίσκεται ἡ ρίζα τῆς εὐγενικῆς του γενιᾶς, πού ἀρνεῖται μέ δύμαμη κάθε συγγένεια μέ τίς κλίσεις ; Ποιά εἶναι ἡ ρίζα αὐτή ἀπ' ὅπου πηγάζει ἐκείνη ἡ ἀξία, πού μόνο οἱ ἄνθρωποι μποροῦν νά τήν ἀποκτήσουν ;

Η ΑΡΕΤΗ

Εἰσαγωγή. Ὁ ὅρος σημαίνει ἀοχικά τή γενναιότητα τοῦ πολεμιστῆ. Μέ τήν ὕστερογενή του σημασία δηλώνει τό ἠθικό

κατόρθωμα (βλ. W. Jaeger, *Παιδεία Α' μετάφρ.* Βερολίου, σελ. 38 έπ.). Κεντρική ιδέα τῶν δύο κειμένων πού ἀκολουθοῦν εἶναι ἡ διαφορὰ μεταξύ καλλιτεχνικοῦ ἔργου, αὐτόνομου ὡς πρὸς τὸ δημιουργό του, καί ἠθικῆς πράξεως, ἀναπόσπαστης ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο πού τὴν ἐπιτελεῖ.

Ἄριστοτέλης, Ἠθικά Νικομάχεια Β 2 1105 a 30 :

Τὰ μὲν γὰρ ὑπὸ τῶν τεχνῶν γινόμενα τὸ εὖ¹ ἔχει ἐν αὐτοῖς, ἄρκει οὖν ταῦτα πῶς ἔχοντα γενέσθαι· τὰ δὲ κατὰ τὰς ἀρετὰς γινόμενα οὐκ ἔαν αὐτὰ πῶς ἔχη, δικαίως ἢ σωφρόνως πράττεται, ἀλλὰ καὶ ἔαν ὁ πράττων πῶς ἔχων πράττη, πρῶτον μὲν ἔαν εἰδῶς, ἔπειτ' ἔαν προαιρούμενος, καὶ προαιρούμενος δι' αὐτὰ, τὸ δὲ τρίτον ἔαν καὶ βεβαίως καὶ ἀμετακινήτως ἔχων πράττη².

1. Τὴν ἀξία.

2. Γνώση, ἀπόφαση μὲ περίσκεψη καὶ σταθερὴ θέληση στὴν ἐκτέλεση τῆς ἐνέργειας εἶναι ἀπαραίτητα στὴν ἠθικὴ πράξη.

Πλούταρχος, Βίος Περικλέους II 4 :

Οὐ γὰρ ἀναγκαῖον, εἰ τέρπει τὸ ἔργον ὡς χαρίεν ἄξιον σπουδῆς εἶναι τὸν εἰργασμένον... Ἄλλ' ἢ γε ἀρετὴ ταῖς πράξεσιν εὐθύς οὕτω διατίθησιν, ὥστε ἅμα θαυμάζεσθαι τὰ ἔργα καὶ ζηλοῦσθαι τοὺς εἰργασμένους.

Πλάτων, Πολιτεία 444 d - e, μεταφρ., Κ. Γεωργούλη :

Στὴν πραγματικότητα βέβαια ἦταν, ὅπως φαίνεται, ἡ δικαιοσύνη... αὐτὴ κάνει ὥστε ὁ δίκαιος νὰ μὴ ἐπιτρέπεται στό καθένα ἀπὸ τὰ τμήματα πού ἔχει μέσα του ν' ἀνακατεῦεται σὲ δουλειές πού δέν ταιριάζουν στὴ φύση του, οὐδέ ν' ἀφήνει τὰ διάφορα εἶδη τῆς ψυχῆς του νὰ παίρνει τὸ ἓνα τὴ δουλειά τοῦ ἄλλου· ἀντίθετα αὐτὸς βάζει τάξη στὰ πράγματα τοῦ ἐσωτερικοῦ του, παίρνει στὰ χέρια του τὴν κυριαρχία τοῦ ἑαυτοῦ του, γίνεται ταξιθέτης καὶ φίλος τοῦ ἑαυτοῦ του, βάζει στὴν ἀρμόζουσα σχέση τὰ τρία του ψυχικά εἶδη, ἀπαράλλακτα ὡσάν νὰ ἦταν αὐτὰ οἱ τρεῖς κυριαρχικοί τόνοι μιᾶς μουσικῆς κλίμακας...

ΤΟ ΑΓΑΘΟΝ — Η ΙΔΕΑ ΤΟΥ ΑΓΑΘΟΥ

Πλάτων, Πολιτεία 357 b, μετάφρ., Κ. Γεωργούλη :

(μιλεῖ ὁ Γλαύκων)

Ἔχεις τὴν ἰδέα ὅτι ὑπάρχει ἓνα ἀγαθὸ τέτοιο πού νά ἤμπορεῖ νά μᾶς εἶναι εὐχάριστη ἢ κατοχή του, ὄχι ἐπειδὴ ἀποζητᾶμε τὰ ἀποτελέσματά του, ἀλλ' ἐπειδὴ μᾶς εἶναι ἀγαπητὸ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ; . . . Ὑπάρχει ἀκόμη καὶ ἓνα ἀγαθὸ πού τὸ ἀγαπᾶμε καὶ ἐξαιτίας τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ ἐξαιτίας τῶν ἀποτελεσμάτων του, π.χ. ἡ φρόνηση, ἡ ὄραση, ἡ ὑγιεινὴ κατάσταση . . . Βλέπεις ἀκόμη νά ὑπάρχει καὶ ἓνα τρίτο εἶδος ἀγαθοῦ πού ἔχει ὡς μερικές περιπτώσεις του τὴν ἐξάσκηση στὴ γυμναστική, τὸ νά θεραπεύεται κανεὶς ὅταν εἶναι ἄρρωστος, τὴν ἄσκηση τοῦ ἱατρικοῦ καὶ κάθε ἄλλου ἐπαγγέλματος πού βγάζει χρήματα ; Γιατί ὅλες αὐτές τίς ἀσχολίες ἤμποροῦμε νά τίς χαρακτηρίσουμε ὡς ἐπίπρονες ἀλλὰ ὠφέλιμες, καὶ ἡ κατοχὴ τους δέν ἤμπορεῖ νά μᾶς εἶναι ἐξαιτίας τοῦ ἑαυτοῦ τους ἀρεστή, ἀλλ' ἐξαιτίας τῶν μισθῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀποτελεσμάτων, ὅσα αὐτές παράγουν . . .

Πλάτων, Πολιτεία 505 e, μετάφρ. Κ. Γεωργούλη :

Εἰσαγωγή. Οἱ πολλοί, λέγει ὁ Πλάτων, νομίζουν ὅτι ἀγαθὸ εἶναι ἡ ἡδονή, οἱ περισσότεροι μορφωμένοι λέγουν ὅτι τὸ ἀγαθὸ εἶναι ἡ φρόνηση. Καὶ οἱ δύο ὅμως, πολλοὶ καὶ ἀκομότεροι δέν μποροῦν νά καθορίσουν τί ἐννοοῦν μέ τὸ καθένα ἀπὸ αὐτά. Ἀγαθὸ ὅμως δέν εἶναι τὸ ἀδοκοῦν, ἀλλ' αὐτὸ πού ἐπιδιώκει κάθε ψυχὴ, καὶ εἶναι σκοπὸς ὅλων τῶν ἐνεργειῶν της.

Σχετικὰ λοιπὸν μέ αὐτὸ πού ἀποτελεῖ τὴν ἐπιδίωξη κάθε ψυχῆς καὶ τὴν ἀφορμὴ νά κινεῖται αὐτὴ σέ κάθε ἐνέργειά της, ἔχοντας μιά μαντικὴ προαίσθηση ὅτι αὐτὸ εἶναι κάτι, ἀπορώντας ὅμως καὶ μὴ ἤμπορώντας οὔτε νά καταλάβει σέ ἐπαρκῆ βαθμὸ τί εἶναι τέλος πάντων αὐτὸ, οὐδέ νά ἔχει ἓνα μόνιμο κριτήριον σχετικὰ καὶ μέ τοῦτο ὅπως καὶ γιὰ τὰ ἄλλα, πράγμα πού τῆς γίνεται αἰτία ἀποτυχίας καὶ σέ ἄλλα ζητήματα, πού θά ἤμποροῦσαν νά τῆς φέρουν ὠφέλεια, σχετικὰ λοιπὸν μέ ἓνα τέτοιο καὶ τόσο σπουδαῖο πράγμα ἐπιτρέπεται νά εἰποῦμε πὼς πρέπει νά εἶναι στὸν ἴδιο βαθμὸ σκοτισμένη ἡ ὄψη καὶ ἐκείνων, ὅσοι ἀποτελοῦν τὴν πρώτη τάξη μέσα στὴν πόλη καὶ θά παραλάβουν τὰ πάντα στὰ χέρια τους.

Εἰσαγωγή. Ἡ ἡδονὴ ἐδῶ δὲν εἶναι παθητικὴ κατάσταση, κατάπαυση τῆς λύπης, ἀλλὰ τὸ στεφάνωμα δραστηριότητος.

Ἄριστοτέλης, Ἠθικά Νικομάχεια Α 9 1099 a 15 :

Οὐδὲν δὴ προσδεῖται τῆς ἡδονῆς ὁ βίος αὐτῶν (δηλαδὴ τῶν ἐναρέτων), ὥσπερ περιάπτου¹ τινός, ἀλλ' ἔχει τὴν ἡδονὴν ἐν ἑαυτῷ.

1. τὸ περιδέραιο.

Ἰμμ. Κάντ, Κριτικὴ τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου, σσ. 146 - 149 :

Ἄρετή εἶναι ἡ ὑπέρτατη προϋπόθεση κάθε πράγματος, πού μπορεῖ νά διατηρηθεῖ μόνο σάν ἐπιθυμητό, ἄρα καὶ κάθε προσπάθεια μας νά βροῦμε τὴν εὐτυχία, καὶ συνεπῶς εἶναι τὸ ὑπέρτατο ἀγαθόν. Ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ εὐτυχία, μοιρασμένα ἀκριβῶς σὲ μερίδες ἀνάλογες μὲ τὴν ἠθικότητα (σάν ἀξία τοῦ προσώπου καὶ τιμὴ τοῦ νά εἶναι εὐτυχισμένος), ἀποτελεῖ τὸ ἀνώτατο ἀγαθὸ ἑνός δυνατοῦ κόσμου. Ὁ σύνδεσμος τῆς ἀρετῆς πρὸς τὴν εὐδαιμονία μπορεῖ νά ἐνοηθεῖ κατὰ τρόπο πού ἡ προσπάθεια τοῦ νά εἶναι κανεὶς ἐνάρετος καὶ ἡ λογικὴ ἀναζήτησις τῆς εὐδαιμονίας νά εἶναι δύο πράξεις ὄχι πιά διαφορετικὲς, ἀλλὰ νά ταυτίζονται ἐντελῶς. Ἀπὸ τίς ἀρχαῖες ἑλληνικὲς Σχολές¹ ὑπῆρχαν κυρίως μόνο δύο, πού στόν καθορισμὸ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀνώτατου ἀγαθοῦ ἀκολουθοῦσαν βέβαια τὴν ἴδια μέθοδο, ἐφ' ὅσον παραδέχονταν τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν εὐδαιμονία ὄχι σάν δύο στοιχεῖα διαφορετικὰ ἀπὸ τὸ ἀνώτατο ἀγαθόν, καὶ ἄρα ζητοῦσαν τὴν ἐνότητα τῆς ἀρχῆς κατὰ τὸν κανόνα τῆς ταυτότητας· ἀλλὰ ξεχώριζαν ἢ μίαν ἀπὸ τὴν ἄλλη κατὰ τὴν ἐκλογή τῆς βασικῆς ἐννοίας. Ὁ ἐπικούρειος ἔλεγε, πῶς τὸ νά ἔχει κανεὶς συνείδηση ὅτι τὸ ἀξίωμά του ὀδηγεῖ στὴν εὐτυχία, τοῦτο εἶναι ἀρετὴ· ἐνῶ ὁ στωικὸς ἔλεγε, πῶς τὸ νά ἔχει κανεὶς συνείδηση τῆς ἀρετῆς του, τοῦτο εἶναι ἡ εὐτυχία. Γιὰ τὸν πρῶτο ἡ φρόνησις ἰσοδυναμοῦσε μὲ τὴν ἠθικότητα· γιὰ τὸ δεύτερο, πού προτιμοῦσε μίαν πιο ὑψηλὴ ὀνομασία γιὰ τὴν ἀρετὴ, μόνον ἡ ἠθικότητα ἦταν ἀληθινὴ σοφία. Ὁ στωικὸς ἐβεβαίωνε, πῶς ἡ ἀρετὴ εἶναι ὄλο τὸ ἀνώτατο ἀγαθόν κι ἡ εὐδαιμονία εἶναι μόνο ἡ συνείδησις τοῦ

κατόχου τῆς ἀρετῆς, καί ἄρα ἀνήκει στήν κατάσταση τοῦ ὑποκειμένου. Ὁ ἐπικούρειος ἐβεβαίωσε πῶς ἡ εὐδαιμονία εἶναι ὄλο τό ἀνώτατο ἀγαθό κι ἡ ἀρετή εἶναι μόνο ἡ μορφή τοῦ ἀξιώματος γιά τήν ἀπόκτησή του, δηλαδή ἡ ἀρετή συνίσταται στή λογική χρήση τῶν μέσων γιά τήν ἐπίτευξη τῆς εὐδαιμονίας².

1. Βλ. Ἡ Φιλοσοφία τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, Στωικοί - Ἐπικούρειοι.
2. Βιβλιογρ. I. Ν. Θεοδωρακόπουλου, Κριτική τῆς ἐννοίας τοῦ ἀνωτάτου ἀγαθοῦ ὡς ὀρίζει αὐτήν ὁ Κάντ, ΠΑΑ 46 (1971), σσ. 54 - 60.

KANT – ΕΥΤΥΧΙΑ

Ἰμμ. Κάντ, Κριτική τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου, σσ. 21 - 22 :

Τό νά εἶναι κανεῖς εὐτυχισμένος εἶναι ἀναγκαστικά ὁ πόθος κάθε λογικοῦ ἀλλά πεπερασμένου ὄντος, καί γι' αὐτό εἶναι μιά αἰτία πού καθορίζει ἀναπότρεπτα τή δύναμη τῆς ἐπιθυμίας του. Πράγματι ἡ εὐδαιμονία ὅλης μας τῆς ὑπάρξεως δέν εἶναι ἕνα ἀρχικό κτῆμα καί μιά μακαριότητα, γιατί θά ἔπρεπε νά ἔχει γιά προϋπόθεση τήν αὐτάρκεια καί τήν ἀνεξαρτησία, ἀλλά εἶναι ἕνα πρόβλημα πού τίθεται σ' αὐτό τό ὄν μέσω τῆς ἴδιας τῆς πεπερασμένης του φύσεως, γιατί ἔχει ἀνάγκες κι οἱ ἀνάγκες αὐτές γίνονται ὕλη τῆς δυνάμεώς του, τῆς ἐπιθυμίας, δηλαδή κάτι πού ἀναφέρεται σέ ἕνα αἶσθημα εὐχαριστήσεως ἢ δυσἀρέσκειας, πού ἔχει βάση ὑποκειμενική... Καθορίζεται ἔτσι ἐκεῖνο πού χρειάζεται, γιά νά πετύχει στήν κατάσταση πού βρίσκεται τήν εὐδαιμονία. Ἀλλά ἀκριβῶς ἐπειδή μόνο ἐμπειρικῶς μπορεῖ τό ὑποκείμενο νά γνωρίσει τήν ὕλική καθοριστική αἰτία, εἶναι ἀδύνατο νά θεωρήσουμε αὐτό τό πρόβλημα σάν νόμο, γιατί ὁ νόμος, σάν ἀντικειμενικός, θά ὄφειλε νά περιέχει γιά ὅλες τίς περιπτώσεις γιά ὅλα τά λογικά ὄντα τήν ἴδια καθοριστική τῆς βουλήσεως αἰτία. Γιατί μολονότι ἡ εὐτυχία εἶναι παντοῦ ἡ βάση τῆς πρακτικῆς σχέσεως τῶν ἀντικειμένων πρὸς τή δύναμη τῆς ἐπιθυμίας, ὅμως τοῦτο εἶναι ἀπλῶς ἕνα κοινό χαρακτηριστικό τῶν ὑποκειμενικῶν καθοριστικῶν αἰτιῶν καί δέν καθορίζει τίποτε κατά τρόπο θεωρητικό, πού γι' αὐτό ἀκριβῶς πρόκειται σέ τοῦτο τό πρακτικό πρόβλημα, πού χωρίς αὐτό τόν θεωρητικό καθορισμό δέν μπορεῖ καθόλου νά λυθεῖ.

Πλάτων, Πολιτεία 339 a - b, μετάφρ. Κ. Γεωργούλη :

(Συνομιλεῖ ὁ Σωκράτης μέ τό Θρασύμαχο).

ΘΡΑΣΥΜΑΧΟΣ : Αυτό είναι τό δίκαιο πού ἐγώ ἰσχυρίζομαι ὅτι ἔχει ἰσχύ κατά τόν ἴδιο τρόπο μέσα σέ ὅλες τίς πόλεις, τό συμφέρον τῆς ἀρχῆς πού ἀποτελεῖ τό ἰσχυρόν καθεστώς. Ὑποθέτω δά ὅτι ἡ ἀρχή αὐτή ἔχει στά χέρια της τήν ὑπεροχή τῆς κρατικῆς δυνάμεως, ὥστε ὁποῖος εἶναι σέ θέση νά συλλογίζεται ὀρθά, φθάνει στό συμπέρασμα ὅτι σέ ὅλες τίς πόλεις ὑπάρχει τό αὐτό δίκαιο καί αὐτό εἶναι τό συμφέρον τοῦ ἰσχυροτέρου. —Τώρα, εἶπα ἐγώ (Σωκράτης), ἐκάλυβα τί θέλεις νά εἰπείς. Κατά πόσο αὐτό εἶναι ὅμως ἢ δέν εἶναι ἀληθινό, θά προσπαθῆσω μέ τήν ἐξέταση νά βεβαιωθῶ... Ἐπειδή... καί ἐγώ συμφωνῶ στό ὅτι εἶναι τουλάχιστο τό δίκαιο κάποιον συμφέρον, σύ ὅμως κάνεις προσθήκη καί λές ὅτι πρόκειται γιά τό συμφέρον τοῦ ἰσχυροτέρου, τό τελευταῖο ὅμως αὐτό δέν τό ἐνοῶ, ὅλα αὐτά κάνουν αἰσθητή τήν ἀνάγκη κάποιας διερευνησεως.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Συζητήστε τούς παρακάτω ὁρισμούς τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως :
 - «Ἡ ἠθική συνείδηση εἶναι πνευματική ἰκανότητα αὐθόρμητης ἐκφράσεως κανονιστικῶν κρίσεων γιά τήν ἠθική ἀξία τῶν ἀτομικῶν πραγμάτων».
 - «Ἡθική συνείδηση εἶναι ιδιότητα πού ἔχει τό πνεῦμα νά αἰσθάνεται τήν ἠθική ἀξία καί νά καθιστᾶ ρητό τό συναίσθημα αὐτό μέσω τῆς κανονιστικῆς κρίσεως».
 - «Ἡ ἠθική συνείδηση εἶναι ἐκείνη ἡ ἐσωτερική ἰκανότητα τοῦ ἀνθρώπου νά ἀποφασίζει αὐτοβούλως γιά τά ἐνεργήματά του καί νά δέχεται τήν εὐθύνη του γι' αὐτά, ἔχοντας ἀναγνωρίσει ὡς δεσμευτικά ἠθικά αἰτήματα».
2. Ἡ ἀντινομία ἀναγκαιότητας καθημερινῶν καθηκόντων καί καθήκοντος τοῦ ἀνώτερου ἀνθρώπου.
3. Ἡθικότητα - ὠφελισμός - εὐδαιμονισμός.
Βιβλιογρ. Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου, Εἰσαγωγή στή Φιλοσοφία Γ' (Ἡθική). Κ. Γεωργούλη, Ἀπόψεις ἀπό τή Φιλοσοφία τῆς ἐποχῆς μας, 1956. Εὐ. Παπανούτσου, Ἡθική, 1956, σελ. 215 ἐπ.
4. Συζητήστε τή γνώμη τοῦ **Φρ. Νίτσε** γιά τούς Ἕλληνες: «Ὁ Ἕλληνας δέν εἶνε οὔτε αἰσιόδοξος οὔτε ἀπαισιόδοξος, εἶναι στήν οὐσία ἀνδρείος. Βλέπει τά τρομερά πράγματα ὅπως εἶναι, δέν τά ἀποκρύπτει ἀπό τόν ἑαυτό του» (Ἡ θέληση τῆς δυνάμεως, μετάφρ. Ἰωάννης Μπαζίλη, σσ. 164 - 165).

ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΕΩΣ

ΤΟ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑ

Henri Bergson, Οι δύο πηγές της Ηθικής και της Θρησκείας,
μετάφρ. Β. Τατάκη, σσ. 36, 44 :

Γιατί οί άγιοι έχουν μιμητές, και γιατί οί μεγάλοι καλοί άνθρωποι παρέσυραν πίσω τους πλήθη ; Τίποτε δέν ζητούν και όμως λαμβάνουν. Δέν έχουν ανάγκη νά παροτρύνουν· φτάνει νά υπάρχουν· ή ύπαρξή των είναι ένα κάλεσμα. Γιατί τέτοιοι είναι ακριβώς ό χαρακτήρας τής άλλης τούτης ήθικης. Ένώ ή φυσική ύποχρέωση είναι πίεση ή ώθηση, στήν πλήρη και τέλεια ήθική ύπάρχει τό κάλεσμα... "Ότι νέο συναίσθημα βρίσκεται στήν άρχή τών μεγάλων δημιουργών τής τέχνης, τής έπιστήμης και τού πολιτισμού γενικά, αυτό δέν μās φαίνεται άμφίβολο. Όχι μόνο γιατί τό συναίσθημα είναι παρορμητικό, γιατί διεγείρει τό νοϋ νά αναλάβει και τή βούληση νά έπιμείνει. Πρέπει νά πάμε πολύ πιό μακριά. Υπάρχουν συγκινήσεις γεννήτριες σκέψης· και ή επινόηση, αν και άνήκει στή νοητική τάξη, μπορεί νά έχει ως ουσία της αισθηματικότητα. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει νά συνεννοηθούμε για τή σημασία τών λέξεων «συναίσθημα», «αΐσθημα», «αΐσθηματικότητα». Τό συναίσθημα είναι μιá συγκινησιακή δόνηση τής ψυχής, αλλά άλλο πράγμα είναι μιá ταραχή στήν έπιφάνεια, άλλο πράγμα μιá διέγερση στά βάθη... Πρέπει νά ξεχωρίσουμε δυό είδη στίς συγκινήσεις, δυό ποικιλίες στό αΐσθημα, δυό έκδηλώσεις στήν αισθηματικότητα, πού τό μόνο κοινό πού έχουν ανάμεσά τους είναι ότι είναι συγκινησιακές καταστάσεις ξέχωρες από τήν αΐσθηση, και ότι δέν ανάγονται, όπως ή τελευταία, σέ ψυχολογική μετάσταση ενός ψυχικού έρεθισμού. Στο πρώτο είδος, ή συγκίνηση έπακολουθεΐ μιá ιδέα ή μιá εικόνα παραστημένη στήν ψυχή· ή αισθηματική κατάσταση προέρχεται βέβαια από μιá νοητική κατάσταση, πού δέν όφείλει τίποτε στήν αισθηματική και είναι αύτάρκης και πού, αν ύποστει έμμεσα τήν επίδρασή της, πιότερο πού χάνει παρά πού κερδίζει... Η άλλη όμως συγκίνηση δέν προσδιορίζεται από παράσταση τής όποίας θά έπαιρνε τή συνέχεια και από τήν όποια θά έμενε ξέχωρη. Πολύ περισσότερο θά

ήταν, σχετικά με τις διανοητικές καταστάσεις που θά έπακολουθήσουν, αίτια και όχι πιά αποτέλεσμα· είναι γεμάτη παραστάσεις, από τις όποιες δέν είναι καμιά καθαρά σχηματισμένη, τις όποιες όμως παίρνει ή θά μπορούσε νά πάρει από τή δική τους ουσία μέ οργανική ανάπτυξη. 'Η πρώτη είναι «ύπο-νοητική»· μ' αυτήν ασχολούνται γενικά οί ψυχολόγοι, και αυτήν σκέπτονται όταν αντιθέτουν τήν αισθηματικότητα στό νοῦ ή όταν βλέπουν τή συγκίνηση σάν θολή αντανάκλαση τῆς παράστασης. Τήν άλλη θά τή λέγαμε εὐχαρίστως «ὑπερ-νοητική», ἄν ὁ ὅρος δέν ἀνακαλοῦσεν ἀμέσως ἀποκλειστικά τήν ἰδέα ὑπεροχῆς σέ ἀξία· πρόκειται γιά προτεραιότητα και στό χρόνο και στή σχέση ἐκείνου που γεννᾷ ὡς πρὸς ἐκεῖνο που γεννιέται. Μόνη, ἀλήθεια, ή συγκίνηση τοῦ δευτέρου γένους μπορεῖ νά γίνει γεννήτρια ιδεῶν.

Φρ. Νίτσε, 'Η Γενεαλογία τῆς Ἠθικῆς, μετάφρ. Μ. Ζωγράφου, σσ. 9 - 10 :

Τό ζήτημα, γιά μένα, ήταν ή ἀξία τῆς ἠθικῆς —και σ' αὐτό τό σημείο εἶχα νά δώσω ἐξηγήσεις μόνο στό φημισμένο δάσκαλό μου Σοπενχάουερ, που σ' αὐτόν ἀποτεινόταν αὐτό τό βιβλίο... Ἄναφερόταν, ἰδιαίτερα, στήν ἀξία τοῦ «μῆ ἐγωισμοῦ», τῶν ἐνστίκτων τοῦ οἴκου, τῆς αὐταπαρνήσεως, τῆς αὐτοθυσίας, που τόσο και τόσο καιρό μᾶς τά ἐξωρᾶζε ἀκριβῶς ὁ Σοπενχάουερ και τά θεοποιοῦσε και τά ἀνέβαζε στίς περιοχές τοῦ ὑπερπέραν, σέ σημείο που παραμείνανε γι' αὐτόν «ἀξίες καθ' αὐτές» και που σ' αὐτές βασίσθηκε ή ἀρνησή του γιά τή ζωή και τόν ἑαυτό του. Ἄλλά ἀκριβῶς ἐναντίον αὐτῶν τῶν ἐνστίκτων ὀρθώνονταν μέσα μου μιᾶ ὀλοένα και πιό βασική δυσπίστια... Τά ἔβλεπα σάν τήν ἀρχή τοῦ τέλους, σάν τό σταμάτημα τῆς πορείας, τήν κόπωση που κυττάζει πρὸς τά πίσω, τή βούληση που στρέφεται ἐνάντια στή ζωή, τήν τελευταία ἀρρώστια που προμηνύεται μέ συμπτώματα τρυφερότητας και μελαγχολίας : καταλάβαινα πῶς αὐτή ή ἠθική τοῦ οἴκου που ὀλοένα ἐπεκεινόταν... ἦταν τό πιό ἀνησυχαστικό σύμπτωμα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μας πολιτισμοῦ, ... ή στροφή του πρὸς τό μηδενισμό... στοὺς φιλοσόφους είναι κάτι τό ἐντελῶς καινούριο αὐτή... ή ὑπερβολική και ἐντελῶς σύγχρονη ἐκτίμηση τοῦ οἴκου : ὡς τώρα οί φιλόσοφοι

συμφωνοῦσαν ὡς πρὸς τὴν ἀρνητικὴ ἀξία τοῦ οἴκτου. Φτάνει νὰ ἀναφέρω τὸν Πλάτωνα, τὸ Σπινόζα... καὶ τὸν Κάντ...

Φρ. Νίτσε, Τάδε ἔφη Ζαρατούστρας μετάφρ. Μενάλκα Μουσαίου, σσ. 103, 298 :

Πρέπει κανεὶς νὰ βάνει χαλινάρι στὴν καρδιά του· γιατί ἂν τὴν ἀφήσει νὰ τοῦ φύγει, πόσο γρήγορα θὰ τοῦ φύγει καὶ τὸ κεφάλι... Νὰ φυλάγεσθε ἀπὸ τὴ συμπῶνια... Κάθε μεγάλη ἀγάπη στέκει πάνου ἀπὸ τὴ συμπῶνια τῆς : γιατί ἀκόμη θέλει νὰ δημιουργήσει τὸ ἀντικείμενο τῆς ἀγάπης τῆς... "Ὅλοι οἱ δημιουργοὶ εἶναι σκληροὶ... Ὁ ὑπεράνθρωπος βρίσκεται στὴν καρδιά μου· αὐτὸς εἶναι γιὰ μέ τὸ πρῶτο καὶ μοναδικό κι ὄχι ὁ ἄνθρωπος : ὄχι ὁ πηλσίον, οὔτε ὁ πιό φτωχός, ὄχι ὅπου ὑποφέρει περισσότερο, οὔτε ὁ καλύτερος.

Η ΗΘΙΚΗ ΕΝΟΡΑΣΗ

Max Scheler, Der Formalismus in der Ethik und die materiale Werthethik, 1927³, μετάφρ. Εὐ. Παπανούτσου :

"Ἐνα παιδί αἰσθάνεται τὴν καλωσύνη καὶ τὴν ἔγνοια τῆς μητέρας χωρὶς νὰ ἔχει μέ κάποιον τρόπο συλλάβει τὴν ἰδέα τοῦ Ἁγαθοῦ¹ καὶ χωρὶς κὰν νὰ νιώθει ἔστω καὶ θαμπά, μαζί μέ τὸ αἶσθημά του, αὐτὴ τὴν ἰδέα. Καὶ συχνά αἰσθανόμαστε σ' ἕναν ἄνθρωπο πού εἶναι ἐχθρὸς μας μιὰν ὠραία ἠθικὴ ποιότητα, ἐνῶ στὴ σφαῖρα τῆς σημασίας μένομε στὴν παλιά ἀρνητικὴ μας ἐκτίμηση—ἔτσι ὥστε ἡ ἐμφάνιση ἐκείνης τῆς ὠραίας ποιότητας μᾶς γίνεται αἰσθητὴ χωρὶς νὰ ἀλλοιώνει τὴ διανοητικὴ μας πεποίθηση γι' αὐτόν. Ἐπομένως μέσα στὴ σφαῖρα τῶν καθαρῶν σημασιῶν τὰ ἠθικὰ γεγονότα εἶναι γεγονότα τῆς ἐποπτείας, ἐνόσω βέβαια μέ τὸν ὄρο ἐποπτεία ἐνοοῦμε ὄχι κατ' ἀνάγκη τὴν παραστατικότητά τοῦ περιεχομένου, ἀλλὰ τὸν ἄμεσο τρόπο μέ τὸν ὁποῖο μᾶς προσφέρεται ἕνα ἀντικείμενο.

1. «Κατὰ τὸν Πλάτωνα οἱ ἀξιολογικὲς ποιότητες : ἐξαιρετο, μεγαλόψυχο, δίκαιο κ.λπ. εἶναι «παραδείγματα» τοῦ ἐνός καὶ μόνο «Ἁγαθοῦ» πού διαφορίζεται μέσα στὴν ποικιλία τῶν πολλαπλῶν καὶ σύνθετων βουλημάτων, πράξεων, χαρακτήρων κ.λπ. καὶ διαφορίζομενο παρουσιάζει τίς

παραλλαγές : μεγαλόψυχο, δίκαιο, εξαίρετο κ.λ.π. ἐνῶ στήν ἴδια τή ρίζα του τό ἀγαθό εἶναι ἓνα καί μόνο, ὅπως ἓνας εἶναι στήν ἰδεατή μορφή ὁ κύκλος. . . Μέ αὐτή τή θεωρία . . . ἀναγνωρίσθηκε ὅτι ἡ ἀξία εἶναι κάτι οὐσιαστικά διάφορο ἀπό τά ἀγαθά ὅπου πραγματώνεται. Ἄλλά, δυστυχῶς, παρατηρεῖ ὁ Max Scheler, ἡ παλαιά πλάνη νά διαχωρίζεται τό πνεῦμα σέ νόηση καί αἰσθήσεις δέν ἐπέτρεψε στόν Πλάτωνα καί στή Σχολή του νά εισδύσουν βαθύτερα στή φύση τῆς ἀξίας», Εὐ. Παπανοῦτσος, Ἠθική, σελ. 292. Βλ. καί κεφ. ΟΙ ΑΞΙΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΣΥΝΑΦΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ.

Η ΗΘΙΚΗ ΝΟΗΣΗ ΚΑΙ Η ΗΘΙΚΗ ΒΟΥΛΗΣΗ

Ἄριστοτέλης, Ἠθικά Νικομάχεια Z 2 1139 a 25 - 30, μετάφρ. Δαλέζιου :

Δεδομένου ὅτι ἡ ἠθική εἶναι ἕξις τῆς ἐλευθέρως βουλήσεως, καί ὅτι ἡ ἐλευθέρως βούλησις τυγχάνει ὄρεξις περιεσκεμμένη, ἡ νόησις πρέπει νά εἶναι ἀληθής καί ἡ ὄρεξις ὀρθή, προϋποτιθεμένου ὅτι ἡ πραγματοποιηθεῖσα ἐκλογή εἶναι ὑπό ἠθικήν ἔποψιν ἐν τάξει καί ὅτι ἐν καί τό αὐτό πράγμα ἐγκρίνεται ὑπό τοῦ λόγου καί ἐπιδιώκεται ὑπό τῆς βουλήσεως.

I. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Εἰσαγωγή στόν Πλάτωνα, σσ. 223 - 224 :

Τό ἠθικό γεγονός, ἡ πράξη, ἔχει μέσα της καί κάτι ἄλλο, πού τή βγάζει ἀπό τή σφαῖρα τῆς ἀδιάφορης φυσικῆς ἀλληλουχίας καί τήν ἀνεβάζει στήν περιοχή τῆς ἀξίας. Καί τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι πού κάνει τήν πράξη ἀξιόλογη καί ἀξιαγάπητη. Τό πρόσθετο τοῦτο στοιχεῖο, ἡ καινούρια αὐτή ἀρχή εἶναι ὁ λόγος. Ἄπό αὐτόν παίρνει τή σημασία της καί τήν οὐσία της, γιατί ὁ λόγος δέν ἔχει καμιᾶ κοινότητα μέ τά φυσικά ἢ ψυχικά αἰτία. Τό νόημα, ἡ σημασία καί ἡ ἀξία τοῦ λόγου εἶναι ἔξω ἀπό τή φυσικοκρατική ἢ καί τήν ψυχολογική ἀκολουθία. Ὅπως τό ἀπλό ἄκουσμα τῶν λέξεων καί τά ἀκουστικά ἐνεργήματα δέν ἐξηγοῦν ποτέ τό νόημα πού ἔχει ἡ ὁμιλία μας. . . ὅμοια καί μέ τά φυσικά ἢ τά ψυχικά αἰτία δέν ἐρμηνεύεται ποτέ τό νόημα, πού ἔχει ἡ ἀπόφαση τοῦ Σωκράτη¹ νά μείνει στή φυλακή καί νά ὑπομείνει τό θάνατο πού τοῦ ἐπιβάλλουν οἱ δικαστές τῆς Ἀθήνας. Μέ ἄλλα λόγια ἡ πράξη ξεχωρίζει ἀπό τά ἀπλά φυσικά ἢ ψυχικά γεγονότα μέ τό ὅτι αὐτή ἔχει σκοπό. Καί αὐτός εἶναι πού δίνει τά κριτήρια γιά νά ἐρμηνεύσουμε τό νόημα τῆς

πράξης. . . Ὁ σκοπός εἶναι πού δίνει στήν πράξη τό ἦθος της, δηλαδή τή θετική ἢ ἀρνητική ἠθική της ἀξία. Τοῦτο τό ἐκφράζει ὁ Πλάτων, μέ ὅσα λέγει στό *Συμπόσιο* : «Πᾶσα πρᾶξις ὧδ' ἔχει· αὐτή ἀφ' ἑαυτῆς πραττομένη οὔτε καλή οὔτε αἰσχρά· οἶον ὃ νῦν ἡμεῖς ποιοῦμεν, ἢ πίνειν ἢ φθεῖν ἢ διαλέγεσθαι, οὐκ ἔστι τούτων αὐτό καλόν οὔδέν· ἀλλ' ἐν τῇ πράξει, ὡς ἂν πραχθῆ, τοιοῦτον ἀπέβη· καλῶς μὲν γάρ πραττόμενον καί ὀρθῶς καλόν γίγνεται, μὴ ὀρθῶς δέ αἰσχρόν» (181 a).

1. Στό *Φαίδωνα* ὁ Πλάτων ἀποδείχνει ὅτι δέν εἶναι δυνατό νά ἐξηγηθεῖ μέ τό νόμο τῆς αἰτιότητας ἢ ἀξία καί ἡ λογικότητα τῆς πράξεως τοῦ ἀνθρώπου. Βλ. *Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου*, ὁ.π., σ. 206 ἐπ. καί *Ἀνθολόγιον, ΟΙ ΑΞΙΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΣΥΝΑΦΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ*, Αἰτιότητα.

Η ΠΡΟΑΙΡΕΣΗ

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Σύστημα φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς, σελ. 150 :

“Ὅ,τι ἰδιάζει στήν ἠθική ἀξία εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι μόνος του, εἶναι μέσα του καί λαμβάνει τήν ἀπόφαση ἀπό μέσα του. Γιά τοῦτο, μόνος του φέρνει τήν εὐθύνη καί μόνος του κρίνει τόν ἑαυτό του. Ἀπ' ἔξω ἠθικά δέν εἶναι δυνατόν νά γίνει τίποτε, ἔσωθεν κρίνεται οἰαδήποτε πράξη. Καί ὅταν ἀκόμη ἐμεῖς κρίνουμε τήν πράξη τοῦ ἄλλου, καί τότε προσέχουμε. . . τήν προαίρεση, δηλαδή τό ἐσωτερικό της φρόνημα. «Πάντας ἐπαινοῦμεν καί ψέγομεν εἰς τήν προαίρεσιν βλέποντες μᾶλλον ἢ εἰς τὰ ἔργα». . . (*Ἀριστοτέλης, Ἠθικά Εὐδήμια Β 1228 a 12* (πρβλ. 17). Καί ἄλλοῦ πάλιν¹ λέγει ὁ Ἀριστοτέλης «τῆς ἀρετῆς καί τοῦ ἠθους ἐν τῇ προαίρεσει τὸ κύριον» (1163 a 26). Τό ἐσωτερικό τοῦτο φρόνημα πού συνοδεύει τήν πράξη δέν θεμελιώνει μόνον τόν ἠθικό της χαρακτήρα, ἀλλά καί τῆς δίνει ἀνέκκλητο καί τελεσίδικο χαρακτήρα.

1. Ἠθικά Νικομάχεια.

Βιβλιογρ. Κ. Δεσποτόπουλου, *Περί τῆς προαίρεσεως παρ' Ἀριστοτέλη*, εἰς Ἑράνιον Γ.Σ. Μαριδάκη, 2 1962, σσ. 63 - 91.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ἀντιμετώπιστε κριτικά τό παράγγελμα τοῦ *Guyau* : «Ξεδίπλωσε τή ζωή σου πρὸς ὅλες τίς κατευθύνσεις. Κοίταξε νά εἶσαι ἄτομο ὅσο γίνεται πλοῦσιο

σέ δραστηριότητα έντονη καί πλατιά. Γιά νά τό πετύχεις προσπάθησε νά είσαι όσο γίνεται πιό κοινωνικός».

Βεβλιογρ. Εύ. Παπανούτσου, Ήθική, σελ. 270 έπ.

2. Άντιμετωπίστε κριτικά τήν άκόλουθη άποψη του Νίτσε :
«Ό ευγενής άνθρωπος έχει τό έμφυτο συναίσθημα πώς έχει τό δικαίωμα νά προσδιορίζει τήν άξία, δέ χρειάζεται έπικύρωση. . . "Ό,τι βρίσκει στό άτομό του τό τιμά. Μιά τέτοια ήθική είναι ή εξύμνηση του έαυτού του. Στην πρώτη θέση βρίσκεται τό συναίσθημα τής πληρότητας, τής δυνάμεως πού θέλει νά ξεχειλίσει. . . Ό ευγενής άνθρωπος βοηθάει κι αυτός τούς δυστυχημένους όχι όμως. . . από οίκτο, αλλά μάλλον από μία παρόρμηση πού τή δημιουργεί ή περίσσεια τής δυνάμεως». (Πέραν του καλού και του κακού, μετάφρ. Μ. Ζωγράφου, σελ. 199).
3. Άναπτύξτε τήν άποψη του Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου : «Όσο καλλιεργημένο κι άν είναι τό συναίσθημα. . . παραμένει κάτι άλογο κι έχει τήν καταγωγή του περισσότερο από τή φύση, τήν ψυχική αναγκαιότητα και λιγότερο από τήν έλευθερία, τήν πνευματική αναγκαιότητα. . . Δέν είναι δυνατό νά σταματήσουμε στα συναισθήματα και τά ένορμήματα και πάνω σ' αυτά νά θεμελιώσουμε ήθικά αίτήματα» (Σύστημα φιλοσοφικής Ήθικης, σελ. 162).
- 4 Καλοπροαίρετη πράξη και άποτελεσματική ήθική πράξη.

ΗΘΙΚΗ ΝΟΗΣΗ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗ ΒΟΥΛΗΣΗ ΣΤΙΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ

Πλάτων, Πρωταγόρας, 358 c - d, μετάφρ. Β. Τατάκη :

Έννοείτε άραγε ότι ή άμάθεια είναι κάτι τέτοιο, νά έχει κανείς έσφαλμένη γνώμη και νά βρίσκεται σέ πλάνη ως προς τά πράγματα πού έχουν μεγάλη άξία; . . . Τό συμπέρασμα λοιπόν δέν είναι άλλο. . . παρά ότι στα κακά κανένας δέν έρχεται μέ τή θέλησή του ούτε σέ όσα φαντάζεται πώς είναι κακά, κι ούτε, όπως φαίνεται, ύπάρχει αυτό τό πράγμα στη φύση του ανθρώπου, νά θέλει νά πηγαινει σέ όσα φαντάζεται ότι είναι κακά, και όχι στα άγαθά. . .

Πλάτων, Φαίδων, 97 c, μετάφρ. Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου :

(μιλεί ό Σωκράτης)

. . . Γεμάτος χαρά πίστεια, πώς εύρηκα δάσκαλο . . . και πώς αυτός θά μου ειπέι πρώτα-πρώτα, άν ή γή είναι άπλωτή ή στρογγυλή, και όταν θά μου τό ειπέι, θά μου εξηγήσει και τήν αίτία και

τήν ανάγκη, λέγοντάς μου τί είναι τό καλύτερο καί γιατί θά ἦταν αὐτό τό καλύτερο... . Κι ἄν μοῦ εἰπεῖ ὅτι ἡ γῆ εἶναι στή μέση τοῦ κόσμου θά μοῦ ἐξηγήσει, γιατί εἶναι αὐτό τό καλύτερο... . Πίστευα ὅτι γενικά θά ἐξηγήσει τί εἶναι καλύτερο καί τί εἶναι γιά ὅλα μαζί τό σωστό.

Πλάτων, Φίληβος 66 Ι ἐπ., μετάφρ. Γ. Κουχτσόγλου :

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Δεύτερο δέν ἔρχεται τό σύμμετρο (τό σύμφωνο μέ τό μέτρο), τό ὠραῖο, τό τέλειο καί τό ἀρκετό κι ὅλα ὅσα ἀνήκουν σ' αὐτό τό γένος (τήν κατηγορία) ;

ΠΡΩΤΑΡΧΟΣ : Ἔτσι νομίζω.

ΣΩ. Κι ἄν τρίτο, καθῶς μαντεύω, βάλεις τό νοῦ καί τή φρόνηση, δέν θά ξεστρατίσεις πολύ ἀπό τήν ἀλήθεια.

ΠΡΩΤΑΡ. : Πολύ πιθανό.

ΣΩ. : Καί τότε τέταρτα δέν θά ' ναι αὐτά πού θεωρήσαμε σάν καθαρές ιδιότητες τῆς ἴδιας τῆς ψυχῆς καί πού τά ὀνομάσαμε ἐπιστη-
μες, τέχνες καί σωστές δόξεις (γνώμες), ἀφοῦ εἶναι πιό συγγενικά μέ τό ἀγαθό παρά μέ τήν ἡδονή ;

Baruch de Spinoza, Ethica, p. iv, Appendix cap. 4 καί 5 (Βλ. Εὐ Παπανούτσου, Ἠθική, σελ. 100) :

Ἐφέλιμο προπάντων εἶναι στή ζωή ὅσο μπορούμε νά τελειοποιούμε τή διάνοια ἢ τό Λόγο, καί σέ τοῦτο ἔγκειται ἡ ὑπέρτατη εὐτυχία τοῦ ἀνθρώπου ἢ ἡ μακαριότητά (του). Γιατί ἡ μακαριότητα τίποτ' ἄλλο δέν εἶναι παρά ἡ γαλήνη τῆς ψυχῆς πού πηγάζει ἀπό τήν ἐνορατική γνώση τοῦ Θεοῦ · ἀλλά καί τελειοποίηση τῆς διάνοιας δέν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρά τό νά ἐννοοῦμε τό Θεό καί τά κατηγορήματα καί τίς πράξεις τοῦ Θεοῦ, πού εἶναι ἀναγκαῖες ἀκολουθίες τῆς φύσεώς του. Ἐπομένως τελικός σκοπός τοῦ ἀνθρώπου, πού ὀδηγεῖται ἀπό τό Λόγο, δηλ. ὑψιστή ἐπιθυμία, μέ τήν ὁποία προσπαθεῖ νά κυβερνᾷ ὅλες τίς ἄλλες, εἶναι ἐκείνη πού τόν ὀδηγεῖ στήν τέλεια κατανόηση τοῦ ἑαυτοῦ του καί ὅλων τῶν πραγμάτων πού μπορεῖ νά τά γνωρίσει. Δέν ὑπάρχει λοιπόν βίος λογικός χωρίς γνώση · καί τά πράγματα τόσο μόνο εἶναι καλά, ὅσο βοηθοῦν τόν ἄνθρωπο ν' ἀπολαμβάνει τή ζωή τοῦ πνεύματος, μέ τήν ὁποία ὀρίζεται ἡ γνώση · ἀντίθετα ὅ,τι ἐμποδίζει τόν ἄνθρωπο νά τελειο-

ποιεί τό Λόγο καί νά μπορεί ν' ἀπολαμβάνει μιά ζωή λογική, τοῦτο μόνο ὀνομάζουμε κακό.

Κάντ, Οἱ Ἀρχές τῆς Μεταφυσικῆς τῶν Ἠθῶν, Δεύτερο μέρος (βλ. Ν. Κορκοφίγκα, Κάντ, Ἡ Ἠθική Φιλοσοφία, σελ. 54) :

Ἕνας ἄνθρωπος βαριά χτυπημένος καί σκληρά κατατρεγμένος ἀπό τή μοίρα του, μ' ἓνα κόσμο δυστυχίες καί συμφορές, φθάνει σέ ἀπόγνωση καί αἰσθάνεται ἀπέραντη ἀηδία γιά τή ζωή· εἶναι κύριος ὅμως τοῦ λογικοῦ του καί τοῦ ἑαυτοῦ του καί θέτει τό ἐρώτημα στή συνείδησή του, ἂν δέν εἶναι παραβίαση τοῦ ἠθικοῦ χρέους του, πού ἔχει πρὸς τόν ἑαυτό του, νά θέσει τέρμα στή ζωή του. Ἐξετάζει κατόπιν, ἂν τό ἀξίωμα τῆς ἐνέργειάς του αὐτῆς μπορεῖ νά γίνει παγκόσμιος φυσικός νόμος τῆς ζωῆς. Τό ἀξίωμά του στήν περίπτωση αὐτή εἶναι τό ἐξῆς : ἀπό ἐγωισμό δέχομαι ὡς ἀρχή μου, ἂν μέ τό νά ἐξακολουθῶ νά ζῶ ἢ ζωή μου μοῦ ἐπιφυλάσσει στό μέλλον περισσότερες λύπες καί βάσανα ἀπό χαρές, καλύτερο ἔχω νά θέσω ἀπό τώρα τέρμα στή ζωή μου. Ἀλλά θέτει τό ἐρώτημα στόν ἑαυτό του, ἂν ἡ ἐγωιστική αὐτή ἀρχή μπορεῖ νά γίνει ἓνας καθολικός καί παγκόσμιος φυσικός ἠθικός νόμος τῆς ζωῆς. Μέ τή θέση ὅμως τοῦ ἐρωτήματος αὐτοῦ βλέπει ἀμέσως, πῶς μιά φύση, πού θά ἔχε ὡς νόμο της τήν αὐτοκαταστροφή τῆς ζωῆς, θά βρισκόταν σέ τέλεια ἀντίφαση μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της καί δέν θά μποροῦσε συνεπῶς νά ὑπάρξει ὡς φύση.

Κάντ, ὁ.π., σελ. 61

Ἄν θέλουμε ὅμως νά ὑψωθοῦμε στίς κορυφές αὐτῆς τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας... εἶναι σπουδαιότατο νά ἔχουμε ὑπόψη μας, πῶς δέν πρέπει ποτέ νά περάσει ἀπ' τή σκέψη μας νά θελήσουμε ἢ πραγματικότητα τῆς ἀρχῆς αὐτῆς νά πηγάζει ἀπό τήν ἰδιαίτερη ὀργανική σύσταση καί κατασκευή τῆς ἀνθρώπινης φύσεως. Γιατί τό ἠθικό χρέος πρέπει νά εἶναι ἡ ἀπόλυτη πρακτική ἀναγκαιότητα τῆς ἠθικῆς ἐνέργειας καί συνεπῶς πρέπει νά ἰσχύει ἀπόλυτα γιά ὅλα τά πνευματικά ὄντα... καί μόνο γι' αὐτό τό λόγο νά εἶναι νόμος γιά κάθε ἀνθρώπινη θέληση. Ἀντίθετα, ὅ,τι πηγάζει ἀπό τήν ἰδιαίτερη σύσταση τῆς ἀνθρώπινης φύσεως, ἀπό ὀρισμένες τάσεις καί ὀρμές

της, και μάλιστα όπου είναι δυνατό από μια ιδιαίτερη τάση και διάθεση του ανθρώπινου πνεύματος που δεν ισχύει με αναγκαιότητα για τη θέληση κάθε πνευματικού όντος, μπορεί να είναι για μας ένα ηθικό αξίωμα ενέργειας, άλλ' όχι ηθικός νόμος, μια υποκειμενική αρχή σύμφωνα με την οποία μπορούμε να ενεργοῦμε από μια φυσική τάση και όρμη, όχι όμως και μια αντικειμενική αρχή, σύμφωνα με την οποία είμαστε υποχρεωμένοι να ενεργοῦμε στη ζωή μας, ακόμα και αν είναι αντίθετα όλα τα φυσικά ένστικτά μας, τα όρμέμφυτα και τα πάθη μας.

Κάντ, ὁ.π., σσ. 21 - 22 :

Ἡ ἀγάπη δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ ἐπιβληθεῖ στὸν κόσμον ὡς φυσικὴ ὁρμὴ τῆς ψυχῆς· τὸ νὰ κάνει ὁ ἄνθρωπος τὸ καλὸ στὴ ζωὴ του ἀπὸ χρέος, δίχως καμιά φυσικὴ ὁρμὴ, καὶ μάλιστα μὲ δυνατὴ καὶ ἀνίκητη φυσικὴ ἀποστροφή, εἶναι ἀγάπη πρακτικὴ καὶ ὄχι παθητικὴ· ἡ ἀγάπη αὐτὴ δὲν πηγάζει ἀπὸ τὸ φυσικὸ ὁρμέμφυτο καὶ τὴν αἰσθητικὴ καὶ παθητικὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τὴ θέλησή του, ἀπὸ τίς πνευματικὲς καὶ ἠθικὲς ἀρχές τῶν πράξεων του καὶ τῆς ἠθικῆς του ζωῆς καὶ ὄχι ἀπὸ φυσικὰ αἰσθήματα οἴκτου καὶ συμπόνιας, πού παραλύουν τὴν ἀνθρώπινη θέληση καὶ τίς δυνάμεις της· μόνον μιὰ τέτοια ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ ἀγάπη εἶναι δυνατὸ νὰ ἐπιβληθεῖ.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ποιὰ σχέση ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴ σωκρατικὴ καὶ τὴν καρτεσιανὴ ἠθικὴ στὴν ἠθικὴ τῶν Στωϊκῶν καὶ στὴν ἠθικὴ τοῦ Σπινόζα ;
2. Ἀναπτύξτε τίς ἀκόλουθες θέσεις τοῦ **Κάντ** :
 - Ἐπ' ὅλα τὰ πράγματα, πού ἡ ἀνθρώπινη διάνοια μπορεῖ νὰ συλλάβει μέσα στὸν κόσμον. . . δὲν ὑπάρχει τίποτ' ἄλλο, πού νὰ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς τὸ ἀπόλυτο καὶ δίχως κανένα περιορισμὸ ἀγαθό, παρὰ μονάχα ἡ ἀγαθὴ θέληση.
 - Στὴ ζωὴ σου ὀφείλεις νὰ ἐνεργεῖς σύμφωνα μὲ ἓνα τέτοιο τρόπο, ὥστε καὶ στὸ πρόσωπό σου καὶ στὸ πρόσωπο κάθε ἄλλου ἀνθρώπου τὴν ἀνθρωπότητα νὰ βλέπεις καὶ νὰ μεταχειρίζεσαι πάντα ταυτόχρονα καὶ ὡς σκοπὸ καὶ ποτὲ μόνον ὡς ἀπλό μέσο.

ΟΙ ΑΞΙΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΣΥΝΑΦΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

ΠΛΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΞΙΕΣ – Η ΙΔΕΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΗΜΑΤΩΝ

Πλάτων, Ἰππίας μείζων 286 c. Βλ. Ἡ Φιλοσοφία τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων.

ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΩΝ ΑΞΙΩΝ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ

Εὐ. Παπανοῦτσος, Ἠθική, 1956, σελ. 363 :

Ὁ ἄνθρωπος στή φάλαγγα τῆς ζυγαριᾶς στέκει ὀρθίος μέ ὀλόκληρο τό βάρος του. Καί μέ τό σῶμα του καί μέ τήν ψυχή του... Ἡ ἀνατροφή καί ἡ παιδεία του, ἡ φυλή καί τό κλίμα καί ἡ ἐποχή του, τό γένος ἀλλά καί ἡ προσωπική του ἱστορία, τά πάθη καί τά ὄνειρά του, ἡ θέση του μέσα στήν κοινωνική ομάδα, ἀλλά καί ἡ θέση αὐτῆς τῆς ομάδας μέσα στό πολύπλοκο δίκτυο τῶν σχέσεων πού ρυθμίζονται ἀπό τοὺς νόμους τοῦ τόπου καί τοῦ καιροῦ, καί ἐκεῖνο ἀκόμη τό ἀνεξήγητο βάθος πού ὑπάρχει μέσα του καί δέν ἡσυχάζει καί τόν βασανίζει καί μαζί τόν κάνει μέσα στόν ἴδιο τόν πόνο του εὐτυχῆ καί χαρούμενο καί πού τό ὀνομάζουμε μεγαλοφυΐα... ὅλα αὐτά μαζί στίς πιό διάφορες ἀλλά καί πιό ἀπίθανες κάποτε ἀναλογίες συνθέτονται σέ μιά ἐντελῶς μοναδική καί πρὸς κάθε ἄλλη ἀνόμοια ἐνότητα καί ἀποτελοῦν τό βάρος τοῦ ἀνθρώπου πού πέφτει στή ζυγαριά γιά νά σταθμίσει τό ὕψος τῶν ἀγαθῶν καί νά τά κατατάξει σέ κλίμακα μέ τρόπο πού δέν ἐπιδέχεται «γί' αὐτόν» καμιάν ἀμφιβολία.

ΖΩΗ – ΔΥΝΑΜΗ – ΑΞΙΑ

Πλάτων, Πολιτεία, 338 e ἐπ., μετάφρ. Κ. Γεωργούλη :

(*μιλεῖ ὁ Θρασύμαχος*)

Κάθε ἀρχή φτιάνει νόμους σύμφωνα μέ τό συμφέρον της, ἡ δημοκρατία δημοκρατικούς, ἡ τυραννία τυραννικούς καί κάθε ἄλλη κατά τόν ἴδιο τρόπο συμπεριφέρεται· ἔχοντας πιά ὀρίσει τή νομοθεσία διακηρύττουν ὅτι τοῦτο εἶναι γιά τοὺς ἀρχομένους τό δίκαιο, δηλαδή τό συμφέρον τῶν ἀρχόντων, καί ὅποιος βγαίνει ἔξω ἀπό τίς διατάξεις τούτου τοῦ δικαίου, τόν τιμωροῦν... Ὡστε, ἔξο-

χότατέ μου, αυτό είναι τό δίκαιο πού ἐγώ ἰσχυρίζομαι ὅτι ἔχει ἰσχὺ κατά τόν ἴδιο τρόπο μέσα σέ ὅλες τίς πόλεις, τό συμφέρον τῆς ἀρχῆς πού ἀποτελεῖ τό ἰσχυῶν καθεστῶς. Ὑποθέτω δά ὅτι ἡ ἀρχή αὐτή ἔχει στά χέρια τῆς τήν ὑπεροχή τῆς κρατικῆς δυνάμεως, ὥστε ὅποιος εἶναι σέ θέση νά συλλογίζεται ὀρθά, φθάνει στό συμπέρασμα ὅτι σέ ὅλες τίς πόλεις ὑπάρχει τό αὐτό δίκαιο, καί αὐτό εἶναι τό συμφέρον τοῦ ἰσχυροτέρου.

(μιλεῖ ὁ Σωκράτης)

Τώρα... ἐκατάλαβα τί θέλεις νά εἰπῆς. Κατά πόσο αὐτό εἶναι ὁμως ἢ δέν εἶναι ἀληθινό, θά προσπαθῆσω μέ τήν ἐξέταση νά βεβαιωθῶ. Δέν ἤμπορῶ ὁμως νά μήν παρατηρήσω πῶς καί σύ ἀποκρίθηκες ὅτι δίκαιο εἶναι τό συμφέρον... δέν ξεχνῶ καί τήν προσθήκη πού ἔκανες προσθέτοντας τήν ἔνδειξη «τοῦ ἰσχυροτέρου».

Φρ. Νίτσε, Τάδε ἔφη Ζαρατούστρας, σελ. 297 (ὁ ἀνώτερος ἄνθρωπος) :

«Ὅταν πῆγα στούς ἀνθρώπους γιά πρώτη φορά ἔκανα τήν κουταμάρα τῶν ἐρημιτῶν... παρουσιάσθηκα στό παζάρι. Κι ὅταν μιλοῦσα σ' ὅλους δέν μιλοῦσα κανενός... Μά τό ἄλλο πρωί μου ἦρθε μιὰ νέα ἀλήθεια : τότε ἔμαθα νά λέω : «Τί μέ νοιάζει ἐμένα τό παζάρι... καί τά μεγάλα αὐτιά τοῦ ὄχλου... Ὡ ἀνώτεροι ἄνθρωποι, ἀλάργα ἀπό τό παζάρι... Ὁ Ὑπεράνθρωπος βρίσκεται στήν καρδιά μου· αὐτός εἶναι γιά μέ τό πρῶτο καί μοναδικό κι ὄχι ὁ ἄνθρωπος... ἐκεῖνο πού μπορῶ ν' ἀγαπήσω στόν ἄνθρωπο εἶναι τό πῶς εἶναι ἕνα πέρασμα κι ἕνα βασίλειμα... σήμερα ἀφεντεύουν οἱ μικράνθρωποι : αὐτοί ὅλοι κηρύττουν τήν ὑποταγή, τήν ταπεινοφροσύνη, τή φρόνηση, τήν ἐπιμέλεια, τή στόχαση... Αὐτούς τούς ἀφέντες τοῦ σήμερα ξεπεράστε τους... εἶναι ὁ μεγαλύτερος κίνδυνος τοῦ Ὑπεράνθρωπου.

Φρ. Νίτσε, Ἡ θέληση τῆς δυνάμεως, σσ. 14 - 15 :

Ἡ μεταφυσική, ἡ ἠθική, ἡ θρησκεία, ἡ ἐπιστήμη θεωροῦνται σ' αὐτό τό βιβλίο (τό δικό του δηλ.) σάν διαφορετικές μορφές τῆς πλάνης... Ἡ μεταφυσική, ἡ θρησκεία, ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἐξίσου προϊόντα τῆς καλλιτεχνικῆς παρορμήσεως (τοῦ ἀνθρώπου) νά

ψεύδεται... 'Ακόμη και ή εύχέρεια πού έχει νά κυβερνή τήν πραγματικότητα μέ τό ψέμμα, αυτή τήν εύχέρεια καλλιτέχνου κατ' έξοχήν, τήν έχει από κοινού μαζί μέ ό,τι ζει. 'Ο ίδιος είναι ένα κομμάτι από τήν πραγματικότητα, από τήν αλήθεια, από τή φύση. Γιατί δέν θά ήταν επίσης ένα κομμάτι από τό πνεύμα του ψεύδους ;... Στις περιπτώσεις πού ό άνθρωπος πιστεύει στή ζωή... τί απόλαυση ! τί μεγάλο αίσθημα τής δυνάμεως ! Τί θρίαμβος καλλιτεχνικός μέσα σ' αυτά τά αισθήματα τής δυνάμεώς του !... σέ κάθε χαρά ό άνθρωπος μένει ό ίδιος στόν έαυτό του : είναι εύτυχημένος σάν καλλιτέχνης, απολαμβάνει τή δύναμή του, χαίρεται τό ψέμμα σάν ένδειξη τής δυνάμεώς του. 'Η τέχνη και τίποτε άλλο από τήν τέχνη. Είναι αυτή πού μάς πείθει νά ζήσουμε. 'Η τέχνη, μόνη δύναμη πού αποτελεί θαυμάσιο αντίστάθμισμα σ' όλα όσα μάς έξαναγκάζουν νά άρνηθούμε τή ζωή...

ΑΓΑΠΗ ΚΑΙ ΑΞΙΑ

Κ. Γιάσπερς, Φιλοσοφικά και πολιτικά δοκίμια, μετάφρ. Βαγενά, σελ. 151 :

'Ο άνθρωπος έχει ανάγκη από τόν άνθρωπο, τό συνοδοιπόρο του. 'Εκεί βρίσκεται τό ριζωμά μας, ή γένεσή μας και οί άρχές μας. 'Η αλήθεια... άρχίζει μέ δύο.

Πρβλ. G. Marcel, *Les Hommes contre l' humain*, σελ. 140 : 'Η αγάπη δέν είναι αξία, αλλά δέν υπάρχει αξία δίχως αγάπη.

I. N. Θεοδωρακόπουλος, Σύστημα φιλοσοφικής 'Ηθικής, σσ. 343 - 344 :

"Οτι ή αγάπη αυτή (ή αγάπη τών δύο φύλων)... είναι ήθικό γεγονός, ό,τι έχει ήθική αξία μέσα της, τούτο καταφαίνεται από τό γεγονός, ό,τι ως αγάπη χαρακτηρίζομε έδω στή σχέση τών δύο φύλων όχι οποιαδήποτε σχέση αλλά τήν έντελώς συγκεκριμένη σχέση, όπου άναγνωρίζει απόλυτα ό ένας τόν άλλο, όπου ό ένας λέγει στόν άλλο σύ. Τό έσύ τούτο είναι έδω ή έδρα τής απόλυτης αξίας για τόν άλλον. Τούτο δηλαδή τό έσύ υπάρχει μόνου μιά φορά, είναι άκατάλυτη και άναντικατάστατη αξία, όπου μέσα της ένσαρκώνεται όλο τό νόημα τής ζωής, όλου του σύμπαντος... 'Η αγάπη αυτή του έγώ προς τό έσύ είναι ένα χάρισμα, ή άς τό

είποῦμε ὅτι εἶναι μοίρα, μοίρα ὅμως ἐλευθερίας... Μέσα σ' αὐτὴν τὴν ἀγάπη, μέσα σ' αὐτό τό χάρισμα... λυτρώνεται ἀμοιβαῖα ἡ ζωὴ, ἀνεβαίνει ἡ προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου, λαβαίνει δηλαδὴ ὁ ἀνθρώπος ἀπόλυτη συνείδηση γιὰ τὸν ἀνθρωπισμό του... Ἐκτός αὐτοῦ, μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἀγάπη τοῦ ἐγὼ πρὸς τό ἐσύ γίνεται μιὰ μεταξίωση τῶν ἀξιῶν, ὅλων τῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς. Ὅλα ὅσα ἦταν πρὶν ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀγάπη λαβαίνουν τώρα ἄλλη ἀξία. Μέσα της ὠριμάζουν κι αὐτά. Ὅμως δέν ὑπάρχει ἐδῶ ἡ κατηγορική προσταγή, δέν εἶναι αὐτὴ πού φέρνει τό ἐγὼ ἐνώπιον τοῦ ἐσύ, ἀλλὰ ἐδῶ ὑπάρχει μιὰ βαθύτερη προσδοκία καί ὑπάρχει ἀκόμα ἡ ἐσωτερική, ψυχική καί πνευματική ἐτοιμασία γιὰ νά φθάσει τό ἐγὼ πρὸς τό ἐσύ, γιὰ νά συναντήσῃ τό ἓνα τό ἄλλο. Γιὰ τοῦτο ὀρθότατα χαρακτηρίζει ὁ Νίτσε τὴν προσταζόμενη ἀγάπη τῶν δύο φύλων ὡς ἀπρέπεια.

ΑΞΙΕΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΖΩΗ

Max Scheler, Der Formalismus in der Ethik, Πρόλογος 3ης ἐκδ.,
 σσ. XIX - XX (βλ. Εὐ. Παπανούτσου, Ἠθική σσ. 352 - 353) :

Μόλο πού... ἐμάθαμε νά νοιαζόμαστε γιὰ τό «ἀντικειμενικό περιεχόμενο» τῶν ἐννοιῶν, ἐν τούτοις νομίζω ὅτι δέν μᾶς ἐπιτρέπεται (ἐάν δέν θέλαμε νά πέσουμε σ' ἓνα ἀντικειμενισμό καί ὄντολογισμό πού παγώνει τό ζωντανό πνεῦμα) νά παραμελήσουμε τὴν ἠθική ζωὴ τοῦ ὑποκειμένου σάν πρόβλημα. Ὅπως δὴ ποτε ἔχω χρέος νά ἐμποδίσω¹ κατ' ἀρχὴν ἓναν «οὐρανὸ ἰδεῶν καί ἀξιῶν» πού πρέπει νά ὑπάρχει ἐντελῶς «ἀνεξάρτητα» ἀπὸ τὴν οὐσία καί τὴ δυνατὴ ἐκτέλεση ζωντανῶν πνευματικῶν ἐνεργημάτων — «ἀνεξάρτητα» ὄχι μόνο ἀπὸ τὸν ἀνθρώπο καί τὴν ἀνθρώπινη συνείδηση, ἀλλ' ἀπὸ τὴν οὐσία καί τὴν ἐνέργεια ἐνός ζωντανοῦ πνεύματος γενικά... Ὁ ἀνθρώπος ἀκόμη καί σάν πνευματικὸ ὄν ἀναπνέει μόνο μέσα στὴν ἱστορία καί στὴν κοινωνία...

1. Ὁ Scheler διατυπώνει μὲ τὸν πρόλογο αὐτό τίς ἀντιρρήσεις του σὸ «ρεαλιστικὸ ὄντολογισμό καί ἀξιολογικὸ ἀντικειμενισμό» τοῦ Χάρτμαν, «πού σχεδὸν θυμίζει», ὅπως λέει ὁ ἴδιος, «μεσαίωνα».

ΝΙΤΣΕ : ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΣΧΕΤΙΚΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ

Φρ. Νίτσε, 'Η Γενεαλογία τῆς Ἠθικῆς, σελ. 11 :

Ἄς ποῦμε αὐτό τό καινούριο αἴτημα : μᾶς χρειάζεται μία κριτική τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν – καί γιά νά γίνεи αὐτό, εἶναι ἀπόλυτα ἀπαραίτητο νά γνωρίσουμε τίς συνθήκες καί τίς περιστάσεις ὅπου γεννήθηκαν κι ὅπου ἀναπτύχθηκαν καί παραμορφώθηκαν, τήν ἠθική σάν συνέπεια, σύμπτωμα, μάσκα, ὑποκρισία, ἀρρώστια ἢ παρεξήγηση, ἀλλά καί τήν ἠθική σάν αἴτιο, φάρμακο, διεγερτικό, ἐμπόδιο... Τήν ἀξία αὐτῶν τῶν ἀξιῶν τήν θεωροῦσαν δεδομένη, πραγματική, πέρα ἀπό κάθε ἀμφισβήτηση καί χωρίς τήν πραγματική ἀμφιβολία... δίνανε ὡς τώρα ἀνώτερη ἀξία στόν «καλό παρά στόν κακό», ἀνώτερη ἀπό τήν ἀποψη τῆς προόδου, τῆς χρησιμότητος... Πῶς ; Καί τί θά γινόταν, ἂν ἴσχυε τό ἀντίθετο ;

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ἀντιμετωπίστε τήν ἀποψη τοῦ Καλλικλῆ (Πλάτων, Γοργίας 483 d) : «Ἡ δέ γε, οἶμαι, φύσις αὕτη ἀποφαίνει αὐ ὅτι δίκαιόν ἐστιν τὸν ἀμείνω τοῦ χείρονος πλέον ἔχειν καί τὸν δυνατώτερον τοῦ ἀδυνατωτέρου. Δηλοῖ δέ ταῦτα πολλαχοῦ ὅτι οὕτως ἔχει, καί ἐν τοῖς ἄλλοις ζῴοις καί τῶν ἀνθρώπων ἐν ὄλαις ταῖς πόλεσι καί τοῖς γένεσιν, ὅτι οὕτω τὸ δίκαιον κέρριται, τὸν κρείττω τοῦ ἥττονος ἄρχειν καί πλέον ἔχειν». Συσχετίστε τήν ἀποψη μέ τήν θέση τοῦ Νίτσε : ἐλεύθερος εἶναι μόνο ὁ δυνατός.
2. Ἀναπτύξτε τήν ἀποψη τοῦ Μαρσέλ γιά τή σχέση ἐλευθερίας καί ἀγάπης : ἡ θετική χρῆση τῆς ἐλευθερίας γίνεται διάθεση προσχωρήσεως, ἀρμογῆς, δηλαδή ἀγάπης.
3. Ἀγάπη καί ἀξία. Συνδέστε τό θέμα μέ τήν κριτική τῆς καντιανῆς ἀπόψεως γιά τήν ἀγάπη.
4. Ἀναγνώριση τῶν ἀξιῶν καί κύρος τῶν ἀξιῶν.
5. Γιατί δέν εἶναι οἱ ἀξίες πράγματα ; Γιατί δέν μπορούμε νά δεχθοῦμε τή θεώρησή τους ὡς ἀκίνητων ἀντικειμενικῶν ὄντων ; Ποιά ἡ σημασία τῆς ἀναφορικῆς λειτουργικότητος τῶν ἀξιῶν ; ποιά ἡ σημασία τοῦ ὑπερπροσωπικοῦ τους χαρακτήρα ;

ΟΙ ΗΘΙΚΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ

ΕΞΕΛΙΞΗ ΚΑΙ ΗΘΙΚΟ ΑΓΩΝΙΣΜΑ

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Σύστημα φιλοσοφικής Ἠθικῆς, σελ. 266 :

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι πνευματικό μέγεθος καί ἡ ἐσωτερική του ζωὴ ἀνοίγει καί καταξιώνει κόσμους πού τόν χωρίζουν ἐσαεὶ ἀπό τὰ ζῶα καί τήν ἄλλη γυμνή ἀπό συνείδηση φυσική πραγματικότητα... Τό «σοφόν ζῶον ἄνθρωπος» μεταστρέφει καί τήν ἐξέλιξη ἀπό τὰ φυσικά τῆς ὄρια πρὸς τὰ πνευματικά καί ἠθικά, ὅποτε ἡ ἐξέλιξη γίνεται ἀγώνισμα καί ὄχι βουβή νομοτέλεια οὔτε ἔστω ἀσύνειδη ἐντελέχεια, ὅπως εἶναι ἡ ἀπλή ζωὴ. Μὲ τὴ μεταστροφή ὁμως αὐτῆ, ἡ ὁποία κινεῖται τώρα εἰς βάθος καί εἰς ὕψος, ὄχι πρὸς τὰ ἐμπρός, ὅπως ἡ εὐθύγραμμη κίνηση, συντελεῖται μιά διαδικασία, ἓνα ἀγώνισμα, πού διαφέρει ριζικά ἀπό τόν τυφλό ἀγῶνα τῆς φυσικῆς ζωῆς. Ἀπὸ τὴ μεταξίωση αὐτῆ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐξελίσσεσθαι, ἀπὸ τὴ διαλεκτική αὐτῆ τοῦ πνεύματος δημιουργοῦνται οἱ ἀξίες τοῦ πολιτισμοῦ, πού δέν ὑπάρχουν οὔδε ὡς ἶχνος στήν ἄλλη ζῶσα φύση καί εἶναι κάτι ὀλωσδιόλου διάφορο ἀπὸ τὰ φυσικά ἐνεργήματα, εἶναι πνευματικά ἀγωνίσματα καί σημεῖα ἐλευθερίας.

ΗΘΙΚΗ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΟ

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, ὁ.π., σελ. 171 :

Τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος τοῦτο δέν τό μαθαίνουμε οὔτε ἀπὸ τὴν ἀνθρωπολογία οὔτε ἀπὸ τίς φυσικές ἐπιστῆμες, γιατί οὔτε ἡ μιά οὔτε ἡ ἄλλη ἀξιολογεῖ τόν ἄνθρωπο, ἀλλ' ἀπλῶς τόν γνωρίζουν ὡς φαινόμενο μέσα στήν ἀτερμάτιστη σειρά ὄλων τῶν ἄλλων φαινομένων. Ἀλλά οὔτε ἀπὸ τὰ ἄλλα ἐπιτεύγματα του, τὴν τέχνη καί τὴ θρησκεία, ἀποκαλύπτεται ὅλο τό νόημα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου... Ἡ ὀλότητα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἠθική... Ἡ ὀλότητα... τῶν ἀξιῶν κρίνεται ἀπὸ τό τί ἀξίζει καθ' ἑαυτὸν ὁ ἄνθρωπος ὡς ἠθική μονάδα καί προσωπικότητα.

Βιβλιογραφία : Ἄννας Κελεσίδου - Γαλανοῦ. Ἡ ἔννοια τοῦ προσώπου στό ἔργο τοῦ Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου, Δεσμός. Ἀφιέρωμα στό φιλόσοφο, «Παρνασσός» 1975. Ἐπίσης (γιά τὴν ἔννοια τοῦ προσώπου καί τὰ συναφῆ θέματα τῆς

δημιουργικότητας) : 'Ελευθερία καί αὐθυπέρβαση στὸν G. Marcel, «Παρνασσός» 16 1 1974, σσ. 83 ἐπ., 'Η πλατωνικὴ ψυχαγωγία στὴ σύγχρονη σκέψη, «Φιλοσοφία» 4 1974, σσ. 387 ἐπ.,

Η ΗΘΙΚΗ ΠΑΛΗ

L Lévy - Bruhl, La Morale et la science des Moeurs, 1937 σσ. 84 - 85 (βλ. Εὐ. Παπανούτσου, 'Ηθική, σσ. 374 - 375) :

Σέ ὅλες τὶς ἐποχές καί διαρκῶς παράγονται «συγκρούσεις καθηκόντων», ζητήματα συνειδήσεως δύσκολα, ὀδυνηρά, κάποτε μάλιστα τραγικά καί ἄλυτα. Τό σιωπηρὸ ἐξυπακουόμενο αἴτημα, ὅτι ἡ ἠθικὴ συνείδηση ἀποτελεῖ ἓνα ἐνιαῖο καί ἄρμονικό σύνολο, ἔχει παραμερίσει τὴν πιὸ εὐλογη ἐξήγηση αὐτῶν τῶν γεγονότων. Οἱ θεωρητικοὶ τῆς 'Ηθικῆς, πού ἀναγκάσθηκαν νά ἀσχοληθοῦν μέ τὶς συγκρούσεις τῶν καθηκόντων, ζήτησαν νά τὰ ἐξηγήσουν μέ ἐξωτερικὲς αἰτίες. Εἶπαν ὅτι συχνότατα προκαλοῦνται ἀπὸ τὴ συνάντηση τέτοιων περιστατικῶν, ὅπου τὸ ἐνδιαφερόμενο ὑποκείμενο δέν μπορεῖ τίποτε νά κάνει, ἢ ἀπὸ τὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα σέ κοινὰ καθήκοντα καί σέ ὑποχρεώσεις προκύπτουσες ἀπὸ κάποιον προγενέστερο παράπτωμα πού τὸ ὑποκείμενο αἰσθάνεται χρέος του νά τὸ ἐπανορθώσει... ('Αλλά) οἱ περισσότερες συγκρούσεις... προέρχονται - καί συχνά αὐτὸ εἶναι πού τοὺς δίνει τὸν ὀξύ χαρακτήρα τους - ἀπὸ ἀντιφάσεις ἐνυπάρχουσες μέσα στὴν ἴδια τὴ συνείδηση πού πιέζεται, ξεσχιζέται ἀπὸ ὑποχρεώσεις ἀντίθετες μεταξύ τους, πού συνυπάρχουν μέσα στὴ συνείδηση καί ἐκεῖ συγκρούονται.

I. N. Θεοδωρακόπουλος, Σύστημα φιλοσοφικῆς 'Ηθικῆς, σελ. 111 :

Κάθε ἐποχὴ θέτει ἀπαρχῆς τὸ ἠθικό της πρόβλημα καί ζητάει ν' ἀκροασθεῖ τὸ νόημά του. 'Η πλάνη δέν ἀποκλείεται ποτέ οὔτε ὁ φανατισμός, γιατί ὅλα τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς τὰ συνοδεύει ἡ πλάνη καί ὁ φανατισμός. 'Αλλά ὁ λόγος, εἶναι ἀκριβῶς τὸ χάρισμά του νά μᾶς ἐλευθερώνει ἀπὸ τὸ φανατισμό, καί ὅσο γίνεται καί ἀπὸ τὴν πλάνη. Δέν ἐπαναπαύεται ποτέ ὁ λόγος οὔτε ἐπάνω στὰ προσκέφαλα... τῆς «αὐθεντίας», οὔτε τῆς παραδόσεως, οὔτε τῆς ἐπαναστατικῆς «καινοτομίας». Ἔρχεται νά ὀρθο-

τομήσει τήν ἀλήθεια. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι χάος μαζί καί δημιουργία, εἶναι πλάνη καί ἀλήθεια. Τό θέμα τῆς ἠθικῆς τό εὑρίσκει καί μέσα στό χάος καί μέσα στή δημιουργία, καί μέσα στήν πλάνη καί μέσα στήν ἀλήθεια. Τό ἐσωτερικό τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ὅμως ἕνα ἄδυτο, ὅπου καί ὁ πιό σοφός ἄνθρωπος εἶναι ὑποχρεωμένος νά κοντο--κρατήσῃ τό βῆμα του καί ν' ἀκροασθεῖ ἀπ' ἐκεῖ μέσα τήν ἔννοια τήν ἀγραφή τοῦ ἠθικοῦ νόμου.

ΘΕΜΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Συσχετίστε τίς ιδέες τῆς ἐνότητας **ΗΘΙΚΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ** μέ τό κεφ. τῆς **ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΗΘΙΚΗ** καί τή διερεύνηση τῆς ἔννοιας τῆς ἀρετῆς. *Ἀνθρώπος - ὕφος - ἦθος - ἡ ἀρετή ὡς ἔκφραση τῆς προσωπικότητας (Βιβλιογραφία : Εὐ. Παπανούτσου, Ἡθική, σελ. 384).

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πλάτων, Πολιτεία 617 ἐπ. (βλ. Εἰσαγωγή στή Φιλοσοφία, Ὁ μύθος).

ΠΡΑΚΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

Ἴμμ. Κάντ, Κριτική τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου, σσ. 29 - 30 :

Μόνο ἡ ἠθικότητα μᾶς ἀποκαλύπτει τήν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας, καί ἄρα μόνο ὁ πρακτικός λόγος σ' αὐτή τήν ἔννοια παρουσιάζει στό θεωρητικό λόγο τό πιό ἄλυτο πρόβλημα, γιά νά μπεῖ μαζί του στήν πιό μεγάλη ἀμηχανία... Τίποτα σχετικό μέ τά φαινόμενα δέν μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ μέ μέσο τήν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας, ἀλλά ἐκεῖ εἶναι ὁ μηχανισμός τῆς φύσεως πού μᾶς ὀδηγεῖ... ὁ καθαρὸς λόγος δέν θά ἐρχότανε ποτέ στό ἐπικίνδυνο ἐγχείρημα νά μπάσει τήν ἐλευθερία στήν ἐπιστήμη, ἂν ὁ ἠθικός νόμος, καί μαζί μ' αὐτόν ὁ πρακτικός λόγος, δέν εἶχαν φθάσει σ' αὐτό καί δέν μᾶς εἶχαν δώσει αὐτή τήν ἔννοια.

Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ — ΑΥΤΟΑΝΑΓΚΑΣΜΟΣ

Ἰμμ. Κάντ, Κριτική τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου, σελ. 30 :

Εἰσαγωγή. Ὁ Κάντ ἀναφέρεται στή σύγκρουση ἠθικῆς καί ὀλικῆς ζωῆς καί δείχνει ὅτι στό βάθος τῆς συνειδήσεως ὑπάρχει τό ἠθικό στοιχεῖο. Στό κείμενο πού ἀκολουθεῖ ἔχουμε δύο περιπτώσεις : στή μία ἡ ἐλευθερία ὑπάρχει ὡς δυνατότητα νίκης τῆς ἀγάπης γιά τή ζωή, στήν ἄλλη ἡ ἐλευθερία ὑπάρχει στή δυνατότητα ἠθικῆς συμπεριφορᾶς, ἐκλογῆς καί ἀπαλλαγῆς ἀπό τήν αὐτοκατηγορία.

Ὑποθέσετε πώς κάποιος βεβαιώνει γιά τή ροπή του πρὸς τήν ἀκολασία πώς τοῦ εἶναι ἐντελῶς ἀκατανίκητη, ὅταν τοῦ παρουσιάζεται τό ἐπιθυμητό ἀντικείμενο καί ἡ κατάλληλη εὐκαιρία· καί τόν ρωτήσετε ἂν, ὅταν μπροστά στό σπίτι, πού θά τοῦ δοθεῖ αὐτή ἡ εὐκαιρία, εἶναι κρεμασμένη μία ἀγχόνη, γιά νά τόν κρεμάσουν μόλις ἀπολαύσει τήν ἡδονή, ἂν σ' αὐτή τήν περίπτωση δέν θά νικοῦσε τή ροπή του. Δέν μᾶς χρειάζεται πολύ γιά νά συμπεράνουμε τί θά ἀπαντοῦσε. Ἀλλά ρωτήστε τον, ἂν, ὅταν ὁ ἡγεμόνας του μέ ἀπειλές μέχρι τῆς ποινῆς τοῦ ἄμεσου θανάτου, τοῦ ζητοῦσε μία ψευδομαρτυρία ἐναντίον ἑνὸς τίμιου ἀνθρώπου. . . τότε ἐκεῖνος, ὅσο μεγάλη καί ἂν ἦταν ἡ ἀγάπη του γιά τή ζωή, θά πίστευε πώς μπορεῖ νά τήν νικοῦσε. Ἴσως δέν θά τολμοῦσε νά ἐγγυηθεῖ ἂν θά τήν νικοῦσε ἢ ὄχι· ἀλλά θά παραδεχότανε χωρὶς δυσκολία ὅτι μπορεῖ νά τήν νικοῦσε. Κρίνει λοιπὸν ὅτι μπορεῖ νά κάνει τέτοιο πράγμα, γιατί ἔχει τή συνείδηση πώς τό μπορεῖ καί γνωρίζει μέσα του τήν ἐλευθερία. . . πού διαφορετικά, χωρὶς τόν ἠθικό νόμο, θά τοῦ παρέμενε ἄγνωστη.

ΗΘΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ — ΑΙΤΙΟΤΗΤΑ (φυσική - ἠθική)

Πλάτων, Φαίδων 98 ἐπ., μετάφρ. Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Μιλεῖ ὁ Σωκράτης γιά τό νοῦ τοῦ Ἀναξαγόρα καί γιά τήν ἀπογοητευση πού ἔνωσε, ὅταν κατάλαβε, ὅτι στήν πραγματικότητα ὁ σοφός αὐτός δέν τόν χρησιμοποιοῦσε ὡς μοναδική αἰτία τῆς τάξεως τῶν πραγμάτων, ἀλλά εἰσήγε καί ἄλλα φυσικά αἴτια.

Μοῦ φάνηκε, πώς ὁ τρόπος του ἦταν ὀλωσδιόλου ὁ ἴδιος, σάν νά ἔλεγε κανεῖς, ὅτι ὁ Σωκράτης ὅλα ὅσα κάνει, τά κάνει μέ τό νοῦ,

καί ἔπειτα, τή στιγμή πού θά δοκίμαζε ν' ἀναφέρει τίς αἰτίες τοῦ καθενός πού κάνω, νά λέει πρῶτα, ὅτι γιά τοῦτο κάθομαι τώρα ἐδῶ¹ δά, διότι τά ὄστᾶ εἶναι στερεά καί ἔχουν ἄρθρώσεις χωριστές τό ἓνα ἀπό τ' ἄλλο, καί διότι τά νεῦρα πάλιν ἔχουν τή δύναμη νά ἐντείνονται καί νά χαλαρώνονται, περιβάλλοντας τά ὄστᾶ μέ τίς σάρκες καί μέ τό δέρμα πού τά συνέχει. Καί καθώς λοιπόν τά ὄστᾶ κρέμονται ἀπό τίς ἄρθρώσεις των, τά νεῦρα μέ τή χαλάρωση καί τήν ἔντασή των γίνονται αἰτία γιά νά εἶμαι ἐγώ σέ θέση νά κάμπτω τώρα τά μέλη μου, καί γι' αὐτή τήν αἰτία κάθομαι τώρα ἔτσι μέ τά μέλη γυρτά. Καί μ' ὁμοιο τρόπο καί γιά τή διαλογική μας συζήτηση θά ἔφερνε ἄλλες αἰτίες ἐδῶ, δηλαδή φωνές καί ἄρες καί ἀκοές καί ἄλλα μύρια αὐτῆς τῆς λογῆς, ἀδιαφορώντας νά εἰπεῖ τίς πραγματικές αἰτίες, ὅτι δηλαδή ἐπειδή φάνηκε στους Ἀθηναίους, πῶς εἶναι σωστό νά μέ καταδικάσουν, γιά τοῦτο δά φάνηκε καί σ' ἐμένα πῶς σωστό νά κάθομαι ἐδῶ μέσα στή φυλακή. . . Γιατί. . . αὐτά ἐδῶ τά νεῦρα καί τά ὄστᾶ θά ἦταν ἀπό καιρό τώρα ἢ κατὰ τά Μέγαρα ἢ κατὰ τή Βοιωτία, γιατί θά τά κυβερνοῦσε ἡ γνώμη πῶς αὐτό εἶναι τό καλύτερο γι' αὐτά, ἄν ἐγώ δέν εἶχα τήν πεποίθηση ὅτι εἶναι πῶς δίκαιο καί πῶς ὁμορφο, ἀντί νά φύγω καί νά δραπετεύσω, νά ὑπομείνω γιά χάρη τῆς πόλης τήν τιμωρία πού θά μοῦ ἐπιβάλλει. . . "Ἄν ὁμως κανεῖς ἔλεγε, πῶς χωρίς νά ἔχω αὐτά, καί ὄστᾶ καί νεῦρα καί ὅσα ἄλλα ἔχω, δέν θά εἶχα τή δύναμη νά πραγματώσω τή γνώμη μου, θά ἔλεγε ἀλήθεια. "Ὅτι ὁμως ἔξαιτίας αὐτῶν κάνω ὅσα κάνω, καί μ' αὐτό τόν τρόπο πράττω λογικά, καί ὄχι γιατί ἐκλέγω τό πῶς καλό, ἄν τό ἔλεγε κανεῖς αὐτό, τοῦτο θά ἔδειχνε πολλήν ὀκνηρία τοῦ λογικοῦ του.

1. δηλ. στή φυλακή.

Ἰμμ. Κάντ, Κριτική τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου, σσ. 121 - 123 :

Ἐπειδή ὁμως ὑπάρχουν πολλοί ἀκόμα, πού πιστεύουν πῶς μποροῦν νά ἐξηγήσουν αὐτή τήν ἐλευθερία σύμφωνα μέ ἐμπειρικές ἀρχές καί τή θεωροῦν σάν μιά ψυχολογική ιδιότητα. . . καί δέν τή θεωροῦν σάν ὑπερβατικό κατηγορήμα τῆς αἰτιότητας ενός ὄντος, πού ἀνήκει στόν αἰσθητό κόσμο κι ἔτσι ἀναιροῦν τόν ἴδιο τόν ἠθικό νόμο, γι' αὐτό θά χρειαστεῖ. . . νά παρουσιάσουμε τόν ἐμπειρισμό σ' ὄλη τή γυμνότητα τῆς ἐπιπολασιότητάς του.

Ἡ ἔννοια τῆς αἰτιότητας σάν φυσικῆς ἀναγκαιότητας, κατὰ τή διαφορά της πρὸς τὴν αἰτιότητα σάν ἐλευθερία, ἀφορᾷ μόνο στὴν ὕπαρξη τῶν πραγμάτων, ἐφ' ὅσον εἶναι καθορισμένη στὸν χρόνο, ἄρα σάν φαινομένων, ἐντίθετα πρὸς τὴν αἰτιότητά τους σάν πράγματα καθ' ἑαυτά. . . Κάθε στοιχεῖο, ἄρα καὶ κάθε πράξη, πού συμβαίνει σέ μιά ὀρισμένη στιγμή, εἶναι ἀναγκαστικά καθορισμένο ἀπὸ ὅ,τι ὑπῆρξε στὸν προηγούμενο χρόνο. Τώρα μιά καὶ δέν ἔχω πιά στὴν ἐξουσία μου τὸν περασμένο χρόνο, κάθε πράξη μου πρέπει ἀναγκαστικά νά καθορίζεται ἀπὸ στοιχεῖα πού δέν τὰ ἔχω στὴν ἐξουσία μου, δηλ. τή στιγμή πού ἐνεργῶ δέν εἶμαι ποτέ ἐλεύθερος. . . Γιατί κάθε στιγμή βρίσκομαι κάτω ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα νά εἶμαι ὑποχρεωμένος νά ἐνεργῶ μέσω ἐκείνου πού δέν εἶναι στὴν ἐξουσία μου. . . Ἄν λοιπὸν θέλουμε νά σώσουμε τὴν ἐλευθερία, δέν μένει παρά νά ἐφαρμόσουμε τὸ νόμο τῆς φυσικῆς ἀναγκαιότητας ἀπλῶς καὶ μόνο στὰ φαινόμενα. . . καὶ τὴν ἐλευθερία στό ἴδιο τό ὄν σάν πράγμα καθ' ἑαυτό.

ΕΚΛΟΓΗ – ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΣΤΟΝ Ζ. - Π. ΣΑΡΤΡ

Ζ. - Π. Σάρτρ, Ὁ ὑπαρξισμός εἶναι ἓνας ἀνθρωπισμός, μετάφρ. Κ. Σταματίου, 1965, σσ. 306, 313, 329, 334 - 335 :

Ἄν δέν ὑπάρχει Θεός, δέν βρίσκουμε ἀπέναντί μας ἀξίες ἢ ἐπιταγές, πού νά νομιμοποιοῦν τὴ διαγωγή μας. Ἔτσι, δέν ἔχουμε οὔτε πίσω μας οὔτε μπροστά μας, στὴ φωτεινὴ περιοχὴ τῶν ἀξιῶν, οὔτε δικαίωση οὔτε δικαιολόγηση. Εἴμαστε μόνοι, ἀσυγχώρητα μόνοι. Αὐτὸ θά ἐκφράσω λέγοντας πῶς ὁ ἄνθρωπος εἶναι καταδικασμένος νά εἶναι ἐλεύθερος. Καταδικασμένος, γιατί δέν ἐδημιούργησε, δέν ἔπλασε μόνος του τὸν ἑαυτό του, κι ὡστόσο ταυτόχρονα ἐλεύθερος, γιατί ἀπὸ τὴ στιγμή πού πετάχτηκε στὸν κόσμον, εἶναι ὑπεύθυνος γιὰ ὅ,τι κάνει. . . Καμιὰ γενικὴ ἠθικὴ δέν μπορεῖ νά ὑποδείξει τί πρέπει νά γίνει : δέν ὑπάρχουν «σημάδια» στὸν κόσμο.

. . . Ἡ ἐκλογή εἶναι δυνατὴ πρὸς μιά κατεύθυνση· αὐτὸ, ὅμως, πού δέν εἶναι δυνατό, εἶναι νά μὴ διαλέξει κανεὶς. Μπορῶ πάντα νά διαλέξω, ἀλλὰ πρέπει νά ξέρω πῶς κι ἂν δέν διαλέξω, πάλι διαλέγω.

... "Όταν διακηρύσσω ότι η έλευθερία, σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, δεν μπορεί νά'χει άλλο σκοπό παρά νά θέλει τόν ίδιο τόν έαυτό της, αν μιά φορά ό άνθρωπος αναγνωρίσει πώς παραδέχεται όρισμένες άξίες, μέσα στην «έγκατάλειψή του», δεν μπορεί πιά παρά νά θέλει ... τήν έλευθερία σαν θεμέλιο τών άξιών ... Αυτό σημαίνει πώς οί πράξεις τών καλής πίστεως ανθρώπων έχουν σαν ύστατο νόημα τήν αναζήτηση τής έλευθερίας σαν έλευθερίας ... Θέλουμε τήν έλευθερία για τήν έλευθερία και σε κάθε ιδιαίτερη περίπτωση. Και θέλοντας τήν έλευθερία, ανακαλύπτουμε πώς αυτή εξαρτάται άπόλυτα άπό τήν έλευθερία τών άλλων και πώς ή έλευθερία τών άλλων εξαρτάται άπό τή δική μας. Βέβαια, ή έλευθερία σαν όρισμός του ανθρώπου, δεν εξαρτάται άπό τόν άλλο, αλλά μόλις υπάρξει έκλογή και δέσμευση, είμαι υποχρεωμένος νά θέλω ταυτόχρονα μέ τή δική μου έλευθερία και τήν έλευθερία τών άλλων, δεν μπορώ νά πάρω τήν έλευθερία σαν σκοπό μου, παρά μόνο αν πάρω και τήν έλευθερία τών άλλων επίσης σαν σκοπό μου.

ΑΥΘΑΙΡΕΣΙΑ – ΑΠΟΛΥΤΗ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

Πλάτων, Πολιτεία 564 a :

‘Η γάρ άγαν έλευθερία εοικεν ούκ εις άλλο τι ή εις άγαν δουλείαν μεταβάλλειν και ιδιώτη και πόλει.

Πρβλ. G. Marcel, *Les Hommes contre l' humain*, σελ. 51, μετάφρ. "Ανας Κελεσίδου - Γαλανού :

‘Ο άνθρωπος, πού δεν πιστεύει σε κάτι, δεν υπάρχει, δεν μπορεί να υπάρχει άνθρωπος πού δεν είναι προσδεμένος σε κάτι... "Υπαρξη δίχως δεσμούς ούτε νοείται ούτε είναι δυνατή.

‘Επίσης του ίδιου, *L' homme problématique*, 1955, σσ. 61 - 62 :

‘Ο άνθρωπος, άπό τή στιγμή πού επιχειρεί ν' αυτοπροβληθεί ως ένα άπόλυτο, ν' άπελευθερωθεί άπό κάθε σχέση, αναφορά σε κάτι άλλο άπό τόν έαυτό του, δεν μπορεί παρά να καταστραφεί, ή μάλλον, πράγμα πού είναι τό ίδιο, να καταλήξει σε μιά είδωλολατρεία πού έχει γι' αντικείμενό της μιά άφαίρεση – τήν τάξη ή τή γενιά – κάτι δηλαδή άσύγκριτα κατώτερο άπό εκείνο άπό τό όποιο έννοει να άποδεσμευθεί.

Πλάτων, Φαίδρος 254 έπ., μετάφρ. Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Ἡ ἐπιβολή τοῦ νοῦ πάνω στό ἀκυβέρνητο τῆς ἀνθρώπινης φύσεως δίνεται στόν Πλάτωνα μέ συμβολικό τρόπο.

Ὅπως στήν ἀρχή αὐτοῦ ἐδῶ τοῦ μύθου ἐχωρίσαμε σέ τρία μέρη κάθε ψυχῆ, στά δύο πού ἔχουν μορφή ἀλόγου καί στό τρίτο πού ἔχει ἡνίοχου μορφή, ἔτσι ἄς μείνουν καί τώρα γιά μᾶς χωρισμένα. Καί ἀπό τ' ἄλογα τό ἕνα δά εἶπαμε εἶναι καλό, τό ἄλλο ὅμως ὄχι... Ὁ ἡνίοχος... τραβιέται πίσω... σάν μπροστά του νά βρῆκε τό σχοινί, πού τεντώνουν μπροστά στά ἄλογα πού εἶναι γιά νά τρέξουν, τραβάει μ' ἀκόμα πιό πολύ βία πρὸς τά πίσω τό χαλινάρι μέσ' ἀπό τά δόντια τοῦ ἀκόλαστου ἀλόγου καί καταματώνει τήν κακόλογη γλώσσα καί τά σαγόνια του καί, καθώς τό ἀναγκάζει ν' ἀκουμπήσει καί τά σκέλια του καί τούς γοφούς στή γῆ, τό κάνει νά πονάει. Κι ὅταν τό κακό ἄλογο, παθαίνοντας αὐτό πολλές φορές, πάψει νά ἔχει ἀναίδεια καί ταπεινωθεῖ, τότε πιά ἀκολουθεῖ τή φρονιμάδα τοῦ ἡνίοχου...

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Δεῖτε μέ δικά σας παραδείγματα τή διαφορά φυσικῆς αἰτιότητας (ἀναγκαϊότητας) καί ἠθικῆς αὐτονομίας (ἐλευθερίας).
2. Ἀναλύστε τό ποίημα τοῦ Καβάφη «Θερμοπύλες» (ἠθική θεώρηση).
3. Ἡ αὐτονομία τῆς βουλήσεως ὡς πηγὴ τῆς ἠθικότητας.
4. Μέθη - εὐθύνη - ποινὴ γιά τήν πράξη πού εἶναι προῖον τῆς πρώτης.
5. Ποιά προβλήματα παρουσιάζει γιά τή φιλοσοφικὴ Ἠθικὴ ἡ θεωρία τῆς ἀπόλυτης ἐλευθερίας (αὐθαιρεσίας) καί ποιά ἡ θεωρία τῆς φωνῆς τῆς συνειδήσεως ;

ANNAS KELESIΔΟΥ - ΓΑΛΑΝΟΥ

Δ' ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ

ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗΣ

**Κ. Δ. Γεωργούλης, Αισθητικά και Φιλοσοφικά Μελετήματα, 'Αθή-
ναι 1964, σελ. 128 :**

Καί εις τήν περιοχὴν τῆς αἰσθητικῆς... ἐμφανίζονται ση-
μαντικαὶ μετατροπαί. Ἐκδηλος εἶναι ἡ τάσις νά δημιουργηθῆ μία
νέα αἰσθητικὴ, ἡ ὁποία βλέπει τήν καλλιτεχνικὴν δραστηριότητα
κάτω ἀπὸ τήν προοπτικὴν χρησιμοποίησεως σημείων, πού εἶναι
φορεῖς αἰσθητικῆς ἀξίας. Ὁλος ὁ κόσμος τῆς τέχνης εἶναι εἰς κόσμος
ἀπαρτιζόμενος ἀπὸ σημεία (χρώματα, γραμμάς, σχήματα, λέξεις,
διαστάσεις), ὑπάγεται δέ εις τήν δικαιοδοσίαν δύο νέων μαθησεων,
τῆς αἰσθητικῆς σημειωτικῆς¹ καὶ τῆς αἰσθητικῆς συντακτικῆς.

1. Βλ. Λεξιλόγιο.

Η ΤΕΧΝΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

**Herbert Read¹, Ἡ Φιλοσοφία τῆς μοντέρνας τέχνης, μετάφρ. Σ.
Ροζάνη, 1969, σελ. 23 :**

1. Ὁ Η. Read (1893 - 1968), πού ὑπῆρξε Καθηγητὴς τῶν Καλῶν Τεχνῶν
στό Πανεπιστήμιο τοῦ Ἐδιμβούργου, δίδαξε στά Πανεπιστήμια τοῦ Λίβερ-

πουλ και Χάρβαρντ και έχει γράψει πολλά έργα για την τέχνη (Τό νόημα της τέχνης, Συνοπτική Ιστορία της μοντέρνας ζωγραφικής, Φιλοσοφία της μοντέρνας τέχνης κ.ά.). Αναλύοντας τα δύο αντίθετα ρεύματα, ρεαλισμό - άφαιρηση, παρατηρεί ότι τό σταθερό είναι ό «πόθος για τή δημιουργία μιός πραγματικότητας, ή θέληση για μορφοποίηση» (ό.π., σελ. 69).

Τό λεξικό δίνει τήν έννοια σαν «σχήμα, διευθέτηση τών μερῶν, όρατή πλευρά», και ή **μορφή** ενός έργου τέχνης δέν είναι τίποτε περισσότερο . . . από τήν όρατή πλευρά του. Υπάρχει μορφή άμέσως μόλις υπάρξει σχήμα, άμέσως μόλις υπάρξουν δυό ή περισσότερα μέρη ένωμένα μαζί ώστε ν' άποτελέσουν μία διευθέτηση. Άλλά βέβαια έξυπακούεται, όταν μιλάμε για κάποια μορφή ενός έργου τέχνης, ότι πρόκειται κατά κάποιο τρόπο για μία ειδική μορφή, μορφή ή όποία έπιδρα έπάνω μας μέ κάποιο μέσο.

ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Ε. Souriau, L' art comme symptôme philosophique, «Révue intern. de Philosophie», 109, 3 (1974), σσ. 256 - 257, άνέκδ. μετάφρ. Άννας Κελεσίδου - Γαλανού.

Σύντομη είσαγωγή. Ο Σουριώ υποστηρίζει ότι τό μόνο «έκτός» της Φιλοσοφίας είναι ή έπιστήμη και επιμένει στη σχέση Φιλοσοφίας και τέχνης. Η τέχνη έδωσε συχνά στους φιλοσόφους τρόπους πνευματικής έμπειρίας (Πυθαγόρας - Σοπενχάουερ και μουσική - Βάγκνερ και Νίτσε). Ο καλλιτέχνης, λέει ό Σουριώ, προαισθάνεται τά ρεύματα που κινητοποιούν κατόπιν τό φιλόσοφο. Η τέχνη προηγείται χρονικά της Φιλοσοφίας (π.χ. άρχαία λυρική ποίηση - προσωκρατική σκέψη ή Αναγέννηση στην τέχνη προηγείται της Αναγέννησεως στη Φιλοσοφία). Εξάλλου υπάρχουν έργα τέχνης, όπως ή Σχολή τών Άθηνών του Ραφαήλ και ή Μελαγχολία του Ντύρερ, που είναι είδος φιλοσοφικών μορτησιών. Στίς παρατηρήσεις αυτές του Σουριώ μπορούμε νά προσθέσουμε ότι : α) και ή Φιλοσοφία ή ίδια είναι συχνά δείγμα ύψηλης τέχνης (Πλάτων - Πλωτίνος - Νίτσε - Κίσκεγκωρ - Μπερζόν), β) στη μοντέρνα τέχνη υπάρχει αντίστοιχία μέ τή Φιλοσοφία της εποχής μας (Βιβλιογρ. Read, ό.π., σσ. 61 - 63).

Είναι κοινός τόπος ό παραλληλισμός άνάμεσα στον Παρθενώνα και τήν έλληνική Φιλοσοφία, στό γοτθικό καθεδρικό ναό

καί τή Σχολαστική, στόν Γκαϊτε καί τόν Μπάυρον, στό Σέλλιγκ καί τόν Έγκελο, στόν Μπερξόν καί τόν Debussy . . . Ός πρός ποιά σημεῖα συγκρίνεται ἕνας καθεδρικός ναός μέ ἕνα σχολαστικό δοκίμιο ; . . . "Όταν ἔτσι ρωτᾶμε . . . θέτουμε ἕνα συγκεκριμένο φιλοσοφικό πρόβλημα. Τό ἕνα καί τό ἄλλο, ὁ ναός καί τό δοκίμιο θέτουν ὡς ἀρχή ὅτι «ἡ ἀνάλυση θεμελιώνει κάτι». Ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης δέχεται ὅτι ἡ ἀπαγωγή ἀρκεῖ ὡς ὄργανο στή Φιλοσοφία. Ἀρκεῖ, μάλιστα, λέγει, καί στήν τέχνη, πού εἶναι «ἡ ὀρθή ἀπαγωγή τοῦ ἔργου πού πρόκειται νά γίνηι». Καί ὁ ἀρχιτέκτων ἑνός γοθτικοῦ ναοῦ δέν σκέπτεται διαφορετικά . . . Ἡ ἀνακάλυψή του συνίσταται ἀκριβῶς στό νά κάνει φανερή τήν ἀνάλυση πρακτικά καί ἀλληγορικά. Ὑποστηρίζω ἀκριβῶς ὅτι στά δύο μνημεῖα φανερώνεται ἡ ἴδια μέθοδος, ἡ μιά μέσα ἀπό τίς ἔννοιες, ἡ ἄλλη μέ μέσο τίς πέτρες.

ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, *Φιλοσοφία τῆς Τέχνης*, 1929, σσ. 11 - 12 :

Κατά τήν τέχνην . . . ἡ δημιουργική δύναμις τῆς ψυχῆς εἶναι περισσότερο διαπεραστική ἀπό τήν δημιουργικήν δύναμιν τῆς ψυχῆς κατά τήν ἐπιστήμην. Ἡ τέχνη μεταβάλλει τήν ποιότητα τοῦ αἰσθητοῦ, ἐνῶ ἡ ἐπιστήμη ἀφήνει τό αἰσθητόν κατ' οὐσίαν ἀμετάβλητον. Ἡ τέχνη εἰσέρχεται εἰς τήν ποιότητα τῆς ὕλης καί διαμορφώνει αὐτήν κατά τούς καλλιτεχνικούς κανόνas τῆς ψυχῆς, ἐνῶ ἡ ἐπιστήμη, ἐργαζομένη διά τῆς κρίσεως, χωρίζει μόνον τά αἰσθητά ἀπ' ἀλλήλων καί ὀρίζει τήν σχέσιν τοῦ ἑνός πρός τό δέ. Ἡ μέν μορφή τῆς τέχνης εἶναι διαπλαστική, ἡ δέ μορφή τῆς ἐπιστήμης εἶναι θεωρητική. Τό ποίημα — καί ὅταν λέγωμεν ποίημα ἐννοοῦμεν κάθε καλλιτεχνικόν δημιούργημα — εἶναι σύστημα νοημάτων διεπόμενον ὑπό τῶν καλλιτεχνικῶν μορφῶν τῆς ψυχῆς.

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, *Σύστημα φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς*, 1965, σσ. 46 - 47 :

Ἡ ζωή τοῦ ἀνθρώπου δέν εἶναι μονάχα γνώση καί δημιουργική πράξις, ἀλλά εἶναι καί ποιητική ἐνέργεια . . . Μέ τήν τέχνη . . . πάει ἡ ζωή πέρα καί ἀπό τήν γνώση καί ἀπό τήν πράξις. Ὅλη ἡ μεγάλη τέχνη, εἴτε μέ τήν ὕλη δουλεύει εἴτε μέ τόν λόγο, εἶναι ἐ-

λεύθερη και από τή γνώση και από τήν πράξη, δηλαδή δέν δεσμεύεται ούτε από τούς νόμους τής λογικῆς γνώσης ούτε από τούς σκοπούς τής ἠθικῆς πράξης. Ἡ ὑψηλή τέχνη ... εἶναι ἕνας αὐτόνομος κόσμος τής ζωῆς.

I. N. Θεοδωρακόπουλος, Ἡ πρωταρχή τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, «Φιλοσοφία» 3 (1973), σελ. 32 :

"Όταν ἀναγνωρίσουμε ὅτι τό λογικό δέν εἶναι δυνατόν νά λύσει τό πρόβλημα τοῦ κόσμου σέ ὅλη του τήν ἔκταση, δηλαδή νά ἀποκτήσει πλήρη γνώση τοῦ κόσμου, τότε γίνεται συνειδητό, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει καί ἄλλες ἰκανότητες, μέ τίς ὁποῖες μπορεῖ νά κατακτήσει τήν πραγματικότητα, δηλαδή ν' ἀνοίξει κόσμους, οἱ ὁποῖοι δέν εἶναι προσιτοί στήν ἐπιστήμη. Ἀρκεῖ βεβαίως νά ἰδοῦμε μέ ἐλεύθερο βλέμμα τί πράγματι κάνει ὁ καλλιτέχνης, γιά νά καταλάβουμε ὅτι αὐτός συλλαμβάνει μιά πλευρά τοῦ κόσμου, ἡ ὁποία εἶναι συλληπτή μόνον μέ τά μέσα του, καί ὅτι ὁ καλλιτέχνης καταλήγει σέ μιά συνείδηση τῆς πραγματικότητος, πού καμιά λογική δέν μπορεῖ νά τήν προσφέρει.

ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΦΥΣΗ (Ἡ δημιουργική ὄραση τοῦ καλλιτέχνη)

I. N. Θεοδωρακόπουλος, Ἡ πρωταρχή τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, σελ. 24 :

Τό δημιούργημα τῆς τέχνης εἶναι κάτι ἄλλο παρά ἕνα ἀπλῶς ὄρατό ἀντικείμενο, ἔχει πνευματικό βάθος καί ἔκφραση καί δέν εἶναι ἀπλῶς ἀπομίμηση ἑνός πράγματος πού ὑπάρχει . Ἦδη τή στιγμή πού συντελεῖται ἡ κίνηση τοῦ χεριοῦ, ἡ ὁποία δέν ἐπιζεῖ περισσότερο ἀπό τή στιγμή τῆς γενέσεώς της ... τό χέρι δέν κάνει κάτι πού τό ἔκανε ἤδη καί τό μάτι. Τουναντίον ἐδῶ γεννιέται κάτι καινούριο καί τό χέρι ἀναλαμβάνει νά ἀναπτύξει περαιτέρω ὅ,τι κάνει τό μάτι ... Ἐκεῖ πού τελειώνει τό ἔργο τοῦ ματιοῦ, ἐκεῖ ἀκριβῶς ἀρχίζει τό ἔργο τῆς τέχνης. Τό ἔργο τῆς τέχνης δέν μιμεῖται κάτι πού ἔχει ἤδη κάμει τό μάτι, ἀλλά προχωρεῖ πέρα ἀπό τό ἔδαφος, ὅπου ἀπλῶς κινεῖται παθητικῶς ἡ ὄραση ... (Ἁ ἄνθρωπος) καί ὅταν χαράσσει μέ τό χέρι του μιά γραμμή, ἀκόμα καί ὅταν κάνει μιά χειρονομία, ἡ ὁποία ἔχει σκοπό νά παραστήσει κάτι, πού νά

είναι όρατό, δηλαδή πού νά τό αισθάνεται τό μάτι, θά καταλάβει, άν σκεφθεί σωστά, ότι μ' αυτό κάνει κάτι γιά τήν παράσταση τής όράσεως, τό όποιον τό όργανο τής όράσεως μόνο του δέν μπορεί νά τό κάμει . . . Τό άπλό όραν δέν δημιουργεί τίποτα, ένεργεί μόνον ώς αίσθημα, ένω τό σχεδίασμα είναι έργο πού κείται πέρα άπό τό άπλό όραν, άν και προϋποθέτει τή λειτουργία του όραν.

σελ. 28 :

Γιά ένα καλλιτεχνικό βίωμα είναι δυνατόν νά γίνει λόγος μόνον σέ κείνον, ό όποιος δέν τολμᾷ νά σχηματίσει σαφή παράσταση γιά τήν καλλιτεχνική ένεργεια. Γιατί αυτό πού χαρακτηρίζει τόν καλλιτέχνη είναι . . . ότι δέν παραδίδεται παθητικώς στή φύση, και δέν έγκαταλείπει τόν έαυτό του στίς συναισθηματικές διαθέσεις, πού του γεννώνται, αλλά ότι ζητεί ένεργητικώς νά άποκτήσει, ό,τι του προσφέρεται στά μάτια του.

Η ΦΑΝΤΑΣΙΑ

Ευ. Παπανουτσος, 'Ηθική, 1956, σελ. 379 :

‘Η συγκίνηση διεγείρει μέσα στήν καλλιτεχνική ψυχή τή φαντασία, κι εκείνη άπό τή συγκίνηση φτερωμένη πλάθει τό έργο. Παλαιότερα, δύσκολα θά μπορούσε νά γίνει πιστευτό, ότι έντονη συγκίνηση και πλούσια, γόνιμη φαντασία είναι προϋποθέσεις άπαραίτητες και γιά τή θεωρητική λειτουργία του πνεύματος: τόν καθαρό έπιστήμονα τόν ήθελαν προικισμένο μόνο μέ παρατηρητικότητα και όξύτερη άκόμη νόηση. “Όμως οι νεώτερες ψυχολογικές και γνωσιολογικές έρευνες έδειξαν ότι και στο θεωρητικό άνθρωπο τύπο ή μεγάλη ευαισθησία και ή φαντασία ή ζωηρή δέν είναι αδυναμίες, άλλ' άπό τίς κίριες άρετές του. Τά πιό σημαντικά έπιστημονικά εύρήματα είναι άπό μιάν άποψη «ποιήματα», όχι μόνο σάν προϊόντα μιᾶς έλεύθερης δημιουργικής δύναμης, αλλά και γιατί πραγματοποιούνται τότε μόνο, όταν μιά φτερωμένη άπό τή συγκίνηση φαντασία βάζει τά πράγματα μέσα σέ νέες σχέσεις, αναλύει και ξανασυνθέτει τά «φαινόμενα» κατά ένα καινούριο πρωτότυπο τρόπο.

ΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ (Ἡ αἰσθητική ἀξία)

Reinach - Peyre, Γενική Ἱστορία τῆς Τέχνης, μετάφρ. Π. Πρεβελάκη, τ. 1, 1931, σελ. 8 :

Οὐδεμία κοινωνία, ὅσονδήποτε στοιχειώδης καί ἂν ὑπῆρξε, ἠγνόησε τὴν τέχνην· ὑπολαμβάνει αὕτη εἰς τὰς παραδόξους δερματοστιξίας διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἄγριος καλύπτει τὸ σῶμα του ὡς καί ἐν τῇ προσπαθείᾳ τὴν ὁποίαν καταβάλλει διὰ νὰ προσδώσῃ εὐάρεστον σχῆμα εἰς τὸν πέλεκυν ἢ τὴν μάχαιράν του.

Τὴν πρωτόγονον τέχνην δύναται τις νὰ μελετήσῃ κατὰ δύο τρόπους : διὰ τῆς παρατηρήσεως τῶν συγχρόνων ἀγρίων ἢ διὰ τῆς ἐρεῦνης τῶν λειψάνων, τὰ ὁποῖα κατέλιπον κεχωρισμένα ὑπὸ τὸ ἔδαφος οἱ ἄγριοι τῶν παρωχημένων ἐποχῶν . . . Ἡ πρώτη καλαισθητικὴ ἐκδήλωσις εἶναι ἡ ἀναζήτησις τῆς συμμετρίας, ἣτις εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸν ρυθμὸν ἐν τῇ ποιήσει καί τῇ μουσικῇ, καί ἡ χρησιμοποίησις τοῦ χρώματος, τὸ ὁποῖον δὲν διατίθεται πρὸς ἀποτέλεσιν εἰκόνων, ἀλλ' ἀπλοῦται ἢ ἐπιτίθεται ἐπὶ τινος ἐπιφανείας διὰ τὴν τέρψιν τῆς ὁράσεως. Εἶτα ἀρέσκεται νὰ χαράσῃ κοσμήματα . . . Ἐν συνεχείᾳ ὁ ἄνθρωπος προσπαθεῖ νὰ ἀναπαραστήσῃ τὴν μορφήν τῶν ζώων, τὰ ὁποῖα τὸν περιστοιχίζουσι, κατ' ἀρχὰς μὲν πλαστικῶς, εἶτα δὲ ἀναγλύφως καί ἰχνογραφικῶς· τέλος ἐπιλαμβάνεται δειλῶς τῆς ἀναπαραστάσεως τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς καί τῆς τῶν φυτῶν.

ΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ—ΠΑΙΧΝΙΔΙ

Πλάτων, Νόμοι, 667e - 668b, μετάφρ. Γ. Κουχτσόγλου :

Σύντομη Εἰσαγωγή. Ὁ Πλάτων προκειμένου γιὰ τὴν καλλιτεχνία χρησιμοποιεῖ ἢ τὴ λέξη μουσική, ὡς γενικό ὄρο, ἢ χωριστὰ ὀνόματα, ὅπως ποίηση, ζωγραφική, χορὸ κλπ. Ὑψιστὴ τέχνη θεωρεῖ τὴ Φιλοσοφία. Τὴν καλλιτεχνία, ὅπως θὰ δοῦμε, τὴν ὑποτιμᾷ, γιατί τὴ θεωρεῖ μίμηση τῆς ἀλήθειας. Στους Νόμους ὁρίζει τὴν τέχνη ὡς «παιδιά» καί ἀβλαβὴ ἡδονή. Ἡ τέχνη συσχετίσθηκε μὲ τὴν ἔννοια τοῦ παιχνιδιοῦ ἀπὸ : τὸν Κάντ (ἡ τέχνη εἶναι παιχνίδι τῶν γνωστικῶν δυνάμεων τοῦ ὑποκειμένου), τὸ Σίλλερ (ἠθικὴ σημασία τοῦ παιχνιδιοῦ), τὸ Σπένσερ (βιολογικὴ καί ψυχολογικὴ σημασία τοῦ παιχνιδιοῦ).

ΑΘΗΝΑΙΟΣ ΞΕΝΟΣ : "Έτσι, δέν θά κριθεῖ σωστά, μέ βάση ἀποκλειστικά τό στοιχείο τῆς ἡδονῆς, παρά ἐκεῖνο πού, ὅταν γίνε-ται, δέν προσφέρει μήτε ὠφέλεια, μήτε ἀλήθεια, μήτε ὁμοιότητα, μά οὔτε καί προσξενεῖ βλάβη, ἀλλά θά γινόταν μόνο καί μόνο γι' αὐτό πού συνοδεύει βοηθητικά τ' ἄλλα, δηλαδή γιά τήν εὐχαρίστηση ; Καί τούτη τήν εὐχαρίστηση δέν θά μπορούσε πολύ καλά κανεῖς νά τήν ὀνομάσει ἡδονή, ὅταν δέν ἔχει, σάν ἐπακόλουθό της, τίποτα ἀπ' αὐτά ;

ΚΛΕΙΝΙΑΣ : Μιλᾶς μονάχα γιά τήν ἡδονή πού καμιά βλάβη δέν φέρνει.

ΑΘΗΝ. : Καί τή θεωρῶ ἀκόμα διασκέδαση, ὅταν δέν προσξενεῖ βλάβη οὔτε ὠφέλεια σέ κάτι πού νά δικαιολογεῖ μιά σοβαρή συζή-τηση γι' αὐτό.

ΚΛΕΙΝ. : Πολλήν ἀλήθεια ἔχουν τά λόγια σου.

ΑΘΗΝ. : Δέν μπορούμε λοιπόν, ὕστερα ἀπ' ὅσα εἴπαμε, νά βγάλουμε τό συμπέρασμα, ὅτι καμιά μίμηση, καί ἰδιαίτερα κάθε λογῆς ἰσότητα δέν πρέπει νά κρίνεται ἀπό τήν ἡδονή πού προ-σφέρει καί ἀπό ἀβασάνιστη γνώμη ; Γιατί δέν εἶναι ἴσο τό ἴσο καί συμμετρικό τό συμμετρικό, ἐπειδῆ φαίνεται σέ κάποιους τέτοιο καί εὐχαριστιοῦνται ἢ ὄχι γι' αὐτό, ἀλλά βασικά ἀπό τήν ἀλήθεια καί πολύ λιγότερο ἀπ' ὅποιο ἄλλο.

ΚΛΕΙΝ. : Βέβαια.

ΑΘΗΝ. : Μά δέν ὑποστηρίζουμε ὅτι ἡ μουσική εἶναι γενικά καί εἰκαστική τέχνη καί μιμητική ;

ΚΛΕΙΝ. : Ναί.

ΑΘΗΝ. : Τότε, ὅταν κανένας ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ μουσική κρί-νεται ἀπό τήν ἡδονή πού προσξενεῖ, ἀποκλείεται ὀλοτέλα νά παρα-δεχτοῦμε αὐτή τήν ἀποψη. Οὔτε καί μπορούμε νά θεωρήσουμε σπου-δαία μιά τέτοια μουσική, ἀλλά ἐκείνη πού παρουσιάζει ὁμοιότητα στή μίμηση τοῦ ὥραιου.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ποιά ἡ σχέση τῆς ἀλήθειας καί τῆς ἔρευνας στήν τέχνη καί στήν ἐπιστήμη ; Ἐμπνευση καί φαντασία.
2. Συζητήστε τή σχέση τέχνης καί Φιλοσοφίας μέ βάση τή φράση τοῦ Σου-ρώ : «Τό μόνο ἐκτός τῆς Φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἐπιστήμη».

3. Τέχνη και Φιλοσοφία : 'Η άμφισβήτηση στη Φιλοσοφία και «ή μεγάλη ερ-
νηση τῆς τέχνης».
4. Συζητήστε τήν άποψη τοῦ Κ. Τσάτσου γιά τήν ποίηση : «Στοχαστική
ποίηση δέν είναι εκείνη πού έκφράζει στοχασμούς. 'Η ποίηση συνολικά δέν
έχει τέτοιο σκοπό, δέν πρέπει νά τόν έχει. . . 'Η στοχαστική ποίηση γι' αυτό
δέ στοχάζεται, αλλά βλέπει αίσθητικά τόν κόσμο». Βιβλιογραφία : Κ. Τσά-
τσου, Δοκίμια Αίσθητικῆς καί Παιδείας, 1960, σελ. 130.

ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

**Κ. Δ. Γεωργούλης, Αίσθητικά καί Φιλοσοφικά Μελετήματα, σελ.
119 :**

Κοινόν χαρακτηριστικόν τῶν αίσθητικῶν ἀντικειμένων εἶναι τό ὅτι ὀπωσδήποτε ἡ ὑπόστασις των θεμελιούται ἐπάνω εἰς ἕνα ὑλικόν, προσιτόν εἰς τήν αἴσθησιν, ὑπόστρωμα. Εἰς τήν ποίησιν καί τήν μουσικήν . . . ἡ ἀπολύτως συγκεκριμένη σύστασις τῶν φωνημάτων καί μελισμάτων, ἣτις εἶναι καθαρῶς αἰσθησιακῆς ποιότητος, ἀποτελεῖ τό πρῶτον καί ἀπαραίτητον δεδομένον, μέ τό ὅποιον ὀντοποιεῖται ὀποιαδήποτε ποιητική ἢ μουσική σύνθεσις. Εἰς τό δράμα, χωρίς τό σῶμα τοῦ ἠθοποιοῦ . . . δέν εἶναι δυνατόν νά λάβῃ ὑπόστασιν ἡ δραματική παράστασις καί ἀπόλαυσις. . . Κάθε αἰσθητικόν ἀντικείμενον ἔχει συγκεκριμένην ὕπαρξιν. Εἶναι ἕνα «τόδε τι»¹, ὅπως ἔλεγεν ὁ Ἄριστοτέλης, κάτι τό δεδομένον εἰς ἄ-
μεσον παρουσιάσιν.

1. τό συγκεκριμένο ἀντικείμενο, ἔνυλο εἶδος.

Κ. Δ. Γεωργούλης, ὁ.π., σελ. 39 - 40 :

Ποιό εἶναι τό κυριότερο χαρακτηριστικό πού χαρακτηρίζει . . . τό αἰσθητικό φαινόμενο ; Ἄπαντώντας . . . λέμε ὅτι ὡς κύριο χαρακτηριστικό θεωροῦμε τήν ἐνέργεια πού οἱ παλαιοί Ἑλληνας ὀνόμαζαν εἰδωλοποιητική. Γιά τέχνη πρόκειται ἐκεῖ ὅπου ἡμπορεῖ νά διαπιστωθεῖ ὅτι ἡ συνειδηση θέτει ἐμπρός της ἕνα ἀπέικασμα. Ὁ δημιουργός ὀποιοῦδήποτε καλλιτεχνικοῦ γένους εἶναι κατά κανόνα πάντοτε «εἰδωλοποιός» . . .

. . . Ποιός εἶναι ὁ ὑπαρκτικός τόπος καί τρόπος τοῦ εἰδῶλου ; . . . ὁ Πλάτων εἶχε προσπαθήσει στό Σοφιστή του (240 β ἐπ.) νά μᾶς δώσει ἕνα καθορισμό τοῦ ὑπαρκτικοῦ τρόπου τῶν εἰδῶλων

γενικά και ίσως έχουμε τό δικαίωμα νά εἰποῦμε ὅτι πέρα ἀπό τόν ὄρισμό του δέν ἐσημειώθηκε καμιά πρόοδος. Τό «εἶδωλον οὐκ ὄντως ὄν ὄντως ἐστίν ὄντος εἰκῶν»¹. Μέ τήν περίεργη συμπλοκή ὑπάρξεως καί ἀνυπαρξίας ὁ Πλάτων καθορίζει ὅτι τό εἶδωλο εἶναι σύγχρονα ὄν καί μή ὄν, τό προσόν του εἶναι ὅτι δέν εἶναι πραγματικά ὑπαρκτό καί παρ' ὄλο τοῦτο ὅμως ἐμφανίζει μιᾶ ὑπόσταση... Ἐπίσης ἀπό τοὺς νεωτέρους φιλοσόφους ὁ Χούσερλ... ἐπέστησε τήν προσοχή τῶν ἐρευνητῶν σέ μιᾶ ιδιαίτερη τροποποίηση τῶν συνειδησιακῶν φαινομένων πού τήν ὀνομάζει «τροποποίηση τῆς ἐξουδετερώσεως». Ἐννοεῖ μέ τοῦτο ὅτι κάθε νόημα ἠμπορεῖ νά θεωρηθεῖ μέσα στή συνείδηση ὡς ἐξουδετερωμένο ὡς πρὸς τήν ὑπαρκτική του ἀξία. Ἐμποροῦμε νά συλλάβουμε μέσα στή συνειδησιακή μας περιοχὴ ἓνα ἀντικείμενο, χωρὶς νά τό θεωροῦμε ὑπαρκτό ἢ ἀνυπαρκτό. Αὐτό ἀκριβῶς συμβαίνει, ὅταν μέ τήν αἰσθητική ἐμφύχωση ἐμφανίζεται μέσα στή συνείδησή μας τό ἀντικείμενο πού θέλει νά μᾶς δείξει ἡ τέχνη.

1. Ἡ φράση τοῦ Πλάτωνα εἶναι ἀκριβῶς : «Οὐκ ὄν ἄρα οὐκ ὄντως ἐστίν ὄντως ἢν λέγομεν εἰκόνα» ;

Κ. Τσάτσος, Δοκίμια Αἰσθητικῆς καί Παιδείας, σσ. 138 – 139 :

Ἡ καθαρὴ... αἰσθητικὴ συνείδηση λειτουργεῖ μέ ἓνα αἶσθημα λυτρωμένο ἀπὸ κάθε ἐπιθυμία, ἀπὸ κάθε ροπή, ἀπὸ κάθε σκοπό, ἀπὸ κάθε ἐννοιολογία,... ἓνα αἶσθημα πού εἶναι καθαρὴ... ἐνατένιση νοητῶν καί αἰσθητῶν στοιχείων καί πού πλημμυρίζει τὴ συνείδηση ἀπὸ μιὰν ὑψιστὴ εὐδαιμονία¹.

1. Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ εἶναι, ὅπως θά δοῦμε στό κεφ. γιὰ τό ὠραῖο, βασισμένη στή σκέψη τοῦ Κάντ.

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

M. Dufrenne, Création et engagement politique, «Révue intern. de Philosophie», 109, 3 (1974), σσ. 298 - 299, ἀνέκδ. μετάφρ. Ἄννας Κελεσιδου - Γαλανοῦ :

Ὁ καλλιτέχνης θέλει νά σώσει τὴν τέχνη ἀπὸ τὴν ὁποία ζεῖ, τὴν τέχνη πού δίνει στή ζωὴ του νόημα. Δέν τοῦ εἶναι ὅμως ἀρκετό νά τὴ σώσει μέσα του, θέλει νά τὴ σώσει καί μέσα στοὺς ἄλ-

λους, για τούς άλλους. Ποιούς ; Αύτους ακριβώς πού δέν τούς δόθηκε άκόμη ή δυνατότητα νά τή χαροῦν καί πού θά μπορούσαν νά τήν άπολαύσουν, χωρίς νά παραποιήσουν τό νόημά της... Τό κοινό πρέπει μέ τή σειρά του ν' άπελευθερωθεϊ. Κι όχι μόνο για νά μπορεί νά γευθεϊ τήν τέχνη, αλλά για ν' άποκτήσει μία άλλη ζωή... (Ο καλλιτέχνης) δέν μπορεί νά άρκεϊται στό νά άρέσει... προσπαθεϊ ν' άσκήσει μία ένέργεια, νά προκαλέσει μία συνειδητή άντιμετώπιση, μία ένεργητική στάση.

H. Read, 'Η Φιλοσοφία τής μοντέρνας τέχνης, σσ. 65 - 66 :

“Ο,τι ονομάζουμε πραγματικότητα είναι μία άλυσίδα από εικόνες πού δημιουργήθηκαν από τόν άνθρωπο, του οποίου ή προσωπική ύπαρξη πρέπει νά επιβεβαιώνεται πρίν προχωρήσει στη δημιουργία του. ‘Η πραγματικότητα είναι έργο ανθρώπινο, καί ό δημιουργός της είναι δημιουργός εικόνων, ό ποιητής. ‘Η πραγματικότητα συμφωνεί μέ τίς εικόνες πού ό καλλιτέχνης δημιουργεί καί άντλεϊ τό κύρος της από άξίες όπως ή άκεραιότητα, ή συνέπεια, ή βιωσιμότητα, ή πρακτική άπόλαυση, ή αισθητική άπόλαυση. Μιά έποχή, ένας πολιτισμός μπορεί νά άποδέχεται μία ιδιαίτερη κατηγορία εικόνων πού είναι σύμφωνες καί έκφράζουν τίς άπαιτήσεις της.

Η ΙΔΙΟΣΥΓΚΡΑΣΙΑ

H. Read, ό.π., σελ. 45 :

‘Η ανθρώπινη καρδιά δέν είναι μία μηχανή, πού μās έξασφαλίζει τή μορφοποίηση τών συναισθημάτων σ' ένα όμοιόμορφο σχήμα... Αισθανόμαστε τόν κόσμο μέ τό λεπτό μέσο του ταμπουραμένου, καί αν πιστά αναπαραστήσουμε τήν έμπειρία, παράγουμε κάτι μοναδικό ή, εν πάσει περιπτώσει κάτι τυπικό τής ιδιοσυγκρασίας μας. Σέ τελευταία άνάλυση κάθε διαφορά ύφους στην τέχνη ανάγεται σέ διαφορά ιδιοσυγκρασίας.

ΤΕΧΝΗ – ΜΙΜΗΣΗ

Είσαγωγή. ‘Η θεωρία ότι ή τέχνη είναι μίμηση διατυπώθηκε στην άρχαιότητα από τόν Πλάτωνα καί τόν ‘Αριστοτέλη.

Στόν Πλάτωνα ἡ θεωρία σχετίζεται μέ τή μεταφυσική διδασκαλία του : Τά ἔργα τῆς τέχνης ἔχουν μειωμένη ὄντολογική ἀξία, εἶναι τρίτα ὡς πρός τήν ἀλήθεια, πού ἀποτελοῦν οἱ Ἰδέες, τῶν ὁποίων τά αἰσθητά σκευή εἶναι εἰδῶλα καί αὐτῶν ἀπομιμήσεις ἀποτελοῦν τά καλλιτεχνήματα. Ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται ὅτι ἡ τέχνη εἶναι μίμηση, ὑποστηρίζει ὁμοῦς ὅτι εἶναι καί δημιουργία πραγμάτων πού δέν ὑπάρχουν στή φύση καί ὅτι σκοπός τῆς εἶναι ἡ ἀποκάλυψη τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς, ἐφόσον ἡ μίμηση εἶναι παρουσίαση παραδειγμάτων ζωῆς, γενικῶν τύπων πού ἀποκαλύπτουν τήν οὐσία τῆς ζωῆς. Ἡ ποίηση, κατά τόν Ἀριστοτέλη, εἶναι φιλοσοφικότερη ἀπό τήν Ἱστορία, γιατί ἀναφέρεται στά γενικά.

Πλάτων, Πολιτεία, 597 b ἐπ., μετάφρ. Κ. Γεωργούλη :

Ὁ Πλάτων χρησιμοποιεῖ τό παράδειγμα τριῶν κλινῶν : ἡ πρώτη εἶναι ἡ ἰδεατή, ἡ δεύτερη ἡ κατασκευασμένη ἀπό ἕνα τεχνίτη, ἡ τρίτη ἡ ζωγραφιστή.

Ὁ ζωγράφος τώρα, ὁ κλινοποιός καί ὁ Θεός εἶναι καί οἱ τρεῖς τεχνίτες πού ξέρει ὁ καθένας τους τήν κατασκευή καθενός ἀπό τά τρία ταῦτα εἶδη τῶν κλινῶν... Ὁ θεός λοιπόν, ... ὅπωςδήποτε ἔφτιασε μιά μονάχα (κλίνη)... καί ἐπειδή δέν ἤθελε νά εἶναι οὔτε κάποιος τυχαῖος κλίνης ποιητής οὔτε ἕνας τυχαῖος κλινοποιός, τήν δημιούργησε νά εἶναι φύσει ἐνιαία... Τί θά κάμουμε σχετικά μέ τόν μαραγκό; δέν θά τόν ὀνομάσουμε δημιουργό κλίνης; Ναι. Θά ὀνομάζουμε ἀκόμη καί τόν ζωγράφο δημιουργό καί ποιητή αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου; Αὐτό δέν γίνεται κατά κανένα τρόπο. Πές μου ὁμως τί ὄνομα θά τοῦ δώσεις σχετικά μέ τήν κλίνη; Ὁ πιό σύμμετρος θαρρῶ... γιά τήν ἐνεργητικότητά του τίτλος θά ἦταν νά τόν ποῦμε μιμητή τοῦ ἀντικειμένου, τοῦ ὁποίου εἶναι ἐκεῖνοι δημιουργοί... Τέτοιος λοιπόν θά εἶναι καί ὁ τραγωδοποιός, ἀφοῦ εἶναι καί αὐτός μιμητής; θά ἔχει πλαστεῖ νά εἶναι τρεῖς βαθμούς κατώτερος ἀπό... τήν ἀλήθεια αὐτός καί ὅλοι οἱ ἄλλοι μιμητές;

Ἀριστοτέλης, Περί ποιητικῆς 1447 a 11 :

(Οἱ τέχνες) πᾶσαι τυγχάνουσιν οὔσαι μιμήσεις τὸ σύνολον.

Βιβλιογραφία : Ἀριστοτέλους, Περί ποιητικῆς, μετάφρ. Σ. Μενάρδου, Εἰσαγωγή Ἰ. Συκουτρῆ, 1937, σσ. 44 - 56.

Πρβλ. τόν ὄρισμό τῆς τραγωδίας, Ἀνθολόγιο : Ἡ κάθαρση.

ΤΟ ΤΑΛΑΝΤΟ

Τζώρτζ Πίλλα, *Ὁ κόσμος τῆς μουσικῆς*, μετάφρ. Ν. Ραΐση, σσ. 22, 23, 25 - 27 :

Ἄναμφισβήτητα τό πιο βασικό χαρακτηριστικό τῆς προσωπικότητος τοῦ συνθέτη εἶναι τό τάλαντο... τό τάλαντο εἶναι ἡ σύνθεση ἀπό μία σειρά πνευματικῶν - ψυχικῶν ἱκανοτήτων πρὸς μία κατεύθυνση - στό μουσικό πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς μουσικῆς. Καμιά φορά ἡ ἱκανότητα αὐτὴ εἶναι πιο συγκεκριμένη, ὅπως λ.χ. στό Σοπέν. Τό μουσικό τάλαντο ὁ Σοπέν τό ἐκδηλώνει βασικά μονάχα στόν τομέα τοῦ πιανίστα καί τῶν συνθέσεων γιά πιάνο. Ἄλλοτε πάλι τό τάλαντο προσανατολίζεται σέ πολλά εἶδη τέχνης. Παράδειγμα ὁ Βάγκνερ πού ἦταν ταυτόχρονα συνθέτης, συγγραφέας καί ποιητής... Μιά ἀπό τίς πηγές τοῦ τάλαντου εἶναι ἡ κληρονομική ἐπίδραση... Στὴν περίπτωση τοῦ Μπάχ δέν ἔπαιξε τό ρόλο τῆς μόνο ἡ κληρονομικότητα, ἀλλά καί τό κοντινό περιβάλλον... Οἱ προικισμένοι ἄνθρωποι δουλεύουν πιο γρήγορα καί πιο ἐντατικά ἀπό τοὺς ἄλλους... Ὁ Μότσαρτ ὑπῆρξε ἕνας ἐπίμονος δουλευτής... Ἡ τέχνη εἶναι δημιουργικὴ δουλειά. Γι' αὐτό... ἀπαιτεῖ νέες ἀνακαλύψεις. Ὁ καλλιτέχνης... πρέπει ἀδιάκοπα νά τελειοποιεῖται, νά μορφώνεται, νά γυμνάζει τίς ἱκανότητές του.

Η ΥΠΕΡΒΑΣΗ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

Εὐ. Μουτσόπουλος, *Ἡ μορφοποιὸς φαντασία*, «Χρονικά Αἰσθητικῆς» τ. 2 1963, σσ. 66 - 67 :

Ἄς μεταφερθῶ νοερῶς εἰς τό Τολέδον, ἐμπρὸς εἰς τὴν μοναδικὴν εἰς πλοῦτον πνευματικότητος δημιουργίαν τοῦ Γκρέκο, τὴν «ταφήν τοῦ Κόμητος Orgaz». Ἡ ὅλη διάρθρωσις τῆς εἰκόνας εἶναι προϊόν τῆς φανταστικῆς δραστηριότητος τοῦ ζωγράφου. Δι' αὐτόν ὁ χῶρος καί ὁ χρόνος τείνουν νά καταλυθοῦν. Ὁ χῶρος εἶναι ἐν ταῦτῳ ἐνιαῖος καί κεχωρισμένος. Ἐνιαῖος, ἀναγκαστικῶς, ὡς ἐκ τοῦ σχήματος καί τοῦ πλαισίου τῆς εἰκόνας, ὅπου ἔχει ἐγκλεισθῆ. Κεχωρισμένος, χάρις εἰς τὰς ζῶνας, πού ἀποτελοῦν τὴν πνευματικὴν προοπτικὴν τοῦ πίνακος. Ὑψηλά τό σχῆμα του δέχεται τὴν κα-

μπυλότητα του οὐρανού θόλου, ὅπου εἶναι ἐνθρονισμένη ἡ θεότης, μέσα εἰς ἐκτυφλωτικόν κίτρινον φῶς. Χαμηλότερον, κατά σειράν ἱεραρχήσεως, τοποθετοῦνται... τὰ διάφορα ἱερά πρόσωπα... Εἰς τὴν κατωτέραν ζώνην, περί τόν κόμητα Orgaz, μικροσκοπικόν καί ἐλαφρόν, παρά τὴν σιδηρόφρακτον πολεμικὴν στολὴν του, τόσον ἀποπνευματοποιημένον, πού θαρρεῖς, ἡ ψυχὴ του, εἰς τόν οὐρανόν, ἔξασκεῖ μίαν ἔλξιν ἐπὶ τοῦ νεκροῦ σώματος, ὥστε νά ἔξη νικηθῆ ἡ βαρύτης, περί τόν νεκρόν, λοιπόν, ἀναγνωρίζω προσωπογραφίας τῶν συγχρόνων του Γκρέκο, μεταξύ τούτων δέ καί αὐτόν τόν ζωγράφον. Μέσα εἰς τό ὑλικῶς στενόν πλαίσιον τοῦ πίνακος ἔχουν περιληφθῆ ὁ οὐρανός καί ἡ γῆ, εἰς τὴν πλέον ὠλοκληρωμένην χαρακτηριστικὴν των μορφήν... Ὁ χῶρος... εἶναι ὁ ἰδιαιτέρος χῶρος τοῦ ἔργου, ἄπειρος καί πεπερασμένος, ἀλλά μοναδικός... Τό αὐτό ἰσχύει καί διὰ τόν χρόνον. Ὑπὸ τό αἰώνιον τῆς θεότητος συγκροτεῖται τό χρονικόν τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως. Αἱ πρασινωπαὶ ἀνταύγειαι τῆς πανοπλίας τοῦ νεκροῦ ἵππου του ἀντανακλοῦν τό ἀνθρώπινον πεπερασμένον. Τὰ πλήρη πνευματικότητος ὅμως... πρόσωπα τῶν παρισταμένων... αὐτό ἀκόμη τό μὴ αἰσθητικόν στοιχεῖον τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας τῆς χρονικῆς διαφορᾶς μερικῶν αἰώνων, πού χωρίζει τόν ἱστορικόν θάνατον τοῦ Orgaz ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν ὕπαρξιν τῶν προσώπων πού παρίστανται εἰς τὴν κηδεῖαν του, πάντα ταῦτα συνθέτουν μίαν ὑπερχρονικὴν πραγματικότητά... Ὁ χρόνος... ἔχει ὑποστῆ μίαν ἀλλοίωσιν πού γεφυρώνει τό χάσμα μεταξύ τῆς ἀχρονικότητος τοῦ θεοῦ καί τῆς χρονικότητος τοῦ ἀνθρώπινου στοιχείου, διὰ τῆς δημιουργίας μιᾶς ὑπερχρονικότητος

Η ΚΑΘΑΡΣΗ

Εἰσαγωγή. «Ὁ στόχος τῆς λογοτεχνίας, τῆς ποίησης, τῆς ζωγραφικῆς καί τοῦ ἀφηρημένου σχεδίου ὑπῆρξε πάντα ὁ ἴδιος, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀριστοτέλη... Στόχος τῆς τέχνης ἦταν πάντα νά χαρίζῃ τὴν ἡδονὴ τῆς μαστορίας καί μέσω αὐτῆς τὴν κάθαρσιν, πού πηγάζει ἀπὸ μίαν ὀξύτερη ἀντίληψη, ἀπλοσύτησιν καί σχηματοποίηση τῶν φαινομένων τῆς ζωῆς, τῆς ἀφόρητης δηλαδή ὀχλοβοῆς πού περιβάλλει τόν ἄνθρωπον» (Ντὸς Πάσος, *Ἡ τέχνη τοῦ μυθιστοριογράφου*, «Διάλογος», Χειμ. 1971-1972, σελ. 84).

Ἀριστοτέλης, Περὶ ποιητικῆς, 1449 b 22, μετάφρ. Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Εἶναι λοιπὸν τραγωδία μιμητικὴ¹ παράσταση μιᾶς πράξεως σπουδαίας καὶ ὀλοκληρωμένης, ἔχουσα ὀρισμένο μέγεθος² μὲ λόγῳ καλλωπισμένο, τοῦ ὁποῖου τὰ διάφορα εἶδη χρησιμοποιοῦνται σὲ ὅλα τὰ μέρη τῆς τραγωδίας καὶ μάλιστα ὄχι μὲ ἀφήγηση ἀλλὰ μὲ δρῶντα πρόσωπα³, μιὰ παράσταση πού καθὼς προκαλεῖ οἶκτο καὶ φόβο καταλήγει στὴν κάθαρση αὐτῶν τῶν παθημάτων.⁴

1. Βλ. Ἀνθολόγιο, Ἡ μίμησις.
2. Βλ. Ἀνθολόγιο, ΤΟ ΩΡΑΙΟ, Τὸ εὐσύννοπτον.
3. Βλ. Τὰ σχετικὰ μὲ τὰ κωμικὰ πρόσωπα καὶ τὰ πρόσωπα τοῦ δράματος.
4. Ὁ Πλάτων ἔχει ἤδη ἀποκηρύξει τὴν ποίηση πού εἶναι «παθολογία» καὶ ἔχει διδάξει τὴ δημιουργία τῆς καθαρῶς ποιήσεως. Ὡς πρὸς τὴν κάθαρση στὸν Ἀριστοτέλη οἱ ἐρμηνευτὲς διχάζονται, ἄλλοι δηλαδὴ ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ κάθαρση ἀφορᾷ στοὺς θεατὲς, ἄλλοι στὰ δρῶντα πρόσωπα (π.χ. ὁ Γκαίτε). Ἀκόμη ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ κάθαρση ἀφορᾷ καὶ στοὺς δύο. Στὸ ψυχόδραμα τοῦ Μορένο, σήμερα, συνδυάζεται ἡ ἀριστοτελικὴ κάθαρση καὶ ἡ φροῦδική.

Ὁ Ἀριστοτέλης ὁμως, ὁ ἴδιος, στὰ **Πολιτικά** 1453 b λέει : «δεῖ γὰρ καὶ ἄνευ τοῦ ὄραν οὕτω συνεστᾶναι τὸν μῦθον, ὥστε τὸν ἀκούοντα τὰ πράγματα γινόμενα καὶ φρίττειν καὶ ἔλεειν ἐκ τῶν συμβαινόντων».

Στὸν ὀρισμὸ τοῦ Ἀριστοτέλη ἡ κάθαρση εἶναι ψυχολογική. Ἡ θεραπεία ἐδῶ μοιάζει μὲ τὴ μέθοδο τῆς ὁμοιοπαθείας. «Ἡ τραγωδία ἐλευθερῶνει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸν οἶκτο καὶ τὸ φόβο κατὰ τρόπο παράδοξο, δηλαδὴ μὲ τὸ νὰ προκαλεῖ στὸν ἄνθρωπο μεγαλύτερο οἶκτο καὶ φόβο» (Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλος, **Εἰσαγωγή στὴ Φιλοσοφία Γ'**, Αἰσθητική). Αὐτὸ συμβαίνει γιατί ἡ τέχνη παρουσιάζει τὴν οὐσία τῆς ζωῆς.

Βιβλιογραφία : Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου, Ὁ ὀρισμὸς τῆς τραγωδίας κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ΠΑΑ 47 (1972), σσ. 77 - 86.

Η ΤΕΧΝΗ ΩΣ ΚΛΗΣΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΟΤΗΤΑΣ

M. Dufrenne, Création..., σσ. 305 - 306, μετάφρ. Ἄννας Κελεσιδου - Γαλανοῦ :

Αἰσθητικὴ ἠδονὴ καὶ ἀποτελεσματικότητά της, δημιουργία καὶ λύτρωση.

Ἡ πραγματικὴ εὐχαρίστηση δέν εἶναι τόσο νὰ παίρνεις — δηλαδὴ νὰ θαυμάζεις —, ὅσο ἡ εὐχαρίστηση νὰ δίνεις, νὰ δημιουργεῖς. Ἡ δημιουργία εἶναι ὀλότελα ἀπελευθερωτικὴ μόνο ὅταν ἐλευθερώ-

νει στους άλλους τή δημιουργικότητα. . . 'Αντί νά πεί¹ : ὁ καλλιτέχνης εἶναι ἕνας δουλευτής ὅπως οἱ ἄλλοι, ὀφείλει νά πεί : οἱ ἄλλοι εἶναι, τούς προσκαλῶ νά εἶναι καλλιτέχνες ὅπως ἐγώ. . . Δέν εἶναι ἔτσι ἀπίθανο νά ἐνδυναμώσει τήν καθημερινή ζωή : νά γίνει ἡ ἴδια ἢ δουλειά παιχνίδι, νά μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νά χαίρεται τή ζωή του στά ἴδια τά μέρη πού τήν κέρδιζε μέ τήν ἀποξένωσή του.

1. 'Ο δημιουργός.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Σχολιάστε τίς ἐξῆς ἀπόψεις γιά τήν τέχνη :
 - 'Η τέχνη, ὅπως καί ὄλη ἡ πνευματική ζωή, εἶναι ἔργο ἐλευθερίας (Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος).
 - 'Η τέχνη εἶναι μία ἀντιμοίρα (Μαλρώ).
 - 'Η τέχνη δέν εἶναι δύναμη, εἶναι μόνο μία παρηγοριά (Τόμας Μάν).
 - 'Η τέχνη εἶναι μία μέρα διακοπῶν γιά τήν 'Ηθική (Τζαίημς). Πρβλ. Γ. Σεφέρης : «'Ενδιαφέρομαι ἐξαιρετικά καί ἀντιδρῶ ὅταν ἡ Φιλοσοφία εἶτε ἡ Θεολογία, καθισμένη στό δικό της θρόνι, μέ κρίνει μέ νόμους, πού δέν εἶναι διόλου φτιαγμένοι γιά τά δικά μου προβλήματα».
 - 'Η τέχνη εἶναι «πέιρα» τοῦ κόσμου καί τῆς ζωῆς κατακτημένη ἀπό τήν ἀνθρώπινη εὐαίσθησις μέ πνευματικές ἀξιώσεις (Παπανούτσος).
2. Τέχνη καί τεχνική. 'Αναλύστε τήν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας στήν τέχνη καί συσχετίστε την μέ τή Φιλοσοφία. Πρβλ. Πλάτων, Πρωταγόρας 312 b : «Οὐκ ἐπὶ τέχνη. . . ὡς δημιουργός ἐσόμενος, ἀλλ' ἐπὶ παιδείᾳ, ὡς τὸν ἰδιώτην καί ἐλεύθερον πρέπει».
3. 'Αναλύστε τίς παρακάτω προτάσεις :
 - 'Η ἐπιδοκίμασις τοῦ ἀκροατηρίου «μπορεῖ νά ἀφορᾷ στήν ἐγκόσμια δόξα τοῦ ποιητῆ· μπορεῖ καί νά ἀφορᾷ στή θέση του μέσα στήν κοινωνία· δέν ἔχει ὁμως καμιά σχέση μέ τήν ποίηση αὐτῆ καθαυτῆ» (Σεφέρης).
 - Δέν εἶναι ποιητής, ἂν δέ νιώθει τήν ἀνάγκη καί ἂν δέν πετυχαίνει νά μεταδώσει τήν ποιητική κατάσταση στους ἄλλους (Σεφέρης).
4. Μορφή καί ἀντικειμενικότητα τῆς καλλιτεχνικῆς ἐκφράσεως : ἐπικοινωνία μέ τό φανταστικό κόσμο τοῦ καλλιτέχνη — διαφορά ἀπό τόν ἐρμητικά ὑποκειμενικό κόσμο τῶν ψυχασθενῶν. Μονιμότητα τῆς καλλιτεχνικῆς ἐντυπώσεως.
5. Τέχνη καί φύση. Σχολιάστε τήν παρακάτω ἀποψη :

«'Ο ζωγράφος διορθώνει τή φύση μέσα ἀπό τόν ἴδιο της τόν ἑαυτό, μιά ἀτελή της κατάσταση ἀπό μιά ἄλλη πιό τέλεια. Τό μάτι του ἔχει τήν ἰκανότητα νά διακρίνει τίς συμπτωματικές ἐλλείψεις, τά παράσιτα καί τίς δυσμορφίες τῶν πραγμάτων ἀπό τά γενικά τους πρόσωπα, συλλαμβάνει μιά ἀφηρημένη ἰδέα τῆς μορφῆς ἀπό ὅποιαδήποτε ἄλλη ἀρχική» (Ρένουλντς). 'Αντιπαραθέστε τό κείμενο τοῦ Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου γιά τήν καλλιτεχνική προεκτατική ὄραση.

- Βιβλιογρ. Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου, 'Η πρωταρχή τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας.
6. Συζητήστε τὴν ἀποψη τοῦ **Πικάσο** :
 «Στὴν τέχνη τὸ νὰ θέλεις δὲν εἶναι ἀρκετό. Καθὼς λέμε στὴν Ἰσπανία ἡ ἀγάπη ἀποδείχεται μὲ πράξεις, ὄχι μὲ ἐπιχειρήματα. Αὐτὸ πού ἕνας ἄνθρωπος κάνει εἶναι τὸ μόνο πού λογαριάζεται καὶ ὄχι αὐτὸ πού προτίθεται νὰ κάμει».
 Συσχετίστε τὴν παραπάνω ἀποψη μὲ τὴ θεωρία ὅτι ἡ τέχνη εἶναι παιχνίδι. Γιά μεγαλύτερο προβληματισμό : συσχετισμός μὲ τὴν ἀποψη τοῦ Χαϊντερλιν «Ποίηση, ἡ ἀθώοτατη ἀπὸ ὅλες τὶς ἀπασχολήσεις». Βιβλιογρ. **Κ. Γεωργούλη, Αἰσθητικά καὶ Φιλοσοφικά Μελετήματα**, σελ. 63 ἐπ.
7. Ἡ αἰσθητικὴ συγκίνηση, ἡ διάνοια καὶ ὁ συναισθηματικὸς κόσμος τοῦ ἀνθρώπου.

ΤΟ ΩΡΑΙΟ

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΜΟΡΦΙΣΜΟΣ

Βλ. Φιλοσοφία τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, Ξενοφάνης, Σίλλοι, ἀπόσπ. 15.

ΤΟ ΜΕΤΡΟ

Κ. Τσάτσος, Δοκίμια Αἰσθητικῆς καὶ Παιδείας, σελ. 37 :

Τὸ κλασσικὸ τὸ αἰσθανόμαστε σάν μιὰ ἀρετὴ φωτὸς πού διώχνει τὸ σκιερό... , δίνει σαφήνεια στὴ γραμμὴ... φέρνει τὰ ἀντικείμενα σὲ ἀπόσταση μιᾶς χειρολαβῆς.

Μιὰ ἀρετὴ μέτρου, πού δὲν σηκώνει τὴν ὑπερβολή... θυσιάζει τὰ τιτανικά καὶ τὰ γιγάντια στὰ ὀλύμπια καὶ στὰ ἀνθρώπινα· πού ἠνιοχεῖ τὴν ψυχὴ καί, μετὰ κάθε τῆς ξέσπασμα, ὅσο γοργὰ μπορεῖ, τὴν ξαναφέρει στὸ μέσο ρεῖθρο· πού στρέφεται πρὸς τὸ ὄλο, θυσιάζοντας τὴν ἡδονικὴ λεπτομέρεια στὴν πειθαρχία αὐτοῦ τοῦ ὄλου, καὶ τὸ πάθος τῆς αἴσθησης στὴν τάξη τῆς ιδέας. "Ἐνα μέτρο σταθερὸ καὶ ὅμως εὐκαμπτο, σάν τὸ μολυβένιο κανόνα τῆς λέσβιας οἰκοδομῆς!... "Ἐλλογο εἶναι τὸ κλασσικὸ χωρὶς νὰ δουλεύει στὸ διανοητικὸ λόγο, ἐγκόσμιο χωρὶς νὰ τοῦ ἀπολείπει τοῦ μυστικοῦ ἢ ἀπεραντοσύνη, ἰδεατὸ χωρὶς νὰ μακραίνει ἀπὸ τὰ πράγματα, ἄξιο νὰ συμφιλιώνει τὴ διάσταση τῶν ἀντιθέτων... .

1. Βλ. Ἀριστοτέλης, Ἠθικά Νικομάχεια Ε 14 1137 b 30. Ὁ κανόνας αὐτός, καθὼς ἦταν ἀπὸ μολύβι, προσαρμοζόταν στὶς πέτρες πού εἶχαν κυρτὴ ἢ

άνωμαλη επιφάνεια και χρησίμευε και στην αρχιτεκτονική και στο δούλεμα των άναγλύφων (Σημ. του συγγρ.).

ΤΟ ΕΥΣΥΝΟΠΤΟΝ

Ἄριστοτέλης, Περί ποιητικῆς, 1450 b 36, μετάφρ. Σ. Μενάρδου :

Τό ώραϊον ἔγκειται εἰς τό μέγεθος καί εἰς τήν τάξιν¹ διά τοῦτο οὔτε ἓνα ὑπερβολικά μικρόν ζῶον εἶναι δυνατόν νά εἶναι ώραϊον, διότι συγχέεται ἡ θέα (τοῦτου), πλησιάζουσα πρός χρόνον πού δέν δύναται νά γίνη αἰσθητός, οὔτε ὑπερβολικά μέγα, διότι ἡ θέα τούτου δέν γίνεται συγχρόνως, ἀλλά χάνεται διά τούς θεατάς ἡ ἐνότης καί ἡ ὀλοκληρία ἐκ τῆς θέας... ὥστε εἶναι ἀνάγκη, ὅπως ἐπί τῶν σωμάτων καί ἐπί τῶν ζώων, νά ἔχουν μέν μέγεθος, ἀλλά τοῦτο νά εἶναι εὐσύνοπτον, τοιουτοτρόπως καί ἐπί τῶν μύθων, νά ἔχουν μέν μήκος, ἀλλά τοῦτο νά εἶναι εὐμνημόνευτον.

1. Πρβλ. **Μετά τά φυσικά** 1078 a 36 : «τοῦ δέ καλοῦ μέγιστα εἶδη τάεις καί συμμετρία καί τό ὠρισμένον».

ΠΛΑΤΩΝ ΚΑΙ ΩΡΑΙΟ

Εἰσαγωγή. «Ἡ ώραϊότης εἶναι μία παγκόσμιος οὐσία διάχυτος εἰς ὅλα τά πράγματα... Τό ἀγγεῖον, ἡ κορασίς καί ἡ λύρα, ὅλα εἶναι ώραϊα· πρέπει συνεπῶς νά ὑπάρχη μία οὐσία τῆς ώραϊότητος πού ὅταν μεταλαμβάνουν εἰς αὐτήν τά ἀντικείμενα γίνονται ώραϊα. Λέγομεν ὅτι οἱ πίθηκοι εἶναι ὀλιγότερον ώραϊοι ἀπό τόν ἄνθρωπον, καί οἱ ἄνθρωποι ὀλιγότερον ώραϊοι ἀπό τούς θεούς· παραβάλλοντες τούς ἀνωτέρω ἀναμεταξύ των χρησιμοποιοῦμεν ἐν μέτρον, ἐν ὑπόδειγμα ώραϊότητος... Εἶναι ἀνάγκη νά διακρίνωμεν τά ώραϊα πράγματα ἀπό τήν ώραϊότητα καθ' ἑαυτήν» (**Ραφαήλ Δήμου, Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ὠραίου κατά Πλάτωνα**, «Ἀρχεῖον Φιλοσοφίας καί Θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν», Θ 2 (1938), σελ. 228).

Πλάτων, Ἰππίας μείζων 286 ἐπ. Βλ. Φιλοσοφία τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Η ΠΛΑΤΩΝΙΚΗ ΜΥΘΣΗ ΣΤΗΝ ΟΜΟΡΦΙΑ

Εἰσαγωγή. Στό **Συμπόσιον** ἔχομε μιά μυθική καί ἐποπτική θεώρηση τῆς ὀμορφιάς. Ἡ μύθησιν στό ώραϊο, τήν ὀποία διδά-

σκει στό Σωκράτη ἢ Διοτίμα, εἶναι μία «δι' ἀναβαθμῶν» πορεία πρὸς τὴν ἐποπτεία τῆς καθαρῆς ἰδέας τῆς ὁμορφιάς. Αὐτὴ ἢ ἀνάβαση ἀντιστοιχεῖ στὴ λογικὴ πορεία τῆς γνώσεως ἀπὸ τὰ πολλὰ στό ἓνα. Ἡ κυρίως λογικὴ ὁμως θεώρηση τοῦ κάλλους διατυπώνεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα στό διάλογο **Φίληβος**.

Πλάτων, Συμπόσιον 210 ἐπ., μετάφρ. I.N. Θεοδωρακόπουλου :

Καί σ' αὐτὰ ἐδῶ τὰ πράγματα τοῦ ἔρωτα, Σωκράτη ἴσως μπορέσεις καί σύ νά μνηθεῖς... προσπάθησε... ν' ἀκολουθεῖς, ἄν βέβαια ἔχεις τὴ δύναμη... Καί πρῶτα, ἄν ὀδηγεῖ καλά ὁ καθοδηγητής, ν' ἀρχίζει ἔρωτα μέ ἓνα καί μόνο σῶμα καί ἐδῶ νά γεννησεῖ ὁμορφους λόγους. Μά ἔπειτα πρέπει αὐτός νά καταλάβει, πῶς ἡ ὁμορφιά, πού εἶναι ἐπάνω σ' ἓνα ὁποιοδήποτε σῶμα, εἶναι ἀδελφικά συγγενική μέ τὴν ὁμορφιά, πού εἶναι ἐπάνω σ' ἓνα ἄλλο σῶμα, καί ἄν πρέπει νά ἐπιδιώκει τὴν εἰδὴ τῆς ὁμορφιάς, θά ἦτανε μεγάλη ἀνοησία, νά μὴ δέχεται πῶς ἡ ὁμορφιά, πού εἶναι ἐπάνω σ' ὅλα τὰ σώματα, εἶναι ἡ ἴδια καί μία... Καί ὕστερα ἀπ' αὐτὰ θά μάθει πιά νά λογαριάζει τὴν ὁμορφιά, πού εἶναι μέσα στὶς ψυχές, γιὰ ἀξιότερη ἀπὸ τὴν ὁμορφιά πού εἶναι μέσα στό σῶμα... Κι ἔτσι θά ἀναγκασθεῖ πάλιν νά θεασθεῖ τὴν ὁμορφιά πού εἶναι μέσα στὰ ἔργα καί στοὺς λόγους... Καί ἔπειτα ἀπὸ τὰ ἔργα θά τὸν ὀδηγήσει κανεὶς στὶς γνώσεις... καί καθὼς θά βλέπει πιά τὴν ἀφθονὴ ὁμορφιά... ριγμένος μέ τό βλέμμα του πρὸς τό ἀνοιχτό πέλαγος τῆς ὁμορφιάς καί θεωρώντας τό νά γεννάει πολλοὺς ὁμορφους καί μεγαλόψυχους λόγους καί διανοήματα ἀπὸ ἀνεξάντλητον φιλοσοφικό ἔρωτα, ὥσπου, σ' αὐτόν ἐδῶ τὸν ἀναβαθμὸ δυναμωμένος καί ὀριμασμένος, ν' ἀντικρῦσει τὴ γνώση ἐκείνη τὴ μία καί μόνη τῆς ὁμορφιάς.

ΠΛΩΤΙΝΟΣ ΚΑΙ ΩΡΑΙΟ

Εἰσαγωγή. Ὁ Πλωτῖνος δίνει μεταφυσικὴ ἐρμηνεῖα στὴν ἔννοια τῆς ὁμορφιάς : κάτι εἶναι ὠραῖο γιατί μετέχει στὰ ὄντως ὄντα, πού εἶναι ὁμορφα. Ὁ Πλωτῖνος ἀρνεῖται ὅτι ἡ συμμετρία τῶν μερῶν μεταξύ τους καί πρὸς τό ἄλλο εἶναι αἰτία τοῦ ὠραίου· τότε τό σύνθετο μόνο θά ἦταν ὁμορφο. Ἐξάλλου τί συμμετρία μπορεῖ νά ὑπάρχει στὶς ὁμορφες πράξεις, στὰ μαθήματα καί στὶς ἐπιστῆμες ;

Πλωτίνος, Ἐννεάδες, I VI (Περί τοῦ καλοῦ) 1 καί 2, μετάφρ. I.N. Θεοδωρακόπουλου :

Πῶς γίνεται νά εἶναι ὁμορφα . . . καί τά νοητά καί τά αἰσθητά ; τοῦτο γίνεται μέ τή συμμετοχή ὄλων αὐτῶν στήν ἰδέα τοῦ καλοῦ. Γιατί κάθε ὁμορφο προώρισταί νά δέχεται τή μορφή καί τήν ἰδέα. Ἐφ' ὅσον λοιπόν τοῦτο δέν ἔχει καμιά συμμετοχή στήν ἰδέα καί στή μορφή, εἶναι ἄσκημο καί παραμένει ἔξω τοῦ θείου λόγου. . . Ἄσκημο εἶναι ἐπίσης κι ἐκεῖνο πού δέν ἐξουσιιάσθηκε ἀπόλυτα ἀπό τή μορφή καί τήν ἰδέα, ἐπειδή δέν ἀνέχεται ἡ ὕλη νά ἐξουσιασθεῖ πλήρως ἀπό τή μορφή.

Πλωτίνος, Ἐννεάδες, I VI 4, μετάφρ. I.N. Θεοδωρακόπουλου :

Ἡ αἰσθητική ἀπόλαυση τοῦ νοεροῦ κάλλους. Τό προσωπικό βίωμα τῆς ψυχῆς.

Γιά τά ὁμορφα ὁμως τοῦ νοητοῦ κόσμου, τά ὅποια ἡ αἴσθησις δέν μπορεῖ πιά νά τά ἰδεῖ, ἀλλά δίχως ὄργανα τά βλέπει ἡ ψυχή καί τά καταλαβαίνει, πρέπει ν' ἀνέβουμε γιά νά τά ἰδοῦμε καί ν' ἀφήσουμε τήν αἴσθησις κάτω νά περιμένει. Καί ὅπως γιά τά ὁμορφα τῆς αἰσθήσεως, ὅσοι δέν τάχουν ἰδεῖ καί δέν τά ἔχουν νιώσει ὡς ὁμορφα, δέν μποροῦν νά μιλήσουν γι' αὐτά, ὅπως π.χ. οἱ ἐκ γενετῆς τυφλοί, ἔτσι δέν μποροῦν νά μιλήσουν καί γιά τήν ὁμορφιά τῶν πνευματικῶν ἀπασχολήσεων καί τῶν ἐπιστημῶν καί ὁμοίων πραγμάτων ὅσοι δέν τά ἀποδέχονται. Δέν μποροῦν νά μιλήσουν γιά τό φέγγος τῆς ἀρετῆς, ὅσοι δέν ἐφαντάσθηκαν πόσο ὁμορφο εἶναι τό πρόσωπο τῆς δικαιοσύνης καί τῆς σωφροσύνης, πῶς ὁμορφο ἀπό τόν αὐγερινό καί τόν ἀποσπερίτη. Ἄλλά πρέπει νά ἔχει κανεῖς ἰδεῖ μέ τά μάτια πού ἡ ψυχὴ βλέπει παρόμοια πράγματα καί ὅταν κανεῖς τά ἰδεῖ νά χαίρεται, νά γοητεύεται καί νά ταρασσεται πῶς πολύ παρά ὅταν βλέπει αἰσθητά ὁμορφα, γιατί τότε ἀγγίζει τά ἀληθινά. Τότε θά δοκιμάσει τά βιώματα πού ζεῖ κανεῖς μέ τό ὁμορφο, δηλαδή τό θάμπωμα, τή γλυκιά ἐκπληξη, τόν πόθο. . . Αὐτά μποροῦν νά τά ζήσουν οἱ ψυχές καί τά ζοῦν βέβαια, ὅταν ἀγγίζουν τά μὴ ὁρώμενα, ἀλλά τά ζοῦν ἰσχυρότερα ὅσες εἶναι ἐρωτικότερες. . .

Πλωτῖνος, Ἐννεάδες I VI 6, μετάφρ. I.N. Θεοδωρακόπουλου :

Ἄγαθὸ καὶ ὁμορφο εἶναι ταυτόσημα.

Ὡς πρῶτο πρέπει νά θέσουμε τό κάλλος, πού εἶναι συνάμα καί τό ἀγαθό. Ἄπ' αὐτό γίνεται εὐθύς καί ὁ νοῦς ὁμορφος καί μέ τό νοῦ γίνεται ἡ ψυχὴ ὁμορφη. Τά ἄλλα πάλι ὁμορφα πού εἶναι μέσα στίς ἀπασχολήσεις καί τίς πράξεις ἔρχονται ἀπό τήν ψυχὴ πού τοὺς δίνει μορφή. Καί τά σώματα τέλος, πού ὀνομάζονται ὁμορφα, τά κάνει ἡ ψυχὴ ἔτσι, γιατί, ἐπειδὴ αὐτὴ εἶναι κάτι τό θεῖο, καί ἓνα κομμάτι ἀπό τό θεῖο, ὅ,τι πιάσει καί τό ἐξουσιάσει τό κάνει ὁμορφο, ὅσο μπορεῖ τοῦτο νά μεταλάβει ὁμορφιά¹.

1. Ὅσο μπορεῖ : πλατωνικὴ ἔκφραση «καθ' ὅσον δυνατόν», βλ. π.χ. Πλάτων, Φαῖδρος 253 a. Νά μεταλάβει (μεταλαβεῖν) βλ. Λεξίλογιο : Μέθεεις.

ΤΟ ΜΥΣΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Κ. Γιάσπερς, Ὑποστασιακὴ Φιλοσοφία, «Ἀρχεῖον Φιλοσοφίας καί Θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν», 2 1938, σελ. 139, μετάφρ. Π. Κανελλόπουλου :

Καμιὰ ἐπιστήμη τῆς τέχνης δέν μπορεῖ ὡς ἐπιστήμη νά συλλάβει τό τί εἶναι ἀκριβῶς ἡ οὐσιαστικὴ πραγματικότητα τῆς τέχνης, δέν μπορεῖ δηλαδή νά συλλάβει τήν ἀλήθεια, πού νιώθει καί παράγει ὁ δημιουργὸς μέσα στήν τέχνη.

I. N. Θεοδωρακόπουλος, Ἡ πρωταρχὴ τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, σελ. 44 :

Κατὰ βάθος εἶναι ὁ καλλιτέχνης ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος κατανοεῖ τὸν καλλιτέχνη... Ποιὸς καλλιτέχνης καί ποιὸς πνευματικὸς ἄνθρωπος — καί ὅταν εὐρίσκη ἀπήχηση ἀπὸ ἀνθρώπους καί ὅταν τιμᾶται καί θαυμάζεται — θά πιστέψει, ὅτι πράγματι ἔχει κατανοηθεῖ ἀπὸ τοὺς ἄλλους ; Τό ὕψιστο σημεῖο τῆς δημιουργίας του καί τά ὅρια τῶν ἱκανότητων του εἶναι μυστικά ἀποκλειστικά δικά του... Ἡ κατανόηση ἀπὸ τοὺς ἄλλους δέν μπορεῖ νά συμπέσει μέ τὴ δημιουργικὴ ἐνέργεια τοῦ καλλιτέχνη. Ὅ,τι ὑπάρχει μέσα στὸν καλλιτέχνη ὡς ἀνεπτυγμένη ἱκανότητα καί ὡς δημιουργικὴ ἐνέργεια, τοῦτο

παρουσιάζεται στο φιλότεχνο άνθρωπο μόνο ως ανάγκη, τήν όποίαν όμως μόνος του δέν μπορεί νά πληρώσει, καί τούτο τόν όδηγεί πρός τήν τέχνη καί τήν άπόλαυσή της.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ένα πράγμα είναι ώραίο γιατί τό κρίνουμε ώραίο ή τό κρίνουμε ώραίο γιατί είναι ώραίο ; Τά έργα του Βάν Γκόγκ έκφράζουν μιά τραγική όψη του κόσμου. Κι άν ακόμη δέν έχουμε διάθεση νά δούμε τούς πίνακες του Βάν Γκόγκ, αυτό δέν έμποδίζει νά υπάρχει στους πίνακες αυτούς τό τραγικό. Αναφέρετε καί άλλα παραδείγματα, γιά νά δείξετε τήν άντικειμενική πραγματικότητα της αισθητικής αξίας.
2. Αναλύστε τίς δυό άπόψεις γιά τό ώραίο : Έώραίο είναι εκείνο πού άρέσει δίχως συμφέρον (Κάντ). Τό Έώραίο είναι υπόσχεση της εύτυχίας (Σταντάλ). Βιβλιογρ. Φρ. Νίτσε, Έ Η Γενεαλογία της Έθικής, μετάφρ. Μ. Ζωγράφου, σσ. 103 - 104.
3. Ποιά ή σχέση της αισθητικής του Πλωτίνου μέ τήν αισθητική του Πλάτωνα ;
4. Συσχετίστε μέ τήν αισθητική του Πλωτίνου τούς στίχους του Γκαίτε : «Έ Αν δέν ήταν τό μάτι σαν τόν ήλιο δέ θά μπορούσε ποτέ νά ιδεί τόν ήλιο. Έ Αν δέν ήταν μέσα μου του θεού ή δύναμη, πώς θά μπορούσε νά μέ γοητεύσει τό θεικό» ;
5. Συζητήστε τήν άποψη του Κ. Τσάτσου γιά τήν αισθητική παιδεία : «Έ Η αισθητική παιδεία δέν άποβλέπει στους λίγους, αλλά σε όλόκληρο τό λαό. Πρό παντός τούτη ή παιδεία, ή αισθητική, επειδή ούτε μόνο στο σχολείο, ούτε μόνο στο σπίτι, αλλά παντού καί κάθε ώρα μπορεί νά προσφέρεται, μπορεί καί νά έπεκταθεί σε ακόμα πλατύτερα στρώματα από κάθε άλλη μορφή παιδείας καί νά γίνει ή πιό γερή βάση μιās μόρφωσης παλλαϊκής».
6. Έως ποίο σημείο είναι άληθινή ή άποψη γιά τούς κριτικούς της τέχνης : «Προσπαθούν νά συντηρήσουν τήν ύπόστασή τους μέ τά ψιχία πού πέφτουν από τό συμποσιακό τραπέζι της ένεργητικής τέχνης». Συζητήστε επίσης τήν άποψη του Έ Ανατόλ Φράνς : «Γιά νά είναι ειλικρινής ό κριτικός πρέπει νά δηλώσει : Έθά μιλήσω... γιά τόν έαυτό μου μέ ευκαιρία τό Σαίξπηρ, τό Ρακίνα, τόν Πασκάλ, τό Γκαίτε».

ΟΙ ΑΙΣΘΗΤΙΚΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ

Εύ. Μουτσόπουλος, Αί Αισθητικάί Κατηγορίαι, 1970, σσ. 14,20 :

(Ἐκεῖνο τό ὅποιον) διά τήν σύγχρονον αἰσθητικήν προέχει κυρίως εἶναι νά προσδιορίσῃ κατά πόσον ἓν αἰσθητικόν, προπάντων δέ καλλιτεχνικόν ἀντικείμενον ὠλοκληρωμένον ἔχει ἐπιτύχει ἢ ὄχι νά δικαιώσῃ τήν ὕπαρξήν του. Βασική συνεπῶς αἰσθητική κατηγορία ἀναφαίνεται ἡ τῆς κρίσεως τοῦ ἐν λόγῳ ἀντικειμένου ὡς ἐπιτυχοῦς ἢ ἀνεπιτυχοῦς, ὡς δεδικαιωμένου ἢ ὡς ἀδικαιώτου. Μόνον ὑπό τήν ἔννοιαν αὐτήν ἡ ἰδιοτυπία τῶν αἰσθητικῶν κατηγοριῶν, λαμβανομένων καί ὡς ἐκφραζουσῶν συνειδησιακάς ἀντιδράσεις εὐαρέστους ἢ δυσαρέστους ἔναντι τῆς παρουσίας αἰσθητικῶν ἀντικειμένων, δικαιώνεται, μέ τήν σειράν της. Δυσφορία προκαλεῖται κυρίως ἐκ τῆς θεωρήσεως ἑνός ἀποτυχόντος ἔργου τέχνης, θαυμασμός ὅμως ἐξ ἴσου ὑπό καλλιτεχνικοῦ καί ὑπό φυσικοῦ αἰσθητικοῦ ἀντικειμένου... Ὁ καλλιτέχνης ἀκολουθεῖ καί ζῆ τήν περιπέτειαν τοῦ ἔργου του τό ὅποιον συχνάκις ἐκφύγει τοῦ ἐλέγχου του ὡς πρὸς τήν αἰσθητικήν κατηγορίαν δι' ἧς θά εἶναι τελικῶς δυνατόν νά χρωματισθῇ. Οὕτω ἓν ἔργον τέχνης ἀντί τραγικοῦ, δυνατόν νά γίνη δραματικόν· ἀντί κωμικοῦ πάλιν δραματικόν...

Εύ. Μουτσόπουλος, Μία λησμονημένη ἑλληνική Αἰσθητική, «Παρνασσός» Δ 2 1962, σελ. 183 :

Εἰσαγωγή. Ὁ Πέτρος Βράϊλας - Ἀρμένης εἶναι νεοέλληνας φιλόσοφος. Γεννήθηκε τό 1812 καί πέθανε τό 1884. Συνδυάζει τήν ἑλληνική φιλοσοφική παράδοση μέ τήν εὐρωπαϊκή σκέψη, τό γαλλικό ἐκλεκτικισμό.

Ὀντότης, ὡς καί τό ὄν, τό Ὀραῖον κέκτηται κατά τόν Βράϊλαν πάντα τά στοιχεῖα τοῦ ὄντος, πλὴν εἰς βαθμόν ἀνώτερον καί ὑπερέχοντα ἀπολύτως, ὥστε νά καθίσταται, ἐν τῇ κλίμακι τῶν ἀξιῶν, ὁ μεταξύ ἀπλοῦ καί Ὑπερτάτου ὄντος, ταυτιζόμενον πρὸς τό Ἰδανικόν, ἐνδιάμεσος ὄρος. Ἡ τοποθέτησις αὕτη καταλύει τās βασικῆς δυσκολίας μιᾶς αἰσθητικῆς ἀπηλευθερωμένης ἐκ τῆς πανταχοῦ παρουσίας τῶν αἰσθήσεων. Ὡς πρὸς τήν ἰδέαν τοῦ Ὀραίου, αὕτη διαφορίζεται ἐν σχέσει πρὸς τοὺς τρόπους ἐκφράσεως αὐτῆς

ἐν τῷ ἀτόμῳ· μεταβαίνομεν εὐκολώτερα... ἐκ τοῦ κάλλους τοῦ πνεύματος εἰς τὸ κάλλος τῆς καρδίας ἢ εἰς τὸ κάλλος τῆς πράξεως... τῆ βοήθεια τῶν ἀντιστοιχῶν ἐννοιῶν τῆς μεγαλοφυΐας, τῆς ἄκρας εὐαισθησίας καὶ τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας.

ΠΙΝΑΚΕΣ ΤΩΝ ΑΙΣΘΗΤΙΚΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΙΩΝ

Εἰσαγωγή. "Ἐνα ἀπό τὰ προβλήματα τῶν αἰσθητικῶν κατηγοριῶν εἶναι καὶ τὸ σχετικὸ μὲ τις ἀντιθετικές κατηγορίες. Πῶς μπορεῖ νά προσδιορισθεῖ τὸ ἀντίθετο μιᾶς αἰσθητικῆς κατηγορίας; "Ἄν πρόκειται γιὰ τὸ τραγικόν, πού ὄντολογικὸν του γνώρισμα εἶναι τὸ μέγεθος, τοῦ ὁποῖου ἀντίθετο εἶναι τὸ μικρό, τὸ πρόγμα δέν εἶναι προβληματικόν. Ἡ Anne Souriau ἀναφέρεται στό πρόβλημα ἀντλώντας καὶ ἀπό τὴν πλατωνικὴ ὄντολογία.

Anne Souriau, Esthétique et Ontologie, «Révue Intern. de Philosophie», σελ. 316, μετάφρ. Ἄννας Κελεσίδου - Γαλανοῦ :

Δύο κατηγορίες εἶναι ἀντίθετες ἂν ἡ μία μετέχει σὲ μιὰ ἰδέα, τὴν ὁποία ἡ ἄλλη δέν μπορεῖ νά δεχτεῖ, καὶ ὅταν, στὴν περίπτωση πού θά βρεθεῖ κοντά σ' αὐτήν «σταματᾷ νά εἶναι ἡ τῆς παραχωρεῖ τῆ θέση», ὅπως λέγει ὁ Πλάτων (Φαίδων 104 b - c)... Ἄλλὰ τί θά εἶναι ἡ μία πρὸς τὴν ἄλλη ἡ κατηγορία τοῦ δραματικοῦ καὶ τοῦ μυστηριώδους; Κάθε μιὰ ὀρίζεται μὲ βάση ὀρισμένα σημεῖα πού δέν ἔχουν νά κάνουν μὲ τὴν ἄλλη. Εἶναι λοιπὸν χωριστές... δέν μποροῦμε οὔτε νά τίς ἀπομακρύνουμε οὔτε νά τίς προσεγγίσουμε τῆ μιᾶ στὴν ἄλλη σὲ ἓνα συνοπτικὸ πῖνακα.

Διονυσίου ἢ Λογγίνου. Περί ὕψους, ἔκδ. Π. Φωτιάδου, 1927, Κεφ. 7 (σελ. 44) :

Τοῦτο γὰρ τῷ ὄντι μέγα, οὐ πολλὴ μὲν ἡ ἀναθεώρησις, δύσκολος δέ, μᾶλλον δ' ἀδύνατος ἡ κατεξανάστασις, ἰσχυρὰ δέ ἡ μῆμη καὶ δυσεξάλειπτος. Ὅλως δέ καλὰ νόμιζε ὕψη καὶ ἀληθινὰ τὰ διὰ παντὸς ἀρέσκοντα καὶ πᾶσιν.

Κεφ. 35 (σελ. 83) :

... ἡ φύσις οὐ ταπεινὸν ἡμᾶς ζῶον οὐδ' ἀγενὲς ἔκρινε τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ὡς εἰς μεγάλην τινὰ πανηγυριν εἰς τὸν βίον καὶ εἰς

τὸν σύμπαντα κόσμον ἐπάγουσα, θεατὰς τινὰς τῶν ὄλων (ἔργων) αὐτῆς ἐσομένους καὶ φιλοτιμοτάτους ἀγωνιστάς, εὐθύς ἄμαχον ἔρωτα ἐνέφυσεν ἡμῶν ταῖς ψυχαῖς παντὸς τοῦ μεγάλου καὶ ὡς πρὸς ἡμᾶς δαιμονιωτέρου.

Κεφ. 36 (σελ. 84) :

... ἐπὶ μὲν τέχνης θαυμάζεται τὸ ἀκριβέστατον, ἐπὶ δὲ τῶν φυσικῶν ἔργων τὸ μέγεθος, φύσει δὲ λογικὸν ὁ ἄνθρωπος· κάπνι μὲν ἀνδριάντων ζητεῖται τὸ ὅμοιον ἀνθρώπῳ, ἐπὶ δὲ τοῦ λόγου τὸ ὑπεραῖρον... τὰ ἀνθρώπινα. Προσῆκει ὁμως... ἐπειδὴ τὸ μὲν ἀδιάπτωτον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τέχνης ἐστὶ κατόρθωμα, τὸ δ' ἐν ὑπεροχῇ... μεγαλοφίας, βοήθημα τῇ φύσει πάντη πορίζεσθαι τὴν τέχνην.

Βιβλιογραφία : Εὐ. Παπανούτσου, Αἰσθητική, σελ. 284.

H. Bergson, Le rire, Oeuvres, σελ. 483 (152 - 153) :

Τὰ κύματα παλεύουν ἀδιάκοπα στὴν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσης ἐνῶ τὰ κατώτερα στρώματα διατηροῦν μιά βαθιά γαλήνη... Τὰ κύματα χτυπιοῦνται, ἀναζητοῦν τὴν ἰσορροπία. "Ενας λευκὸς ἀφρός, ἕλαφρὸς καὶ χαρούμενος ἀκολουθεῖ τοὺς μεταβαλλόμενους κύκλους. Καμιά φορά τὸ κύμα ἀφήνει λίγο τέτοιο ἀφρὸ πάνω στὴν ἄμμο. Τὸ παιδί, πού παίζει ἐκεῖ κοντά, ἔρχεται νὰ μαζέψει μιά φούχτα κι ὕστερα ἀπὸ μιά στιγμή παραξενεύεται πού δὲν ἔχει πιά στὴν φούχτα του παρά μερικές σταγόνες νερό ἄλμυρό, πιό πικρὸ ἀπὸ τὸ κύμα πού τὸ μετέφερε. Τὸ γέλιο γεννιέται ὅπως αὐτὸς ὁ ἀφρός. Ἐπισημαίνει, ἔξω ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ, τίς ἐπιφανειακὲς ἀντιδράσεις. Ὅπως ὁ ἀφρός, λαμποκοπᾷ· εἶναι ἡ εὐθυμία. Ὁ φιλόσοφος, πού τὸ μαζεύει γιὰ νὰ τὸ δοκιμάσει, θὰ βρεῖ καμιά φορά, γιὰ μιά μικρὴ ποσότητα, κάποια δόση πικρίας.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Κωμικὸ καὶ νοημοσύνη. Ἀναπτύξετε τὴν ἀποψη ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἓνα ζῶο πού ἔρεβ νὰ γελᾷ (Ἀριστοτέλης, Περὶ ζῶων μορίων 10 673 a 8 : «μόνον γελᾷ τῶν ζῶων ἀνθρώπων»).
2. Κωμικὸ καὶ κοινωνία. Τὸ γέλιο ὡς κοινωνικὸς σφραγισμὸς (Μπερζόν). Τὸ κωμικὸ ὡς ἐπισήμανση τῶν ἐλαττωμάτων, καταχρήσεων κ.λπ.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Ν. ΡΟΥΣΣΟΥ, δ. φ.

Ε' Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ Η ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

1. ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΟΙ

(Ανέκδοτη μετάφραση Ε. Ν. Ρούσσου)

ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ

Σίλλοι, άποσπ. 14 - 15

Όμως οί θνητοί νομίζουν πώς γεννιοῦνται οί θεοί
καί πώς ἔχουν τό δικό τους ροῦχο, λόγο καί κορμί.

Άλλ' ἄν χέρια εἶχαν τά βόδια, τ' ἄλογα καί τά λιοντάρια
καί ζωγράφιζαν καί κάναν ἔργα ὅπως οί ἄνθρωποι,
τ' ἄλογα ὅμοιες μ' ἄλόγων καί τά βόδια μέ βοδιῶν
τίς μορφές θέ νά ἱστοροῦσαν τῶν θεῶν καί τά κορμιά τους
κάθε ζωῶ θά παριστοῦσε ὅπως εἶναι τό δικό του.

Περί φύσεως, άποσπ. 23-26

Ένας θεός ὁ πιό μεγάλος μέσ' σ' ἄνθρώπους καί θεούς,
πού ὅμοιος μέ θνητό δέν εἶναι οὔδέ στό σῶμα οὔδέ στό νοῦ.

Εἶναι ὀλάκερος καί νοῦς κι αὐτί καί μάτι.

Καί δίχως μόχθο μέ τή δύναμη τοῦ νοῦ κινεῖ τά πάντα.

Στόν ἴδιο τόπο πάντα μένει, δίχως καθόλου νά κουνιέται,
κι οὔτε νά πείς πῶς τοῦ ταιριάζει τό νά πηγαίνει πέρα δῶθε.

ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ

Περί φύσεως, ἀποσπ. 30, 31, 36, 88, 90 καί 67

Τόν κόσμο αὐτό, τόν ἴδιο γιά ὅλους, οὔτε θεός οὔτε ἄνθρωπος
τόν ἔκανε, μά ἦταν πάντα καί εἶναι καί θά 'ναι φωτιά αἰώνια ζων-
τανή, πού ἀνάβει μέ μέτρο καί σβήνει μέ μέτρο.

Τῆς φωτιάς μεταμορφώσεις πρῶτα θάλασσα, καί τῆς θάλασσας
τό μισό γῆ καί τ' ἄλλο μισό θύελλα. Ἡ γῆ λιώνει σέ θάλασσα
καί μετριέται στό ἴδιο μέτρο πού εἶχε προτοῦ νά γίνει γῆ.

Γιά τίς ζωές θάνατος εἶναι νερό νά γίνουν, γιά τό νερό θάνατος
εἶναι γῆ νά γίνει, ἀπό τή γῆ νερό γίνεται κι' ἀπ' τό νερό ζωή.

Τό ἴδιο εἶναι τό ζωντανό καί τό νεκρό, τό ξύπνιο καί τό κοι-
μισμένο, τό νέο καί τό γέρικο· γιατί ἔτοῦτα μεταλλάζοντας ἐκεῖνα
εἶναι κι ἐκεῖνα μεταλλάζοντας ἔτοῦτα.

Τά πάντα ἀνταλλάσσονται μέ τή φωτιά καί ἡ φωτιά μέ τά
πάντα, ὅπως ἀκριβῶς τά πράγματα μέ τό χρυσό καί ὁ χρυσός μέ
τά πράγματα.

Ὁ θεός εἶναι μέρα νύχτα, χειμῶνας καλοκαίρι, πόλεμος εἰρήνη,
πέινα χορτασμός· μορφές ἀλλάζει σάν τή φωτιά κάθε πού θά σμίξει
μέ θυμιάματα· ὄνομα παίρνει κατά τή μυρωδιά τοῦ καθενός.

ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

Περί φύσεως, ἀποσπ. 7 - 8.

Ὅμως αὐτό ποτέ δέ θέ ν' ἀποδειχτεῖ, πῶς ὑπάρχουνε μή ὄντα·
ἀλλά ἐσύ ἀπό τό δρόμο τοῦτο τῆς ἐξέτασης κράτα τή σκέψη
σου μακριά

κι ἡ συνήθεια μέ τήν πείρα τήν πολλή στή στράτα αὐτή ἄς
μή σέ βιάζει

- 5 νά γυρνᾶς ἀπρόσεχτο τό μάτι καί τό αὐτί πού πιάνει κάθε ἦχο
καί τή γλώσσα, μά νά κρίνεις μέ τό νοῦ τήν περιμάχητη ἀπόδειξη
πού εἰπώθηκε ἀπό μένα.

Μόνη ἀλήθεια αὐτοῦ τοῦ δρόμου
ἀπομένει πῶς ὑπάρχει· καί σ' αὐτόν σημάδια εἶναι
πάμπολλα, πῶς εἶναι ἀγέννητο καί χωρίς ξολοθρεμό,
ὀλόκληρο, μοναδικό κι ἀτράνταχτο καί τέλειο.

- 5 Δέν ἦταν ποτέ οὔτε καί θά 'ναι, γιατί εἶναι τώρα ὄλο μαζί,
ένα καί συνεχόμενο· γιατί ποιά γένηνα του θε νά ζητοῦσες;

Πῶς κι ἀπό ποῦ θε νά μεγάλωνε ; Οὔτε καί θά σ' ἀφήσω ἀπ' τό
μή εἶναι
νά πρῆς ἡ μέ τό νοῦ νά βάλεις· γιατί οὔτε λέγεται οὔτε κι ὁ νοῦς
τό βάζει

πῶς δέν ὑπάρχει. Καί ποιά θά τό ξεσήκωνεν ἀνάγκη

- 10 ὕστερα ἢ ἀπό πρῖν ἀπ' τό μηδέν ν' ἀρχίσει καί νά γίνεται ;
19 Κι ἀφοῦ ὑπάρχει, πῶς ἔπειτα θά χάνονταν ; Καί πῶς θε νά
γινόταν ;

Γιατί, ἂν ἔγινε, δέν εἶναι, οὔτε κι ἂν πρόκειται νά εἶναι.

Ἔτσι ἐσβήστηκε ἡ γένηνα κι ὁ ὀνήκουστος χαμός.

Οὔτε εἶναι διαιρετό, γιατί ὄλο εἶν' ὅμοιο·

οὔτε σέ κάτι περισσότερο — τοῦτο θε νά τό ἐμπόδιζε συνεχόμενο
νά 'ναι,

οὔτε σέ κάτι πῖο λειψό, μά εἶναι ὄλο γεμάτο ἀπό εἶναι.

- 25 Ἔτσι εἶναι ὄλο συνεχόμενο· καί ὄν κοντά στό ὄν πηγαίνει.

Λοιπόν, ἀκίνητο, στά μεγάλα τῶν περάτων τά δεσμὰ

εἶναι ἄναρχο κι ἄπαυτο, ἀφοῦ γένηνα καί χαμός

πολύ μακριά πλανήθηκαν καί πίστη ἀληθινή τά 'χει

σπρωγμένα

- 30 Τό ἴδιο μέσ' στόν ἑαυτό του ὄντας, στόν ἑαυτό του βρίσκεται
καί σταθερά στόν τόπο του ἔτσι μένει· γιατί ἡ ἀνάγκη ἡ δυνατή
τό κρατάει μέ τῶν περάτων τά δεσμὰ, πού ἀπό γύρω τό 'χουν

κλείσει,

μιά καί δέν εἶν' πρεπούμενο νά μήν τελειώνει τό ὄν.

ΕΜΠΕΔΟΚΛΗΣ

Περὶ φύσεως, ἀπόσπ. 17

- Διπλά θέ νά τά πῶ· τή μιὰ ἕνα μεγάλωσε, μοναδικό γιά νά 'ναι
ἀπό τά πιό πολλά, τήν ἄλλη πάλι χώρισαν, πιό πολλά ἀπό
τό ἕνα νά 'ναι.
Διπλή λοιπόν τῶν ὄντων τῶν θνητῶν ἢ γέννα, διπλός καί ὁ
χαμός·
γιατί τή μιὰ ἢ σύναξη τοῦ κάθε ὑλικοῦ γεννᾶ καί καταστρέφει,
5 ἐνῶ τήν ἄλλη ἀντίστροφα μέ τήν ἀνάπτυξη χωρίζεται καί πάει.
Κι αὐτά νά μεταλλάζουν πέρα ὡς πέρα ποτέ τους δέν τελειώνουν,
μά ἄλλοτε μέ τήν Ἐγάπη ἔρχονται κοντά καί γίνονται ἕνα ὅλα
κι ἄλλοτε πάλι χωριστά καθένα μακριά τραβιοῦνται μέ τό Μίσος·
Ἔτσι μιὰ καί τό ἕνα ἀπό τά πιό πολλά εἶναι μαθημένο νά
φυτρῶνει
10 κι ἀντίστροφα μέ τοῦ ἑνός τό χωρισμό τά πιό πολλά νά
βγαίνουν,
μέ τέτοιον τρόπο γίνονται κι εἶναι ἡ ζωή τους ὄχι ἀπα-
ρῶλλαχτή·
καί καθῶς νά μεταλλάζουν πέρα ὡς πέρα ποτέ τους δέν
τελειώνουν,
εἶν' ἔτσι πάντα ἀμετακίνητα στήν κυκλική τροχιά τους.
Ὅμως ἐμπρός, ἄκου τά λόγια μου· καί τά μυαλά ἢ μάθηση
αὐγατίζει·
15 γιατί ὅπως καί πρὶν εἶπα, δείχνοντας τοῦ λόγου τό σκοπό,
διπλά θέ νά τά πῶ· τή μιὰ ἕνα μεγάλωσε, μοναδικό γιά νά 'ναι
ἀπό τά πιό πολλά, τήν ἄλλη πάλι χώρισαν, πιό πολλά ἀπό
τό ἕνα νά 'ναι
φωτιά, νερό καί γῆ καί τοῦ ἀέρα τό ἀμέτρητο τό ὕψος,
τό Μίσος τοῦ ὀλέθρου χωριστά, ὅμοια βαρῦ σέ ὅλα,
20 καί ἡ Ἐγάπη ἀνάμεσά τους, ἴση στό μήκος καί στό πλάτος.

ΑΝΑΞΑΓΟΡΑΣ

Περὶ φύσεως, ἀπόσπ. 12

Ἄλλα τά ἄλλα πράγματα ἔχουν μόρια ἀπό τό καθετί, ὁ νοῦς
ὅμως εἶναι κάτι ἀπεριόριστο καί αὐτοδύναμο καί δέν ἀνακατεῦεται

μέ κανένα πράγμα, αλλά είναι μόνος του μέ τόν έαυτό του. Γιατί αν δέν ήταν μόνος του μέ τόν έαυτό του, αλλά είχε ανακατευτεί μέ κάτι άλλο, θά είχε μόρια από όλα τά πράγματα γενικά, αν ήταν ανακατεμένος μέ κάτι· γιατί, όπως έχω πεί στά προηγούμενα, μέσα σέ κάθε πράγμα υπάρχουν μόρια από τό καθετί· και θά τόν έμποδίζουν τά πράγματα πού θά είχαν ανακατευθεί μαζί του, ώστε νά μή μπορεί νά είναι κύριος κανενός πράγματος, όπως θά συνέβαινε, αν ήταν μόνος του μέ τόν έαυτό του. Είναι δηλαδή τό πιό λεπτό από όλα τά πράγματα και τό πιό καθαρό, και κατέχει κάθε γνώση για κάθε πράγμα και ή δύναμή του είναι πάρα πολύ μεγάλη· και σέ όσα έχουν ψυχή, και στά ανώτερα όντα και στά κατώτερα, σέ όλα κυριαρχεί ό νοῦς. Και τῆς γενικῆς περιστροφῆς τοῦ σύμπαντος ό νοῦς είναι κύριος, σέ τρόπο πού ή περιστροφή αὐτή νά έχει τήν ἀρχή της. Και ἄρχισε αὐτή ή περιστροφή από ένα όρισμένο σημείο, και προχωρεῖ όλο και περισσότερο και θά προχωρήσει ακόμα πιό πολύ. Και όλα αὐτά πού σμίγουν και ἀποχωρίζονται και πάνε χωριστά, όλα τά γνωρίζει ό νοῦς. Και ποιᾶς λογῆς ἐπρόκειτο νά είναι και ποιᾶς λογῆς ήταν, όσα τώρα δέν υπάρχουν, και όσα τώρα υπάρχουν και ποιᾶς λογῆς θά είναι, όλα τά ἔβαλε σέ τάξη ό νοῦς, και αὐτή τήν ἴδια τήν περιστροφή, πού τώρα ἀκολουθοῦν και τά ἄστρα και ό ἥλιος και ή σελήνη και ό ἀέρας και ό αἰθέρας, πού ξεχωρίζουν τό ένα από τό άλλο. Και ξεχωρίζει από τό ἀραιό τό πυκνό και από τό ψυχρό τό θερμό και από τό σκοτεινό τό φωτεινό και από τό ὑγρό τό ξηρό. Και υπάρχουν πολλά μόρια πολλῶν πραγμάτων. Τελείως όμως δέν ξεχωρίζει και δέν ἀποχωρίζεται τό ένα από τό άλλο κανένα πράγμα ἐκτός από τό νοῦ. Ἄλλά ό νοῦς όλόκληρος είναι ὁμοιος και ό περισσότερος και ό λιγότερος. Ὅμως κανένα άλλο πράγμα δέν είναι ὁμοιο μέ κανένα, αλλά από όποια πράγματα υπάρχουν πάρα πολλά μόρια μέσα σ' ένα πράγμα, αὐτά είναι και ήταν ιδιαίτερα φανερά στό κάθε πράγμα χωριστά.

ΛΕΥΚΙΠΠΟΣ

Περί νοῦ, ἀπόσπ. 2

Κανένα πράγμα δέν γίνεται τυχαῖα, αλλά όλα από κάποια αἰτία και από ἀνάγκη.

ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ

Ἄποσπ. 9 καί 164

Συμβατικά ὑπάρχει γλυκό, συμβατικά πικρό, συμβατικά χρῶμα. Στήν πραγματικότητα ὑπάρχουν μόνο ἄτομα καί κενό. Πραγματικά ἐμεῖς δέν ξέρουμε τίποτα τό ἀληθινό, ἀλλά μόνο ὅ,τι μεταβάλλεται ἀνάλογα μέ τή διάθεση τοῦ σώματος καί (τῶν ἀτόμων) πού εἰσβάλλουν ἢ ἀντιστέκονται μέσα σ' αὐτό.

Καί βέβαια τά ζῶα συναγελάζονται μέ ζῶα ἀπό τό ἴδιο γένος, ὅπως περιστέρια μέ περιστέρια καί γερανοί μέ γερανοῦς καί οὕτω καθεξῆς. Ἄλλά ἔτσι γίνεται καί μέ τά ἄψυχα, πράγμα πού μπορούμε νά δοῦμε στούς καρπούς πού κοσκινίζουμε καί στά βότσαλα τῆς ἀκρογιαλιᾶς ὅπου δηλαδή μέσα στή δίνη τοῦ κοσκίνου παίρνουν θέση χωριστά οἱ φακές μέ τίς φακές καί τά κριθάρια μέ τά κριθάρια καί τά σιτάρια μέ τά σιτάρια καί ὅπου ἐπίσης κατά τήν κίνηση τοῦ κύματος σπρώχνονται στόν ἴδιο τόπο τά μακρουλά βότσαλα μέ τά μακρουλά καί τά στρογγυλά μέ τά στρογγυλά, σάν νά ἔχει μέσα της κάποια ἐνωτική δύναμη γιά τά πράγματα ἢ ὁμοιότητα πού ὑπάρχει ἀνάμεσα σ' αὐτά.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Σύγκριση τῆς ξεοφανικῆς καί τῆς ἡρακλειτικῆς ἔννοιας τοῦ θεοῦ. Ὁμοιότητες καί διαφορές.
2. Πῶς ἐμφανίζονται τά στοιχεῖα τῆς θεολογίας τοῦ Ξενοφάνη στήν περιγραφή τοῦ ὄντος ἀπό τόν Παρμενίδη ;
3. Ποιές παλαιότερες θεωρίες συνδυάζει στό σύστημά του ὁ Ἐμπεδοκλῆς ;
4. Ὑπάρχουν ἀναλογίες ἀνάμεσα στό ρόλο τῆς ἡρακλειτικῆς φωτιᾶς καί τοῦ ἀναξαγορικοῦ νοῦ στό θέμα τῆς δημιουργίας καί τῆς συντηρήσεως τοῦ κόσμου ;
5. Ποιά ἡ βασική διαφορά ἀνάμεσα στό νοῦ τοῦ Ἀναξαγόρα καί στό ἄτομο τοῦ Δημοκρίτου ;
6. Ποιά ἡ οὐσία καί ποιά τά φαινόμενα στόν Ἡράκλειτο, στόν Ἀναξαγόρα καί στόν Δημοκρίτο ; Ποιά ἡ ἀναλογία ἀνάμεσα στίς τρεῖς αὐτές θεωρίες ;

2. ΣΟΦΙΣΤΕΣ

(Ἀνέκδοτη μετάφραση Ε.Ν. Ρούσσου)

ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ

Ἀλήθεια ἢ Καταβάλλοντες, ἀπόσπ. 1

Γιὰ ὅλα τὰ πράγματα μέτρο εἶναι ὁ ἄνθρωπος, γι' αὐτὰ πού ὑπάρχουν ὅτι ὑπάρχουν καί γι' αὐτὰ πού δέν ὑπάρχουν ὅτι δέν ὑπάρχουν.

Περί θεῶν, ἀπόσπ. 4

Γιὰ τούς θεούς δέν μπορῶ νά ξέρω οὔτε ὅτι ὑπάρχουν οὔτε ὅτι δέν ὑπάρχουν οὔτε ποιά μορφή ἔχουν· γιατί εἶναι πολλά αὐτὰ πού μᾶς ἐμποδίζουν νά ξέρουμε, καί ἡ ἀβεβαιότητα καί τό ὅτι ἡ ζωή τοῦ ἀνθρώπου εἶναι σύντομη.

ΓΟΡΓΙΑΣ

Περί τοῦ μή ὄντος ἢ Περί φύσεως, ἀπόσπ. 3,66-72

Δηλαδή ἂν ὑπάρχει κάτι, αὐτό εἶναι τό ὄν ἢ τό μή ὄν ἢ καί τό ὄν καί τό μή ὄν. Ὅμως, ὅπως θά δείξουν τὰ πράγματα, οὔτε τό ὄν ὑπάρχει οὔτε τό μή ὄν οὔτε τό ὄν καί τό μή ὄν. Ἐπομένως δέν ὑπάρχει τίποτα. Καί βέβαια τό μή ὄν δέν ὑπάρχει. Γιατί ἂν τό μή ὄν ὑπάρχει, θά ὑπάρχει καί ταυτόχρονα δέν θά ὑπάρχει· δηλαδή ἐφ' ὅσον τό ἐνοοῦμε ὡς μή ὄν, δέν θά ὑπάρχει, ἀλλά ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ὡς μή ὄν, πάλι θά ὑπάρχει. Εἶναι ὁμως τελείως ἄτοπο τό νά ὑπάρχει κάτι καί ταυτόχρονα νά μήν ὑπάρχει· ἐπομένως δέν ὑπάρχει τό μή ὄν. Καί διαφορετικά: Ἄν ὑπάρχει τό μή ὄν, τό ὄν δέν θά ὑπάρχει· γιατί αὐτά βέβαια εἶναι ἀντίθετα μεταξύ τους, καί ἂν στό μή ὄν πέφτει τό εἶναι, τότε στό ὄν θά πέφτει τό μή εἶναι. Ἄλλά βέβαια δέν λέμε ὅτι τό ὄν δέν ὑπάρχει· ἐπομένως οὔτε τό μή ὄν θά ὑπάρχει. Ἄλλά οὔτε καί τό ὄν ὑπάρχει. Γιατί ἂν τό ὄν ὑπάρχει, εἶναι ἢ κάτι πού ὑπάρχει πάντα ἢ κάτι πού γίνεται ἢ κάτι πού ὑπάρχει πάντα καί ταυτόχρονα κάτι πού γίνεται· ἀλλά ὅπως θά δείξουμε, δέν εἶναι οὔτε κάτι πού ὑπάρχει πάντα οὔτε κάτι πού γίνεται οὔτε καί τὰ δύο· ἐπομένως δέν ὑπάρχει τό ὄν. Γιατί ἂν τό ὄν εἶναι κάτι πού ὑπάρχει πάντα (καί φυσικά πρέπει ν' ἀρχίσουμε

από ἐδῶ), δέν ἔχει ἀρχή. Γιατί βέβαια καθετί πού γίνεται, ἔχει κάποια ἀρχή, ἐνῶ αὐτό πού ὑπάρχει πάντα, μιά καί εἶναι ἀγέννητο, δέν ἔχει ἀρχή. Καί ἀφοῦ δέν ἔχει ἀρχή, εἶναι ἄπειρο. Ἐπειδή ἄν εἶναι ἄπειρο, δέν εἶναι πουθενά. Γιατί ἄν εἶναι κάπου, αὐτό τό ὅπου ἐπάνω του βρίσκεται εἶναι κάτι ἄλλο ἀπό αὐτό πού εἶναι, καί ἔτσι τό ὄν δέν θά εἶναι πιά ἄπειρο, μιά καί θά περιέχεται σέ κάτι ἄλλο καί, ὅπως εἶναι γνωστό, αὐτό πού περιέχει εἶναι πιό μεγάλο ἀπό τό περιεχόμενο, καί δέν ὑπάρχει τίποτα πιό μεγάλο ἀπό τό ἄπειρο, ἐπομένως τό ἄπειρο δέν εἶναι πουθενά. Καί βέβαια οὔτε στόν ἑαυτό του περιέχεται. Γιατί τότε θά εἶναι τό ἴδιο πράγμα τό ὅπου περιέχεται καί τό ὅ,τι περιέχεται, καί θά γίνει δυό κομμάτια τό ὄν, δηλαδή χῶρος καί ὄγκος (χῶρος τό ὅπου περιέχεται καί ὄγκος τό περιεχόμενο). Ἐπειδή αὐτό φυσικά εἶναι ἄτοπο. Λοιπόν τό ὄν δέν εἶναι οὔτε μέσα στόν ἑαυτό του. Ἐπομένως ἄν τό ὄν εἶναι παντοτεινό, εἶναι ἄπειρο, καί ἄν εἶναι ἄπειρο, δέν εἶναι πουθενά, καί ἄν δέν εἶναι πουθενά, δέν ὑπάρχει. Λοιπόν ἄν τό ὄν εἶναι παντοτεινό, δέν εἶναι ὄν οὔτε ὡς πρός τήν ἀρχή του. Ἐπειδή οὔτε καί κάτι πού γίνεται μπορεῖ νά εἶναι τό ὄν. Γιατί ἄν ἔχει γίνει, ἔχει γίνει ἢ ἀπό κάποιο ὄν ἢ ἀπό κάποιο μή ὄν. Ἐπειδή οὔτε ἀπό τό ὄν ἔχει γίνει γιατί ἄν εἶναι ὄν, δέν ἔχει γίνει, ἀλλά εἶναι ἤδη· οὔτε ἀπό τό μή ὄν ἔχει γίνει· γιατί τό μή ὄν δέν μπορεῖ νά γεννηθεῖ κάτι, ἀφοῦ αὐτό πού γεννᾷ κάτι ἄλλο ὀφείλει ἀναγκαστικά νά μετέχει στήν ὑπαρξη. Ἐπομένως τό ὄν δέν εἶναι οὔτε κάτι πού γίνεται. Καί σύμφωνα μέ αὐτά τό ὄν δέν εἶναι οὔτε καί τά δυό μαζί, δηλαδή κάτι πού ὑπάρχει πάντα καί κάτι πού γίνεται· γιατί αὐτά ἀναιροῦν τό ἕνα τό ἄλλο, καί ἄν τό ὄν εἶναι παντοτεινό, δέν ἔχει γίνει, ἄν πάλι ἔχει γίνει, δέν εἶναι παντοτεινό. Λοιπόν ἄν τό ὄν δέν εἶναι οὔτε κάτι πού ὑπάρχει πάντα οὔτε κάτι πού γίνεται οὔτε καί τά δυό μαζί, δέν εἶναι δυνατό νά ὑπάρχει.

ΑΝΤΙΦΩΝ

Ἀλήθεια, ἀπόσπ. 44, στήλη 1,6 - 4,22

Δικαιοσύνη λοιπόν εἶναι τό νά μή παραβαίνει κανείς τούς νόμους τοῦ κράτους, ὅπου εἶναι πολίτης. Καί στήν ἐφαρμογή τῆς δικαιοσύνης ὁ ἄνθρωπος ἐξυπηρετεῖ τό συμφέρον του, ἄν, στίς περι-

πτώσεις πού είναι κοντά του μάρτυρες, ακολουθεῖ τούς νόμους μέ προσοχή, ἐνῶ στίς περιπτώσεις πού είναι ἀπαλλαγμένος ἀπό μάρτυρες ἀφήνει τή φύση νά τόν καθοδηγεῖ· γιατί αὐτά πού ἀναφέρονται στούς νόμους εἶναι θετά, ἐνῶ ἐκεῖνα πού ἀναφέρονται στή φύση εἶναι ἀναγκαῖα· καί αὐτά πού ἀναφέρονται στούς νόμους εἶναι συμφωνημένα καί ὄχι ἔμφυτα, ἐνῶ ἐκεῖνα πού ἀναφέρονται στή φύση εἶναι ἔμφυτα καί ὄχι συμφωνημένα. Ὅταν λοιπόν κάποιος παραβαίνει τούς νόμους, ἂν βέβαια ξεφύγει τήν προσοχή τῶν ἄλλων πολιτῶν, πού εἶναι οἱ συμβαλλόμενοι σέ κάθε συμφωνημένο θεσμό, εἶναι ἀπαλλαγμένος καί ἀπό ντροπή καί ἀπό τιμωρία· ὄχι ὅμως καί ἔταν δέν ξεφύγει τήν προσοχή τους· ἀτίθεται ὅταν κάποιος παραβιάζει κάτι ἀπό ὅσα εἶναι σύμφυτα μέ τή φύση, ἂν ξεφύγει τήν προσοχή ὅλων τῶν ἀνθρώπων, τό κακό δέν εἶναι καθόλου μικρότερο, καί ἂν τόν δοῦν ὅλοι, τό κακό δέν εἶναι καθόλου μεγαλύτερο· γιατί τό κακό πού παθαίνει δέν προέρχεται ἀπό τή γνώμη πού ἔχουν γι' αὐτόν, ἀλλά ἀπό τή φυσική πραγματικότητα. Καί φτάνουμε σ' αὐτή τή σκέψη, ἐπειδὴ τά πιό πολλά ἀπ' ὅσα κατὰ τό νόμο θεωροῦνται δίκαια εἶναι ἀντίθετα στή φύση· δηλαδή ὁ νόμος ἔχει προβλέψει γιά τά μάτια τί πρέπει νά βλέπουν καί τί ὄχι· καί γιά τ' αὐτιά τί πρέπει ν' ἀκοῦν καί τί ὄχι· καί γιά τή γλώσσα τί πρέπει νά λέει καί τί ὄχι· καί γιά τά χέρια τί πρέπει νά κάνουν καί τί ὄχι· καί γιά τά πόδια ποῦ πρέπει νά πηγαίνουν καί ποῦ ὄχι· καί γιά τό μυαλό τί πρέπει νά ἐπιθυμεῖ καί τί ὄχι. Ὅμως γιά τή φύση ἐκεῖνα πού οἱ νόμοι ἀπαγορεύουν στούς ἀνθρώπους δέν εἶναι καθόλου πιό προσφιλή καί οἰκεῖα ἀπ' ὅσο ἐκεῖνα πού οἱ νόμοι ἐπιτρέπουν. Ἀκόμα καί ἡ ζωὴ καί ὁ θάνατος εἶναι ἀπό τή φύση, καί ἡ μὲν ζωὴ ἀνάγεται σ' αὐτά πού μᾶς συμφέρουν, ἐνῶ ὁ θάνατος σ' ἐκεῖνα πού δέν μᾶς συμφέρουν. Ἀλλά ἀπό ἐκεῖνα πού μᾶς συμφέρουν ὅσα προβλέπονται ἀπό τούς νόμους δεσμεύουν τή φύση, ἐνῶ ὅσα προβλέπονται ἀπό τή φύση εἶναι ἐλεύθερα. Σύμφωνα λοιπόν μέ τόν ὀρθό λόγο ἐκεῖνα πού μᾶς προσξοῦν πόνον δέν ὠφελοῦν τή φύση περισσότερο ἀπό αὐτά πού μᾶς εὐχαριστοῦν· ἐπομένως οὔτε εἶναι δυνατό νά μᾶς συμφέρουν αὐτά πού μᾶς φέρνουν λύπη περισσότερο ἀπό ἐκεῖνα πού μᾶς φέρνουν χαρά· γιατί αὐτά πού ἀληθινά μᾶς συμφέρουν δέν πρέπει νά βλάπτουν ἀλλά νά ὠφελοῦν.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Στο πρόβλημα του θεού ποιά είναι η θέση των Σοφιστών σε σχέση με εκείνη των Προσωκρατικών ;
2. Το κύρος της γνώσεως στο Δημόκριτο και στον Πρωταγόρα. Όμοιότητες και διαφορές στο πρόβλημα.
3. Μέ ποιά επιχειρήματα ο Παρμενίδης υποστηρίζει την ύπαρξη του όντος και μέ ποιά αντιεπιχειρήματα ο Γοργίας υποστηρίζει την άυπαρξία του όντος ;
4. Όταν ο Άντιφών ισχυρίζεται ότι οι νόμοι είναι αντίθετοι στη φύση, μήπως περιορίζει την έννοια της φύσεως ;
5. Σχετικά θά άξιζε νά έρευνηθεί αν τό πνεύμα είναι έχθρός της φύσεως, όπότε θά δικαιούμαστε νά πούμε ότι την καταδυναστεύει, ή είναι έξειλιγμένη φύση, όπότε πρέπει νά όμολογήσουμε ότι προστατεύει τή φύση και την προάγει σε ύψηλότερες βαθμίδες βίου.
6. Τί μπορούμε νά πούμε γιά τόν Ισχυρισμό του Άντιφώντα ότι κάθε εύχάριστο είναι και άκίνδυνο γιά την ύπόστασή μας ;

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Η ΑΤΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

2. Π Λ Α Τ Ω Ν

Μένων 96b - 98b

(Μετάφραση Β. Ν. Τατάκη)

— ΣΩ. : Φοβούμαι, Μένων, πώς και έγώ και σύ είμαστε ένα τίποτε, και σένα ο Γοργίας δέν σε μόρφωσε καλά και μένα ο Πρόδικος. Πρέπει λοιπόν περισσότερο από κάθε άλλο νά προσέξουμε τόν έαυτό μας, και νά ζητήσουμε εκείνον πού μέ κάποιο τρόπο θά μάς κάμει καλύτερους. Τά λέγω αυτά έχοντας στό νοῦ μου τήν έρευνα πού κάναμε πρίν λίγο· πόσο, μέ τρόπο καταγέλαστο, μάς ξέφυγεν ότι δέν είναι μόνο, όταν ήγειται ή έπιστήμη, πού οι υποθέσεις τῶν ανθρώπων γίνονται και καλά και σωστά· γιά τοῦτο ίσως και δέν μπορούμε νά ξέρουμε μέ ποιά τρόπο γίνονται οι άγαθοί άνδρες.

— ΜΕΝ. : Τί έννοεις, Σωκράτη ;

— ΣΩ. : Νά τί· ὅτι οἱ ἀγαθοὶ ἄνδρες πρέπει νά εἶναι ὠφέλιμοι, αὐτό σωστά δεχτήκαμε πῶς δέν μπορεῖ νά εἶναι ἀλλιῶς. Ἔτσι ;

— ΜΕΝ. : Ναί.

— ΣΩ. : Καί ὅτι θά εἶναι ὠφέλιμοι, ἂν ὀρθά κυβερνοῦν τίς ὑποθέσεις μας, καί τοῦτο καλά δέν τό δεχόμεσταν ;

— ΜΕΝ. : Ναί.

— ΣΩ. : Ὅτι ὅμως δέν εἶναι δυνατὸ νά κυβερνᾷ κανεὶς ὀρθά, παρά μόνο μέ τό νοῦ, μέ τοῦτο μοιάζουμε μέ ἀνθρώπους πού δέν ἔχουν σωστά δεχτεῖ κάτι.

— ΜΕΝ. : Μά πῶς τό ἐννοεῖς ;

— ΣΩ. : Θά σοῦ πῶ. Ἄν κάποιος γνωρίζοντας τό δρόμο πού πάει στή Λάρισα, ἢ ὅπου ἄλλοῦ, τόν παίρνει καί ὀδηγεῖ καί ἄλλους, δέν θά ἦταν ἓνας σωστός καί καλός ὀδηγός ;

— ΜΕΝ. : Βεβαίότατα.

— ΣΩ. : Πές μου τώρα. Ἄν κανεὶς, χωρίς νά ἔχει πάει σέ ἓνα μέρος καί οὔτε νά ξέρει τό δρόμο, σχηματίζει ὀρθή γνώμη γιά τό δρόμο, δέ θά ἦταν καί αὐτός σωστός ὀδηγός ;

— ΜΕΝ. : Βεβαίότατα.

— ΣΩ. : Καί ὅσον καιρό βέβαια ἔχει σωστή γνώμη γιά ὅσα ὁ ἄλλος ἔχει ἐπιστήμη, δέν θά εἶναι καθόλου χειρότερος ὀδηγός ἀπό ἐκεῖνον πού ἔχει τή φρόνηση, αὐτός πού νομίζει τά ἀληθῆ, χωρίς ὅμως ἐπιστήμη.

— ΜΕΝ. : Ναί, καθόλου χειρότερος.

— ΣΩ. : Ἡ ἀληθινή λοιπόν γνώμη δέν εἶναι καθόλου χειρότερος ὀδηγός ἀπό τήν ἐπιστήμη στό νά γίνει ἡ ὀρθή πράξη· τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι πού πρὶν λίγο παραλείψαμε, ὅταν ἐρευνούσαμε τί εἶναι ἡ ἀρετή, λέγοντας ὅτι μόνο ἡ φρόνηση κυβερνᾷ τήν ὀρθή πράξη· ὅμως ἡ ἀληθινή γνώμη ἦταν καί κείνη, ὅπως φαίνεται, ὀδηγός.

— ΜΕΝ. : Ναί, φαίνεται.

— ΣΩ. : Ἡ ὀρθή γνώμη δέν εἶναι λοιπόν καθόλου λιγότερο ὠφέλιμη ἀπό τήν ἐπιστήμη.

— ΜΕΝ. : Μιά μόνο διαφορά ἔχουν, Σωκράτη, ὅτι ἐκεῖνος πού ἔχει τήν ἐπιστήμη θά βιάδιζε πάντα στήν ἐπιτυχία, ἐνῶ ὁ ἄλλος πού ἔχει τήν ὀρθή γνώμη τή μιά θά ἐπιτύχαινε τήν ἄλλη ὄχι.

— ΣΩ. : Τί λές ; 'Εκείνος πού ἔχει πάντα ὀρθή γνώμη δέν θά ἐπιτύχαινε πάντα, ὅσο θά εἶχε ὀρθή γνώμη ;

— ΜΕΝ. : Εἶναι φανερό, ναι. "Αν ὁμως ἔτσι εἶναι, τότε γιατί ἡ ἐπιστήμη εἶναι σέ μεγαλύτερη τιμὴ ἀπὸ τὴν ὀρθή γνώμη, καί γιὰ ποιό λόγο ἄλλο εἶναι τό ἓνα ἀπὸ αὐτά καί ἄλλο τό ἄλλο ;

— ΣΩ. : Ξέρεις γιὰ ποιό λόγο παραξενεύεσαι, ἢ νά σου τό πῶ ;

— ΜΕΝ. : Νά μοῦ τό πεῖς, θέλω πολύ.

— ΣΩ. : Γιατί δέν πρόσεξες τὰ ἀγάλματα τοῦ Δαιδάλου. "Ἴσως δέν ἔχετε στὸν τόπο σας.

— ΜΕΝ. : Γιὰ ποιό λόγο τό λέγεις αὐτό ;

— ΣΩ. : Γιατί καί τὰ ἀγάλματα αὐτά, ἂν δέν εἶναι δεμένα, φεύγουν καί δραπτετεύουν, μά ἂν εἶναι δεμένα, μένουν.

— ΜΕΝ. : Καί τί μ' αὐτό ;

— ΣΩ. : Νά ἀποκτήσει κανεὶς ἓνα ἀπὸ τὰ ἔργα ἐκείνου λυμένο δέν ἔχει καί πολλή ἀξία· εἶναι σάν νά ἔχεις ἓναν ἄνθρωπο δραπέτη· γιατί δέν μένει στή θέση του. "Αν ὁμως εἶναι δεμένο, ἔχει μεγάλη ἀξία· γιατί τὰ ἔργα του εἶναι πολύ καλά. Γιὰ ποιό λόγο στά λέγω αὐτά ; Γιὰ τίς ἀληθινές γνώμες. Γιατί νά, καί οἱ ἀληθινές γνώμες ὅσον καιρό παραμένουν εἶναι καλό ἀπόκτημα καί ὅλα τὰ κάνουν καλά· δέν θέλουν ὁμως νά μένουν κοντά μας πολύ καιρό, ἀλλά δραπτετεύουν ἀπὸ τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε δέν ἔχουν μεγάλη ἀξία, ὥσπου νά δέσει κανεὶς τίς ἴδιες τίς αἰτίες των μέ σκέψη. Καί τοῦτο εἶναι, ἀγαπητέ Μένων, ἡ ἀνάμνηση, ὅπως τὴ δεχτήκαμε στά προηγούμενα. Καί ὅταν δεθοῦν, γίνονται πρῶτα ἐπιστήμες καί ἔπειτα μόνιμες. Γι' αὐτό ἀκριβῶς ἡ ἐπιστήμη εἶναι σέ μεγαλύτερη τιμὴ ἀπὸ τὴν ὀρθή γνώμη, καί διαφέρει ἡ ἐπιστήμη ἀπὸ τὴν ὀρθή γνώμη ὡς πρὸς τό δεσμό.

— ΜΕΝ. : Μά τό Δία, Σωκράτη, μοιάζει μέ κάτι τέτοιο.

— ΣΩ. : Μά καί ἐγώ τὰ λέγω σάν ἄνθρωπος πού δέν ξέρει· εἰκάζω μόνο. "Οτι ὁμως ἡ ὀρθή γνώμη εἶναι κάτι διαφορετικό ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη, αὐτό δέν νομίζω καθόλου ὅτι τό εἰκάζω. "Αν ὑπάρχει καί κάτι ἄλλο πού θά ἰσχυριζόμουν ὅτι τό ξέρω — καί εἶναι λίγα αὐτά — ἓνα ἀπὸ ἐκεῖνα πού ξέρω θά ἔβαζα καί τοῦτο.

— ΜΕΝ. : Καί ἔχεις δίκιο, Σωκράτη.

(Μετάφραση Χρ. Καρούζου – Ι. Θ. Κακριδῆ)

— ΣΩ. : Τώρα ὅμως ἀποκρίσου μου μέ λίγα λόγια γιά τό ζήτημα — καλά πού μου τό θύμισες ! Τώρα κοντά, ἀκριβέ μου φίλε, κάποιος μέ ἔβαλε στά στενά, ὅταν ἐγώ σέ μιὰ συζήτηση πῆρα νά κατηγορῶ μερικά πράγματα πῶς εἶναι ἀσκήμα, ἄλλα νά τά παινεύω πῶς εἶναι ὁμορφα. Αὐτός τότε μέ ρώτησε, μέ πολύ μάλιστα ἀσκημο τρόπο, ἔτσι πάνω κάτω : Καί ἀπό ποῦ μου ξέρεις ἐσύ, Σωκράτη, εἶπε, τί λογιῆς εἶναι τά ὁμορφα καί τά ἀσκημα ; Ἔλα πῆς μου, θά μπορούσες νά ὀρίσεις τί εἶναι τό ὁμορφο ; Καί ἐγώ, ἔτσι ἀνάξιος πού εἶμαι, βρέθηκα στά στενά καί δέν εἶχα νά τοῦ ἀποκριθῶ ὅπως ταίριαζε. Ὅταν λοιπόν τόν ἀφῆκα καί ἔφυγα, ἤμουν θυμωμένος μέ τόν ἑαυτό μου καί τά ἔβαζα μαζί του, καί ἔλεγα : Ἔννοια σου ! Μόλις ἀνταμώσω κάποιον ἀπό σᾶς τούς σοφούς, θά τόν ἀκούσω καί θά μάθω καί θά σπουδάσω καλά, καί ἔπειτα θά πάω πίσω σ' αὐτόν πού μέ ρώτησε καί θά ἀνοίξω ἀπό τήν ἀρχή μαζί του τόν πόλεμο γιά ὅσα λέγαμε. Σέ καλή λοιπόν ὥρα, ὅπως εἶπα, ἤρθες. Ἐξήγησέ μου καλά τό ὁμορφο αὐτό καθαυτό, τί εἶναι, καί δοκίμασε στήν ἀπόκρισή σου νά μου τό πείς μέ τήν πιό μεγάλη ἀκριβεία, γιά νά μήν τήν πάθω ἄλλη μιὰ φορά καί γίνω πάλι γελοῖος. Γιατί σύ βέβαια τό ἔχεις ξεκαθαρίσει αὐτό τό ζήτημα. Μέσα στά τόσα πού ξέρεις, ἕνα τέτοιο μάθημα δέν θά ἦταν γιά σένα τίποτα τό σπουδαῖο.

— ΙΠΠ. : Ἐξάπαντος δέν εἶναι σπουδαῖο, μά τό Δία, Σωκράτη, καί — ἂν μπορῶ νά τό πῶ — δέν ἀξίζει καί πολλὰ πράγματα.

— ΣΩ. : Τότε λοιπόν θά τό μάθω εὐκολα καί ἀπό ἐδῶ κι ἐμπρός κανένas δέν θά μέ βάλει μπροστά.

— ΙΠΠ. : Ἐξάπαντος κανένas ἀλλιῶς ἢ δουλειά μου θά ἦταν τιποτένια, νά τήν κάνει ὅποιος ὅποιος.

— ΣΩ. : Ὡραῖα, μά τήν Ἦρα, τά λές, Ἰππία, φτάνει νά μολέσουμε τόν ἄνθρωπο αὐτόν νά τόν βάλουμε κάτω. Ἔχεις καμιάν ἀντίρρηση νά πάρω ἐγώ τή θέση ἐκείνου, καί ὅταν ἐσύ ἀποκρίνεσαι, νά σοῦ ἀντιμιλῶ, ὥστε νά μέ μορφώσεις ὅσο γίνεται καλύτερα ; Κάτι ξέρω ἀπό ἀντιλογίης. Ἄν λοιπόν δέν σέ νοιάζει, λέω νά σοῦ ἀντιμιλῶ, γιά νά ἀποχτήσω πιό στέρεη γνώση.

— ΙΠΠ. : Καί δέν ἀντιμιλεῖς ! Ὅπως σοῦ εἶπα τώρα δά, δέν εἶναι

καί πολύ μεγάλο αυτό πού μέ ρωτᾶς. Ἐγώ θά μπορέσω νά σέ διδάξω νά ἀποκρίνεσαι καί σέ πολύ πιό δύσκολα ἀπό αυτό πράγματα — τόσο πού κανένας ἄνθρωπος νά μήν μπορεῖ νά σέ βάζει μπροστά.

— ΣΩ. : "Αχ, τί καλά πού μιλεῖς ! Τότε, ἀφοῦ καί σύ μου τό λές, ἔλα νά γίνω, ὅσο μπορῶ, ἐκεῖνος καί νά δοκιμάζω νά σέ ρωτῶ. "Αν τοῦ ἀπάγγελνες τό λόγο αὐτόν πού λές γιά τίς ὁμορφες ἀπασχολήσεις, ἐκεῖνος ἀκούγοντάς τον, μόλις θά σταματοῦσες νά μιλεῖς, πρῶτα ἀπ' ὅλα θά ρωτοῦσε ὄχι γιά τίποτε ἄλλο παρά γιά τό ὁμορφο — αυτό τό συνηθεῖο ἔχει — καί θά ἔλεγε : Ἦλεῖε ξένε, οἱ δίκαιοι δέν εἶναι μέ τή δικαιοσύνη πού γίνονται δίκαιοι ; Δῶσε ἀπόκριση, Ἰππία, σάν νά σέ ρωτᾶει ἐκεῖνος.

— ΙΠΠ. : Θά ἀποκριθῶ, ὅτι μέ τή δικαιοσύνη.

— ΣΩ. : Εἶναι κατιτί λοιπόν αὐτό, ἡ δικαιοσύνη. Ἦ ὄχι ;

— ΙΠΠ. : Καί βέβαια.

— ΣΩ. : Λοιπόν μέ τή σοφία εἶναι καί οἱ σοφοί σοφοί καί μέ τό ἀγαθό ὅλα τά ἀγαθά ἀγαθά. Ἔτσι ;

— ΙΠΠ. : Πῶς ὄχι ;

— ΣΩ. : Καί αὐτά εἶναι βέβαια κάτι πού ὑπάρχει γιατί ἐξάπαντος δέν εἶναι κάτι πού δέν ὑπάρχει.

— ΙΠΠ. : Εἶναι βέβαια κάτι πού ὑπάρχει.

— ΣΩ. : Λοιπόν καί ὅλα τά ὁμορφα μέ τό ὁμορφο εἶναι ὁμορφα. Ἔτσι ;

— ΙΠΠ. : Ναι, μέ τό ὁμορφο.

— ΣΩ. : Μέ τό ὁμορφο, πού εἶναι κάτι πού ὑπάρχει. Ἦ ὄχι ;

— ΙΠΠ. : Πού ὑπάρχει. Πῶς ἀλλιῶς ;

— ΣΩ. : Πές μου λοιπόν, ξένε, θά πεῖ, τοῦτο τό ὁμορφο, τί εἶναι ;

— ΙΠΠ. : Ἐκεῖνος πού τό ρωτᾶει αὐτό, Σωκράτη, δέν γυρεύει νά μάθει ἄλλο παρά τί εἶναι ὁμορφο. Ἔτσι δέν εἶναι ;

— ΣΩ. : Δέν τό πιστεύω. Ἐκεῖνο πού ρωτᾶει, Ἰππία, εἶναι τί εἶναι τό ὁμορφο.

— ΙΠΠ. : Καί σέ τί ξεχωρίζει τό ἓνα ἀπό τό ἄλλο ;

— ΣΩ. : Σέ τίποτα, φαντάζεσαι ;

— ΙΠΠ. : Μά δέν ξεχωρίζουν σέ τίποτα !

— ΣΩ. : Φυσικά, σύ ξέρεις καλύτερα. Ὅμως κοίταξε, καλέ μου : σέ ρωτᾶει ὄχι τί εἶναι ὁμορφο παρά τί εἶναι τό ὁμορφο.

Συμπόσιον 201d - 202e
(Μετάφραση Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου)

— ΣΩ. : «Τό λόγο γιά τόν ἔρωτα, πού κάποτε ἄκουσα ἀπό μιά γυναίκα ἀπό τή Μαντίνεια, ἀπό τή Διοτίμα, πού καί σ' αὐτά ἦταν σοφή καί σ' ἄλλα πολλά καί στούς Ἀθηναίους κάποτε, πού ἔκαναν θυσίες γιά ν' ἀποτρέψουν τήν πᾶνῶλη, ἔφερε δέκα χρόνια ἀναβολή τῆς ἀρρώστιας — κι αὐτή δά εἶναι πού δίδαξε καί σ' ἐμένα τόν ἔρωτα — τό λόγο λοιπόν, πού ἔλεγε ἐκείνη, θά δοκιμάσω μόνος μου, ὅπως μπορῶ, νά σᾶς τόν εἰπῶ ὀλόκληρο... Μοῦ φαίνεται λοιπόν, πώς τό πίο εὐκόλο εἶναι νά τά διηγηθῶ μέ τόν τρόπο, πού τότε ἡ ξένη ἐκείνη γυναίκα, ἐρωτώντας με, μοῦ τά ἔλεγε. Γιατί κι ἐγώ σχεδόν κάτι τέτοια ἔλεγα σ' αὐτήν, σάν αὐτά, πού τώρα λέγει σέ μένα ὁ Ἀγάθων, πώς ὁ Ἔρως εἶναι μέγας θεός καί πώς εἶναι ἀπό τά ὁμορφα. Κι ἐκείνη μέ ἀντίκρουσε μέ τά ἴδια ἐπιχειρήματα, σάν αὐτά, πού ἐγώ τώρα ἀντικρούω αὐτόν, πώς οὔτε ὁμορφος εἶναι κατά τά λεγόμενά μου, οὔτε καλός. Καί ἐγώ εἶπα: «πῶς τό λές αὐτό, Διοτίμα; Ἄσχημος λοιπόν εἶναι ὁ Ἔρως καί κακός;». Καί ἐκείνη εἶπε: «δέν ἔχεις καλό λόγο νά εἰπείς; Ἡ νομίζεις, πώς ὅ,τι δέν εἶναι ὁμορφο εἶναι ἀνάγκη νά εἶναι ἄσχημο;». «Καί βέβαια», εἶπα ἐγώ. «Καί στ' ἀλήθεια, ὅ,τι δέν εἶναι σοφὸ εἶναι ἀμαθο; Ἡ δέν ἔχεις καταλάβει, πώς ὑπάρχει κάτι ἀνάμεσα στή σοφία καί στήν ἀμάθεια;». «Τί εἶναι αὐτό;». «Τό νά'χεις ὀρθή γνώμη χωρὶς νά μπορεῖς νά δώσεις λόγο, δέν γνωρίζεις, εἶπε ἐκείνη, πώς μήτε γνώση εἶναι (γιατί ἄλογο πράγμα πῶς θά ἦταν γνώση;) μήτε ἀμάθεια; Εἶναι δά σχεδόν κάτι τέτοιο ἡ ὀρθή γνώμη, ἀνάμεσα στή γνώση καί στήν ἀμάθεια». «Ἀληθινά λέγεις», εἶπα ἐγώ. — «Μή θέλεις λοιπόν σώνει καί καλά, ὅ,τι δέν εἶναι ὁμορφο νά εἶναι ἄσχημο, μήτε ὅ,τι δέν εἶναι καλό νά εἶναι κακό. Ἔτσι λοιπόν καί γιά τόν Ἔρωτα, ἀφοῦ μόνος σου ὁμολογεῖς πώς δέν εἶναι καλός μήτε ὁμορφος, νά μή νομίζεις, πώς πρέπει γιά αὐτό νά εἶναι ἄσχημος καί κακός, ἀλλά κάτι ἀνάμεσα σ' αὐτά», εἶπε ἐκείνη. «Καί ὅμως, εἶπα ἐγώ, δέχονται ὅλοι πώς εἶναι μέγας θεός». «Ἐννοεῖς, εἶπε, ὅλους τοὺς ἀνίδεους ἢ καί ἐκείνους, πού ἔχουν γνώση;». «Ὅλους μαζί, βέβαια». Καί ἐκείνη τότε γέλασε: «καί πῶς, εἶπε, Σωκράτη, δέχονται ὅλοι, ὅτι εἶναι μέγας θεός, αὐτοὶ πού λένε, πώς οὔτε θεός δέν εἶναι;».

«Ποιοί είναι αυτοί ;», είπα ἐγώ. «Ένας βέβαια, εἶπε, ἐσύ καί μία ἐγώ». Κι ἐγώ εἶπα: «πῶς τό ἐννοεῖς αὐτό ;» Κι ἐκείνη εἶπε: «πολύ ἀπλά. Πέ; μου λοιπόν, ὅλοι οἱ θεοὶ δέν δέχεσαι, πῶς εἶναι εὐτυχι- σμένοι καί ὁμορφοί ; Ἡ θά τολμοῦσες νά εἰπείς, πῶς κάποιος ἀπό τοὺς θεοὺς δέν εἶναι ὁμορφος κι εὐτυχισμένος ;». «Έγώ ὄχι, μά τόν Δία», εἶπα. «Καί εὐτυχισμένους δά δέν ἐννοεῖς ὅσους ἔχουν τά καλά καί τά ὁμορφα ;». «Βέβαια». «Έχεις ὅμως ὁμολογήσει, πῶς ὁ Έρωσ ἐπειδή δέν ἔχει τά καλά καί τά ὁμορφα, ἐπιθυμεῖ ἀκριβῶς αὐτά πού δέν ἔχει». «Τό ὁμολόγησα βέβαια». «Καί πῶς λοιπόν θά ἦτανε θεός ἐκεῖνος, πού τοῦ λείπουν τά ὁμορφα καί τά καλά ;». «Μέ κανέναν τρόπο, καθώς φαίνεται». «Βλέπεις λοιπόν, εἶπε, πῶς καί σύ τόν Έρωτα δέν τόν πιστεύεις γιά θεό;». «Τί λοιπόν, εἶπα, νά εἶναι, ὁ Έρωσ ; θνητός ;». «Κάθε ἄλλο». «Άλλά τί τότε ;». «Σάν τά προηγούμενα παραδείγματα εἶναι, εἶπε, κάτι ἀνάμεσα στό θνη- τό καί στό ἀθάνατο». «Δηλαδή τί, Διοτίμα ;». «Μεγάλος δαιμό- νας, Σωκράτη. Γιατί κάθε δαιμονικό εἶναι ἀνάμεσα στό θνητό καί στό ἀθάνατο».

Ζ' Ἐπιστολή 324b - 325a

(Μετάφραση I. N. Θεοδωρακόπουλου)

Μιλεῖ ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων σέ πρῶτο πρόσωπο :

Όταν εἶμουνα νέος, ἔπαθα τό ἴδιο πού παθαίνουνε πολλοί· ἐπίστεψα, πῶς μόλις γίνω κύριος τοῦ ἑαυτοῦ μου, εὐθύς θά πάω στήν πολιτική. Καί ἡ κατάσταση τῶν πραγμάτων τῆς πόλης στόν καιρό μου ἔλαχε νά εἶναι ἡ ἀκόλουθη. Ἐπειδή πολλοὶ κατηγοροῦ- σανε τό τότε πολίτευμα, ἔγινε ἀνατροπή καί ἀρχηγοί στήν ἀνα- τροπή τούτη στάθηκαν πενήντα ἕνας ἄνδρες, ἕνδεκα στήν πόλη, δέκα στόν Πειραιά — καί ἡ καθεμίά ἀπό τίς δύο τοῦτες ὁμάδες ἐ- τάχθηκε νά διευθύνει καί τά ζητήματα τῆς ἀγορᾶς καί ὅσα σχετί- ζονται μέ τήν πόλη — οἱ ἄλλοι τριάντα ὅμως ἔγιναν ἀπόλυτοι ἄρ- χοντες ὄλων. Ἐπ' αὐτούς λοιπόν μερικοί ἔτυχε νά μοῦ εἶναι συγγε- νεῖς καί γνωστοί καί μέ καλοῦσαν δά εὐθύς νά λάβω μέρος κι ἐγώ σάν σέ πράγματα πού μοῦ ταίριαζαν. Καί καθόλου δέν εἶναι νά θαυμάζει κανεῖς γιά κείνο πού ἐξαιτίας τῆς νεότητάς μου ἔπαθα. Ἐπίστεψα δηλαδή, πῶς αὐτοί θά διοικήσουνε τώρα τήν πόλη

βγάζοντάς την από τήν άδικη ζωή και οδηγώντας την σέ δίκαιο τρόπο· γι' αυτό πρόσεχα πολύ μέ τό νοῦ μου γιά νά ίδῶ τί θέ νά κάμουν. Καί έβλεπα δά, πώς οί άνδρες αὐτοί μέσα σέ λίγον καιρό άπόδειξαν, πώς τό προηγούμενο πολίτευμα ήτανε χρυσάφι. Καί γιά τ' άλλα και γιά τόν άγαπημένο μου φίλο, τόν πρεσβύτη Σωκράτη, πού έγώ δά δέν θά ντρεπόμουνα νά ειπῶ, πώς ήταν ο πιό δίκαιος τοῦ καιροῦ εκείνου, τόν έστελναν μαζί μέ άλλους νά πάει γιά κάποιον πολίτη, μέ τήν έντολή νά τούς τόν φέρνουν διά τής βίας γιά νά τόν θανατώσουν. Καί τοῦτο τό έκαναν γιά νά τόν άναγκάσουν νά μετάσχει κι αὐτός σέ ὅσα έπρατταν αὐτοί, είτε θέλει είτε ὄχι. Αὐτός ὅμως δέν τούς άκουσε και πρόκρινε νά βάλει σέ κίνδυνο τή ζωή του παρά νά γίνει κοινωνός στά άνόσια έργα των.

Πολιτεία Β 367a-e

(Μετάφραση Ι. Ν. Γρυπάρη)

Ὁ διάλογος, πού κεντρικό του θέμα είναι τό δίκαιο, έχει περιστοαφεί ὡς ἐδῶ γύρω ἀπό τό ἄν τό δίκαιο εἶναι τό ταιριαστό γιά κάθε πράγμα και γιά κάθε περίσταση, ἄν εἶναι τό συμφέρον τοῦ πιό δυνατοῦ ἢ ἔχει ἐπιβληθεῖ γιά νά προστατεῦει τοῦς πολλοῦς ἀδυνάτους, ἐπίσης ἄν ὁ ἄδικος εἶναι εὐνοχισμένος και ἄν τό δίκαιο εἶναι ἀποδεκτό γιά τήν ὠφέλεια πού ἔχουν ἀπό αὐτό οἱ ἄνθρωποι. Τώρα ὁ Ἀδείμαντος, ὁ ἀδελφός τοῦ Πλάτονα, καλεῖ τό Σωκράτη νά ἐξετάσει τό δίκαιο καθαντό, στήν οὐσία του, πέρα ἀπό τήν ὠφελιμότητά του και τίς άλλες λαϊκές ἀντιλήψεις.

Αὐτά λοιπόν, Σωκράτη, και ἴσως και πολύ περισσότερα ἀπ' αὐτά, θά εἶχαν νά λέγουν ὁ Θρασύμαχος και ὅποιος άλλος γιά τή δικαιοσύνη και τήν άδικία, ὅσο και ἄν μετάλλαζαν λίγο άσύστολα, καθώς μου φαίνεται, τή φύση τής μιανῆς και τής άλλης. Ἐγώ ὅμως, και δέν ἔχω καμιά ανάγκη νά σοῦ τό κρύψω, γι' αὐτό ἴσα ἴσα παρατένωσα τόσο πολύ τό λόγο μου, γιατί ἐπιθυμῶ ν' άκούσω ἐσένα, πῶς θά ἀντικρούσεις ὄλ' αὐτά. Μήν περιοριστεῖς λοιπόν μόνο νά μᾶς ἀποδείξεις, πώς ἡ δικαιοσύνη εἶναι προτιμότερη ἀπό τήν άδικία, αλλά και πῶς ενεργεῖ ἀπό μόνη της στήν ψυχή τοῦ ἀνθρώπου, γιά νά εἶναι πράγμα κακό ἢ μιá και άγαθό ἢ άλλη· και νά βγάξεις ἀπό τή μέση τό τί φαίνεται ἡ καθεμιά των, καθώς σοῦ τό ἐζήτησε και ὁ Γλαῦκων. Γιατί ἄν δέν ἀφοιρέσεις κι ἀπό τή μιá κι ἀπό τήν

ἄλλη τήν ἀληθινή ἔστω ὑπόληψη πού τούς ἔχει ὁ κόσμος, καί δέν προσθέσεις ἀπεναντίας τήν ψεύτικη, θά ποῦμε πώς δέν ἐπαινεῖς τή δικαιοσύνη, οὔτε πώς κατηγορεῖς τήν ἀδικία, ἀλλά ἐκεῖνο πού θεωρεῖ ὁ κόσμος γιά δικαιοσύνη καί ἀδικία· καί ὅτι μᾶς ἐπιτρέπεις ἐπομένως νά ἀδικοῦμε, φτάνει νά μή μᾶς παίρνουν εἶδηση, καί ὅτι στό τέλος εἶσαι σύμφωνος μέ τό Θρασύμαχο, πώς ἡ δικαιοσύνη δέν εἶναι ἀγαθόν γιά κείνον πού τήν ἔχει, ἀλλά εἶναι τό συμφέρον τοῦ ἰσχυροτέρου, ἐνῶ ἀπεναντίας ἡ ἀδικία εἶναι πράγμα ὠφέλιμο καί συμφέρον γιά τόν ἑαυτό της, καί μονάχα γιά τόν ἀσθενέστερο δέν εἶναι συμφέρον. Ἀφοῦ λοιπόν παραδέχτηκες, ὅτι ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἀπό τά μεγαλύτερα ἀγαθά, πού ἀξίζει νά τ' ἀποκτᾶ κανείς καί γιά τ' ἀποτελέσματά των, μά πολύ περισσότερο γι' αὐτά τά ἴδια, ὅπως εἶναι ἡ ὄραση, ἡ ἀκοή, ἡ φρόνηση, ἡ ὑγεία κι ὅσ' ἄλλα ἀγαθά εἶναι γόνιμα ἀπό τή φύση των κι ὄχι γιατί τά θεωροῦν γιά τέτοια οἱ ἄνθρωποι, ἐγκωμίασε λοιπόν καί τή δικαιοσύνη γι' αὐτό τό ἴδιο πράγμα, γιά τήν ὠφέλεια πού παρέχει ἡ ἴδια ἀφ' ἑαυτοῦ της στόν ἄνθρωπο, καθώς καί τήν ἀδικία γιά τή βλάβη της· ὅσο γιά τίς ἀνταμοιβές καί τίς ιδέες πού ἔχει ὁ κόσμος γι' αὐτές, παράτα τις σέ ἄλλους νά τίς ἐκθειάζουν, ἐπειδή ἐγώ κάθε ἄλλον θά μπορούσα ν' ἀνεχθῶ νά ἐγκωμιάζει κατ' αὐτό τόν τρόπο τή δικαιοσύνη καί νά ψεγαδιάζει τήν ἀδικία, ἀπό τίς ιδέες τοῦ κόσμου κι ἀπό τίς ἀνταμοιβές των, ὄχι ὅμως καί σένα, ἐκτός ἂν μοῦ τό ἐπέβαλλες ὁ ἴδιος, ἀφοῦ ἐσύ πέρασες ὅλη σου τή ζωή χωρίς νά κάνεις τίποτε ἄλλο παρά νά μελετᾷς καί νά ξεφεύγεις αὐτό τό ζήτημα. Νά μή μᾶς ἀποδείξεις λοιπόν μέ τό λόγο σου, μόνο πώς εἶναι καλύτερο πράγμα ἡ δικαιοσύνη ἀπό τήν ἀδικία, ἀλλά τί κάνει ἡ καθεμίᾳ των τόν ἄνθρωπο πού τήν ἔχει ἀφ' ἑαυτοῦ της, εἴτ' ἔχουν γνώση θεοί καί ἄνθρωποι, εἴτε ὄχι, ὥστε νά εἶναι καλό ἢ μιά καί κακό ἢ ἄλλη.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Συζήτηση πάνω στίς σχέσεις : πῦρ - πάντα (Ἡράκλειτος), ἕνα - πολλά (Ἐμπεδοκλῆς), νοῦς - πράγματα (Ἀναξαγόρας), ἄτομα - σώματα (Δημόκριτος), ιδέες - αἰσθητά (Πλάτων).
2. Ἡ πλατωνική ἔννοια τοῦ δικαίου, ὅπως διαφαίνεται ἀπό τά ἀποσπάσματα τοῦ «Ἰππία» καί τῆς «Πολιτείας», πῶς μπορεῖ νά συσχετιστεῖ μέ τή θεωρία τῶν ιδεῶν ;

3. Σύγκριση τῆς πλατωνικῆς θεωρίας τοῦ δικαίου μέ ἐκείνη τοῦ Ἐπιφάνου.
4. Πλεονεκτήματα καί μειονεκτήματα τῆς πλατωνικῆς Πολιτείας.
5. Ποιά τά δημοκρατικά στοιχεῖα τῆς πλατωνικῆς Πολιτείας ;

3. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

Τά μετά τά Φυσικά Λ 1, 1069a 18 - 2, 1069b 34

(Μετάφραση Κ.Δ. Γεωργούλη)

Θέμα τῆς θεωρίας μας ἡ οὐσία· γιατί τῶν οὐσιῶν οἱ ἀρχές καί τά αἷτια ζητοῦνται· γιατί βέβαια καί ἂν τό σύμπαν τό θεωρήσουμε ὡς κάποιο ὄλο, ἡ οὐσία εἶναι τό πρῶτο μέρος. Καί ἂν τοῦ συμπαντος ἡ ἐνότητα εἶναι μιά σειρά διαδοχῆς, καί σέ μιά τέτοια περίπτωση πρώτη ἔρχεται ἡ οὐσία, ἔπειτα τό ποιόν, ἔπειτα τό ποσόν. Κι ἀκόμη οὐδέ ἀξίζουν αὐτά νά τά εἰπεῖ κανεῖς ὄντα σέ ἀπεριόριστη σημασία, ἀλλά ποιότητες καί κινήσεις, ἀλλιῶς καί τό ὄχι λευκό καί τό ὄχι εὐθύ ἀξίζουν γιά ὄντα νά εἰπωθοῦν. Λέμε δέ κατὰ παραχώρηση πῶς ὑπάρχουν καί αὐτά, λέγοντας π.χ. ὑπάρχει ὄχι λευκό. Ἐπίσης κανένα ὄν πού δέν εἶναι οὐσία δέν ὑπάρχει σέ χωριστή αὐθυπαρξία· μάρτυρες μας εἶναι καί οἱ ἀρχαῖοι μέ τά ἔργα τους· γιατί τῆς οὐσίας ἐζητοῦσαν ἀρχές, στοιχεῖα καί αἷτια. Οἱ συγχρονισμένοι βέβαια προτιμοῦν νά βάνουν γιά οὐσίες τά καθολικά· γιατί τά γένη ἀνήκουν στήν τάξη τῶν καθολικῶν καί προτιμοῦν οἱ σύγχρονοι φιλόσοφοι νά τά θεωροῦν ἀρχές καί οὐσίες, ἐπειδή χρησιμοποιοῦν στή ζήτησή τους ἀφηρημένη λογική μέθοδο· οἱ παλαιοί ὅμως ἔθεωροῦσαν τά μή γενικά, ὅπως τό πῦρ καί τή γῆ, ὄχι ὅμως ὅ,τι σ' αὐτά εἶναι κοινό, δηλ. τό σῶμα. Οὐσίες πάλι ἔχουμε τριῶν εἰδῶν· μιά ἡ αἰσθητή. Κι αὐτή μοιράζεται σέ αἰδία καί σέ φθαρτή· γι' αὐτή δέν ὑπάρχει ἀμφισβήτηση, π.χ. γιά τά φυτά καί τά ζῶα, καί τούτης πρέπει ἕμεῖς νά εὐροῦμε τά στοιχεῖα εἴτε ἕνα εἶναι εἴτε πολλά. Ἡ ἄλλη ἀπό τό ἄλλο μέρος εἶναι ἀκίνητη, καί δίνουν σ' αὐτή χωριστή ἀπό τά αἰσθητά αὐθυπαρξία, ἄλλοι διαιρώντας τήν σέ δύο, ἄλλοι θεωρώντας ὡς μιά φύση τά εἶδη καί τά μαθηματικά καί ἄλλοι ἀναγνωρίζοντας ἀπ' αὐτά μόνο τά μαθηματικά, ἐκεῖνα τά δύο εἶδη ἐρευνᾷ ἡ φυσική, γιατί ἀπό τήν κίνηση εἶναι ἀξεχώριστα· τό τρίτο ὅμως εἶδος ἐρευνᾷ μιά ἄλλη ἐπιστήμη, ἀφοῦ αὐτό δέν ἔχει μέ τά ἄλλα καμιά ἀρχή κοινή.

Ἡ αἰσθητή οὐσία εἶναι μεταβλητή. Ἐάν ὅμως ἡ μεταβολή ξεκινᾷ ἀπό τὰ ἀντίθετα ἢ τὰ μεταξύ, ὄχι ὅμως ἀπό κάθε εἶδος ἀντιθέτων (γιατί καί ἡ φωνή μὴ ὄντας λευκὸ εἶναι ἀντίθετη τοῦ λευκοῦ), ἀλλὰ μόνο ἀπὸ τὸ ἐναντίο, εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχει ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὶς μεταβολές κάτι πού περνάει μεταβαλλόμενο στήν ἐναντία μεταβολή· γιατί δέν μεταβάλλονται τὰ ἐναντία τὰ ἴδια. Ἀκόμη τὸ βασικὰ βαλμένο ὑποκείμενο διατηρεῖται, τὸ ἐναντίο ὅμως δέν διατηρεῖται ἔπειτα ἀπὸ τὴ μεταβολή· ὑπάρχει ἄρα κάποιον τρίτο παράλληλα ἀπὸ τὰ ἐναντία, ἡ ὕλη. Ἐάν δά οἱ μεταβολές εἶναι τέσσαρες, ἢ κατὰ τὸ τί ἢ κατὰ τὸ ποιοῦ ἢ ποσοῦ ἢ κατὰ τὸ πού, καί εἶναι ἢ κατὰ τὸ τί τῆς οὐσίας μεταβολή ἢ ἀπόλυτη γένεση καί φθορά καί ἢ κατὰ τὸ ποσοῦ μεταβολή εἶναι αὐξηση καί ἐλάττωση, καί ἢ κατὰ τὶς παθητικὲς ποιότητες εἶναι ἀλλοίωση καί ἢ κατὰ τὸν τόπο φορά, ἢμποροῦμε νὰ εἰποῦμε ὅτι οἱ μεταβολές κατευθύνονται στὶς ἀντίστοιχες κατηγορικὲς ἐναντιώσεις. Εἶναι ἀνάγκη πιά νὰ μεταβάλλεται ἡ ὕλη, ὄντας δυναμικά καί τὰ δύο μέλη τῆς ἐναντίωσης. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ ὄν εἶναι δύο λογιῶν, καθεὶ μεταβάλλεται ἀπὸ τὸ δυνάμει ὄν στοῦ ἐνεργεία ὄν, π.χ. ἀπὸ τὸ δυνάμει λευκὸ στοῦ ἐνεργεία λευκὸ. Τὸ αὐτὸ γίνεται καί σχετικὰ μὲ τὴν αὐξηση καί ἀδυνατίση. Ὡστε ὄχι μόνο ἢμπορεῖ κάτι κατὰ συμβεβηκὸς νὰ γίνεται ἀπὸ τὸ μὴ ὄν, ἀλλὰ καί ἀπὸ ὄν γίνονται ὅλα, ἀπὸ δυνάμει ὄν βέβαια καί ὄχι ἀπὸ ἐνεργεία ὄν. Καί τοῦτο τὸ δυνάμει ὄν εἶναι τὸ ἓνα τοῦ Ἀναξαγόρα (τὸ ἓνα εἶναι προτιμότερη ἔκφραση καί ὄχι τὸ «ὅλα ἀντάμα») καί τὸ μίγμα τοῦ Ἐμπεδοκλέους καί Ἀναξίμανδρου, καί ὅπως ὁ Δημόκριτος λέει, ὅλα τὰ πράγματα ἦταν μαζί δυνάμει καί ὄχι ἐνεργεία. Ὡστε ἢμπορεῖ οἱ ἐρευνητὲς αὐτοὶ νὰ ἔχουν βάλει χέρι μὲ τὶς ἀνακαλύψεις τους στήν ὕλη. Ὅλα πάλι τὰ μεταβαλλόμενα ἔχουν ὕλη, τὸ κάθε διαφορετικὸ πρᾶγμα διαφορετικὴ. Καί ὅσα ἀίδια ὄντα δέν εἶναι γεννητὰ, ἀλλὰ ἔχουν τοπικὴ κίνηση, ἔχουν καί αὐτὰ ὕλη, ὄχι βέβαια γεννητὴ, ἀλλὰ ὕλη τοπικὴ ἀφετηρίας καί τέρματος. ἢμπορεῖ ἀκόμη νὰ παρουσιαστῆ σέ κανένα ἢ ἀπορία, ἀπὸ ποιοῦ μὴ ὄν γίνεται ἢ γένεση· γιατί τὸ μὴ ὄν εἶναι τριπλό. Ἡ γένεση γίνεται, ἀνίσως πιά ὑπάρχει κάποιον δυναμικὸ ὄν, δέν βγαίνει ὅμως κάτι ἀπὸ ὅποιοδήποτε δυνάμει ὄν, ἀλλὰ ἀπὸ διαφορετικὸ βγαίνει διαφορετικὸ, δέν ἀρκεῖ ὅμως νὰ εἴπει κανεὶς ὅτι ὅλα τὰ πράγματα ἦταν ἀντάμα· γιατί αὐτὰ διαφέρουν

κατά τήν ὕλη, ἂν καί ἤμπορεῖ κανεὶς νά ἐρωτήσῃ γιατί ἔγιναν ἄπειρα καί ὄχι ἓνα ; ὁ νοῦς βέβαια εἶναι ἓνας, ὥστε ἂν ἡ ὕλη μία εἶναι, ἔγινε ἐνεργεῖα μόνο ἐκεῖνο ὅ,τι ἦταν ἡ ὕλη δύναμι. Εἶναι λοιπόν τὰ αἷτια τρία καί τρεῖς οἱ ἀρχές· ἀπ' αὐτά τὰ δύο ἀποτελεῖ ἡ ἐναντίωση, μοιρασμένη ἀπὸ τῆ μιά μεριά σέ λόγο καί εἶδος καί ἀπὸ τήν ἄλλη σέ στέρηση, τό τρίτο εἶναι ἡ ὕλη.

Περὶ ψυχῆς B 1, 412a 3-412b 9

(Μετάφραση Β. Ν. Τατάκη)

Ἄς ποῦμε λοιπόν ὅτι ἔχουμε τελειώσει μέ τίς γνώμες πού μᾶς ἔχουν παραδώσει οἱ παλαιότεροί μας γιά τήν ψυχή· καί ἄς γυρίσουμε πίσω πάλι, σάν νά ξαναπιάναμε τήν ἔρευνα ἀπὸ τήν ἀρχή, προσπαθώντας νά προσδιορίσουμε τί εἶναι ψυχή, καί ποιός θά μποροῦσε νά εἶναι ἓνας πολύ γενικός ὀρισμός της. Λέγομε λοιπόν ὅτι ἓνα γένος τῶν ὄντων εἶναι ἡ οὐσία· ἡ οὐσία περιλαμβάνει ἀπὸ τῆ μιά τήν οὐσία ὡς ὕλη, πράγμα πού καθεαυτὸ δέν εἶναι κάτι τό προσδιορισμένο, ἀπὸ τήν ἄλλη τό «εἶδος» καί τῆ μορφή, χάρη στήν ὁποία ἓνα ὑποκείμενο παίρνει πιά προσδιορισμό· τρίτο ἔρχεται ἐκεῖνο πού γίνεται ἀπὸ αὐτά τὰ δυό. Ἡ ὕλη εἶναι δύναμη, ἐνῶ ἡ μορφή ἐντελέχεια, καί μάλιστα μέ δυό ἔννοιες, ἀπὸ τῆ μιά μέ τήν ἔννοια πού λέμε ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἐντελέχεια, καί ἀπὸ τήν ἄλλη μέ τήν ἔννοια πού λέμε ὅτι ἡ θεώρηση εἶναι ἐντελέχεια. Οὐσίες κατὰ κύριο λόγο φαίνεται νά εἶναι τὰ σώματα, καί ἀπὸ αὐτά πάλι τὰ φυσικά· τοῦτα, ἀλήθεια, εἶναι οἱ πρωταρχές τῶν ἄλλων. Ἀπὸ τὰ φυσικά πάλι σώματα ἄλλα ἔχουν ζωή, καί ἄλλα δέν ἔχουν· ἐννοοῦμε ζωή τό γεγονός ὅτι ἓνα ὄν τρέφεται, αὐξάνει καί φθίνει ἀπὸ μόνο του. Ὡστε κάθε σῶμα φυσικό πού ἔχει ζωή, πρέπει νά εἶναι οὐσία, καί μάλιστα μέ τό νόημα ὅτι εἶναι σύνθετη. Καί μιά πού εἶναι σῶμα, καί σῶμα τέτοιας λογῆς, τοῦτο δῶ, — γιατί ἔχει ζωή — δέν θά μποροῦσε ἡ ψυχὴ νά εἶναι τό σῶμα· γιατί τό σῶμα δέν εἶναι ἀπὸ τὰ πράγματα πού ἀποδίδονται σέ ἓνα ὑποκείμενο, ἀλλά εἶναι μᾶλλον ὑποκείμενο καί ὕλη. Εἶναι ἀνάγκη λοιπόν ἡ ψυχὴ νά εἶναι οὐσία, γιατί εἶναι μορφή σώματος φυσικοῦ πού ἔχει τῆ δυναμικότητα νά ζεῖ. Καί ἡ οὐσία αὐτὴ εἶναι ἐντελέχεια. Ἀλλά ἡ ἐντελέχεια ἔχει δυό σημασίες : ἡ μιά μέ τό νόημα πού παίρνει στήν ἐπιστήμη (γνώ-

ση), ή άλλη εκείνο πού παίρνει στή θεώρηση. Είναι λοιπόν φανερό ότι ή ψυχή είναι έντελέχεια ὅπως ή ἐπιστήμη· γιατί ὅσο ὑπάρχει ή ψυχή, ἔχουμε καί ὕπνο καί ἐγρήγορση· τούτη εἶναι ἀνάλογη μέ τή θεώρηση, ἐνῶ ὁ ὕπνος μοιάζει μέ τό νά ἔχεις τή γνώση, ἀλλά νά μή τή σκέπτεσαι τούτη τή στιγμή· πρώτη βέβαια στό ἄτομο γεννιέται ή γνώση. Γιά τοῦτο ή ψυχή εἶναι πρώτη έντελέχεια σώματος φυσικοῦ πού ἔχει δυναμικότητα ζωῆς. Καί τέτοιο σῶμα εἶναι ὅποιο εἶναι ὀργανωμένο. Καί τῶν φυτῶν τά μέρη ὄργανα εἶναι, ἀλλά έντελῶς ἀπλά, ὅπως λόγου χάρη τό φύλλο πού προστατεύει τό περικάρπιο, καί τό περικάρπιο πού προστατεύει τόν καρπό· οἱ ρίζες πάλι εἶναι ἀνάλογες μέ τό στόμα· γιατί καί τά δυό ἀποροφοῦν τήν τροφή. Ἄν λοιπόν πρέπει νά ποῦμε κάτι πού νά ἐφαρμόζεται σέ κάθε εἶδος ψυχῆς, θά λέγαμε ὅτι ή ψυχή εἶναι ή πρώτη έντελέχεια σώματος φυσικοῦ ὀργανωμένου. Γιά τοῦτο, δέν ὑπάρχει λόγος νά ἐρευνοῦμε ἂν ή ψυχή καί τό σῶμα εἶναι ἕνα, ὅπως δέν ζητοῦμε ἂν ἕνα εἶναι τό κερί καί τό ἀποτύπωμα, καί γενικά ή ὕλη κάθε πράγματος καί ἐκεῖνο τοῦ ὁποίου εἶναι ὕλη· γιατί μία πού τό ἕνα καί τό εἶναι ἔχουν πολλές σημασίες, ἐκεῖνο πού ὑπάρχει κυριολεκτικά εἶναι ή έντελέχεια.

Ἠθικά Νικομάχεια Κ 8, 1178b 20 - 9, 1179a 9

(Μετάφραση Λ. Ζενάκου)

Ἄν λοιπόν ἀφαιρεθεῖ ἀπό τόν ἄνθρωπο ή πράξη, καί ἀκόμη περισσότερο ή δημιουργία, τί ἀπομένει ἐκτός ἀπό τή θεωρία; Ἐξάλλου καί ή ἐνέργεια τοῦ θεοῦ, πού ὑπερέχει σέ μακαριότητα, εἶναι θεωρητική. Ἄρα καί ἀπό τίς ἀνθρώπινες ἐνέργειες ὅποια εἶναι πιό συγγενική μέ αὐτήν, εἶναι καί ή περισσότερο εὐδαιμονική. Καί ἀπόδειξη ὅτι δέν μετέχουν στήν εὐδαιμονία τά ἄλλα ζῶα πού εἶναι έντελῶς στερημένα ἀπό τέτοια ἐνέργεια. Στούς θεούς λοιπόν ή ζωή εἶναι μακάρια στό σύνολό της· στούς ἀνθρώπους στό βαθμό πού γίνεται ὁμοίωμα τῆς τέτοιας ἐνέργειας· ἀπό τά ἄλλα ζῶα κανένα δέν εὐδαιμονεῖ, ἐπειδή μέ κανέναν τρόπο δέν μετέχουν στή θεωρία. Ὅσο λοιπόν πληθαίνει ή θεωρία, πληθαίνει καί ή εὐδαιμονία, καί σέ ὅσους ὑπάρχει περισσότερο ή μία, ὑπάρχει περισσότερο καί ή ἄλλη.

Ἀλλά ὁ ἄνθρωπος, ὄντας ἄνθρωπος, ἔχει ἀνάγκη καί ἀπό ἐξωτερική εὐημερία. Γιατί ἡ φύση τοῦ ἀνθρώπου δέν ἔχει αὐτάρκεια μόνο μέ τή θεωρία, ἀλλά χρειάζεται καί τό σῶμα νά εἶναι ὑγιές, καί νά ὑπάρχει τροφή καί οἱ ἄλλες περιποιήσεις του. Ὡστόσο ἄς μή νομισθεῖ ὅτι θά χρειαζόταν πολλά καί μεγάλα γιά νά εὐδαιμονήσει κανεῖς, μολονότι δέν εἶναι δυνατόν νά γίνει εὐτυχισμένος χωρίς τά ἐξωτερικά ἀγαθά· γιατί οὔτε ἡ αὐτάρκεια οὔτε ἡ δράση βρίσκονται στήν ὑπερβολή. Καί μπορεῖ κανεῖς νά πράττει τά καλά, χωρίς νά εἶναι ἄρχοντας στή στεριά καί στή θάλασσα· γιατί καί μέ μέτρια μέσα μπορεῖ κανεῖς νά ἐνεργεῖ σύμφωνα μέ τήν ἀρετή. Αὐτό μάλιστα μπορούμε νά τό δοῦμε καθαρά : οἱ ἀπλοῖ πολῖτες δέν φαίνονται λιγότερο ἀπό τοὺς ἄρχοντες νά κάνουν τό σωστό, ἀλλά καί περισσότερο. Εἶναι ἀρκετό νά ὑπάρχουν μέτρια μέσα· γιατί μέ αὐτά θά εἶναι εὐτυχισμένη ἡ ζωὴ ἐκείνου πού ἐνεργεῖ σύμφωνα μέ τήν ἀρετή.

Πολιτικά

(Μετάφραση Α. Ζενάκου)

A 2, 1252b 12 - 1253a 9 : Ἡ κοινωμία πού ἔχει συγκροτηθεῖ, σύμφωνα μέ τή φύση, γιά ὅλες τίς ἡμέρες, εἶναι ἡ οἰκογένεια· πρόκειται γι' αὐτούς πού ὁ Χαρώνδας τοὺς λέει ὁμοσίτους καί ὁ Ἐπιμενίδης ὁ Κρητικὸς ὁμοτραπέζους. Ἡ πρώτη κοινωμία πάλι, πού συνίσταται ἀπὸ περισσότερες οἰκογένειες, μέ λειτουργία ὄχι προσωρινή, εἶναι ἡ κώμη. Μάλιστα ἀπὸ τή φύση τῆς ἡ κώμη ἐμφανίζεται σάν ἀποικία τῆς οἰκογένειας· πρόκειται γι' αὐτούς πού μερικοὶ τοὺς ὀνομάζουν ὁμογάλακτους καί παιδιὰ καί παιδιὰ τῶν παιδιῶν· γι' αὐτὸ στήν ἀρχὴ οἱ πόλεις εἶχαν βασιλιά – καθὼς καί τώρα ἀκόμη διάφορες φυλές – γιατί συγκροτήθηκαν ἀπὸ βασιλευμένους, ἀφοῦ κάθε οἰκογένεια βασιλεύεται ἀπὸ τὸν γεροντότερο, ὅπως ἐπίσης καί οἱ συγγενικὲς οἰκογένειες. Καί αὐτὸ εἶναι πού λέει ὁ Ὀμηρος «ἐξουσιάζει καθένας γυναῖκες καί παιδιὰ» – γιατί ἦταν σκόρπιοι· καί πραγματικά ἔτσι ζοῦσαν τά παλιὰ χρόνια. Ἀλλά καί γιά τοὺς θεοὺς, γι' αὐτὸ λένε ὅλοι ὅτι ἔχουν βασιλεία, γιατί καί αὐτοί, ἄλλοι καί σήμερα ἀκόμη, ἄλλοι στήν παλαιὰ ἐποχὴ, εἶχαν βασιλεία. Καί οἱ ἄνθρωποι, ὅπως ἀκριβῶς ἐξομοιώνουν τήν ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση τῶν θεῶν μέ τή δική τους, ἔτσι καί μέ τή ζωὴ τῶν θεῶν.

Ἡ ὀλοκληρωμένη κοινωνία, πού ἀποτελεῖται ἀπό περισσότερες κῶ-
 μες, εἶναι ἡ πόλις, αὐτή δηλαδή πού κατέχει ὅλα τὰ ὅρια τῆς αὐτόρ-
 κειας σχεδόν, πού δημιουργήθηκε γιά χάρη μόνο τῆς ζωῆς, ἀλλά
 πού ὑφίσταται γιά χάρη τῆς καλῆς ζωῆς. Γι' αὐτό κάθε πόλις ὑπάρ-
 χει σύμφωνα μέ τή φύση, ἐφ' ὅσον ἔτσι ὑπάρχουν καί οἱ πρῶτες
 κοινωνίες. Αὐτή εἶναι ἡ ἀπόληξη ἐκείνων, καί ἡ φύση εἶναι μιά ἀπό-
 ληξη. Γιατί ὅ,τι λογῆς εἶναι καθετί ὅταν ὀλοκληρωθεῖ ἡ δημιουργία
 του, αὐτή λέμε πῶς εἶναι ἡ φύση του, ὅπως τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἀ-
 λόγου, τοῦ σπιτιοῦ. Ἀκόμη τό τελικό αἷτιο καί ὁ σκοπός εἶναι ὕ-
 ψιστο ἀγαθό. Καί ἡ αὐτάρκεια εἶναι καί σκοπός καί ὕψιστο ἀγαθό.
 Ἀπό αὐτά λοιπόν εἶναι φανερό ὅτι ἡ πόλις εἶναι κάτι σύμφωνο
 μέ τή φύση, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπό τή φύση του ζῶο πολιτικό,
 καί ὅτι ὁ ἄπολις ἀπό τή φύση του καί ὄχι ἀπό τίς περιστάσεις εἶναι
 ἢ κάτι ἀνώτερο ἀπό ἄνθρωπος ἢ φαῦλος – καταπῶς ἐκεῖνος πού
 ὁ Ὅμηρος τόν κατηγορεῖ βαριά : « Ἀταίριαστος, παράνομος, ἀνέ-
 στιος... ». Γιατί αὐτός πού εἶναι τέτοιος ἀπό τή φύση του, εἶναι
 ταυτόχρονα καί φιλοπόλεμος, καθώς εἶναι μόνος, ξεκομμένος ἀπό
 τοὺς συνανθρώπους του. Πῶς λοιπόν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ζῶο πολι-
 τικό περισσότερο ἀπό κάθε μέλισσα καί ἀπό κάθε ἀγελαῖο ζῶο,
 εἶναι φανερό.

Γ 6, 1276b 15 - 30 : Πρέπει λοιπόν πρῶτα νά θέσουμε σάν
 βάση : γιά ποιο σκοπό συγκροτήθηκε ἡ πόλις, καί πόσα εἶδη ἐ-
 ξουσίας πάνω στόν ἄνθρωπο καί στήν κοινωνική ζωή ὑπάρχουν ;
 Καθώς εἰπώθηκε καί στά προηγούμενα, ὅπου προσδιορίστηκαν ἡ
 συγκρότηση καί ἡ λειτουργία τοῦ οἴκου καί ἡ ἐξουσία τοῦ ἀφέντη,
 ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπό τή φύση ζῶο πολιτικό : γι' αὐτό οἱ ἄνθρωποι,
 καί ὅταν ἀκόμη δέν χρειάζονται καθόλου ὁ ἕνας τή βοήθεια τοῦ ἄλ-
 λου, δέν ἔχουν λιγότερη διάθεση νά ζοῦν μαζί. Ἀκόμη τό κοινό συμ-
 φέρον τοὺς συνάγει στό βαθμό πού προσφέρει στόν καθένα ἕνα μέτρο
 καλῆς ζωῆς. Προπάντων λοιπόν αὐτό εἶναι ὁ σκοπός καί γιά ὅλους
 μαζί καί γιά τόν καθένα χωριστά. Οἱ ἄνθρωποι ὅμως ἐνώνονται
 καί διατηροῦν τήν πολιτική κοινωνία καί γιά χάρη τῆς ζωῆς ἀπλῶς,
 γιατί καί σ' αὐτή μόνη ἐπίσης ὑπάρχει μέρος τῆς καλῆς ζωῆς, ἄν
 δέν εἶναι παραφορτωμένη μέ καθημερινά βάρη. Καί πάλι ὅμως
 εἶναι φανερό ὅτι οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι ὑπομένουν πολλή κακο-

πάθεια από τον πόθο τους για τή ζωή, σάν νά ὑπάρχει σ' αὐτήν μέσα μιά κάποια εὐτυχία καί μιά φυσική γλυκύτητα.

Z 2, 1317a 40 - 1317b 17 : Βάση λοιπόν τῆς δημοκρατίας εἶναι ἡ ἐλευθερία· ἔτσι συνηθίζουν νά λένε, σάν μόνο σ' αὐτή τήν πολιτεία νά μετέχουν στήν ἐλευθερία οἱ πολίτες, γιατί αὐτήν λένε ὅτι ἐπιδιώκει κάθε δημοκρατία. "Ἐνα γνώρισμά τῆς ἐλευθερίας εἶναι τό νά κυβερνοῦν καί νά κυβερνιοῦνται ὅλοι διαδοχικά. Γιατί σύμφωνα μέ τό δημοκρατικό δίκαιο ἡ ἰσότητα βασίζεται στόν ἀριθμό καί ὄχι στήν ἀξία, καί ἀφοῦ τό δίκαιο εἶναι ἔτσι, ἀναγκαστικά εἶναι κυρίαρχο τό πλῆθος, καί ὅ,τι νομίζουν σωστό οἱ περισσότεροι, αὐτό εἶναι ὁ σκοπός καί αὐτό εἶναι τό δίκαιο, γιατί λένε ὅτι πρέπει ὅλοι οἱ πολίτες νά εἶναι ἴσοι. "Ἐτσι στίς δημοκρατίες συμβαίνει νά κυριαρχοῦν οἱ φτωχοί πάνω στους πλούσιους, ἀφοῦ εἶναι περισσότεροι, καί κυρίαρχο εἶναι ἐκεῖνο πού νομίζουν σωστό οἱ περισσότεροι. "Ἐνα γνώρισμα λοιπόν τῆς ἐλευθερίας εἶναι αὐτό πού ὅλοι οἱ δημοκρατικοί τό θεωροῦν θεμέλιο τῆς πολιτείας· ἄλλο γνώρισμά της εἶναι τό νά ζεῖ κανεῖς ὅπως θέλει· γιατί αὐτή λένε ὅτι εἶναι ἡ ἐνέργεια τῆς ἐλευθερίας, ἀφοῦ, ὄντας κανεῖς δούλος, ζεῖ ὄχι ὅπως θέλει. Αὐτό λοιπόν εἶναι τό δεύτερο θεμέλιο τῆς δημοκρατίας.

Γ 11, 1281a 40 - 1281b 17 : Τό δίλημμα ὅμως ἄν τό πλῆθος μᾶλλον πρέπει νά εἶναι κυρίαρχο καί ὄχι οἱ ἄριστοι ἀλλά ὀλίγοι, φαίνεται ὅτι μπορεῖ νά λυθεῖ καί ὅτι ἔχει κάποια ἐξήγηση, ἴσως μάλιστα καί κάποια ἀλήθεια. Γιατί οἱ πολλοί, πού ὁ καθένας τους χωριστά δέν εἶναι σπουδαῖος ἄνθρωπος, εἶναι ἐνδεχόμενο, ἄμα συγκεντρωθοῦν μαζί, νά εἶναι καλύτεροι ἀπό τούς λίγους, ὄχι ὁ καθένας χωριστά ἀλλά στό σύνολό τους, ὅπως στά δεῖπνα, ὅπου συμβάλλουν πολλοί σέ σύγκριση μέ ἐκεῖνα πού τά πληρώνει ἕνας. Γιατί ὁ καθένας ἀπό τούς πολλούς μπορεῖ νά ἔχει ἕνα μέρος ἀρετῆς καί φρόνησης καί ὅταν συγκεντρωθοῦν, ἀποτελεῖ τό πλῆθος σάν ἕναν ἄνθρωπο, μέ πολλά πόδια καί χέρια καί μέ πολλές αἰσθήσεις — ἔτσι καί στήν ἠθική καί διανοητική συγκρότηση. Γι' αὐτό καί κρίνουν καλύτερα οἱ πολλοί καί τά ἔργα τῆς μουσικῆς καί τῶν ποιητῶν. Γιατί καθένας κρίνει ἕνα μέρος καί ὅλοι τό σύνολο. Ἀλλά σέ τοῦτο ὑπερέχουν οἱ σπουδαῖοι ἄνθρωποι ἀπό καθέναν τοῦ πλῆθους, ὅπως

λένε ότι οι ωραίοι από τους μή ωραίους και οι καλλιτεχνικά ζωγραφισμένοι από τους πραγματικούς ανθρώπους, ότι συγκεντρώνουν τα σκόρπια σε μία ένότητα, αφού μπορεί τὰ μάτια του ενός και του άλλου κάτι άλλο νά είναι χωριστά, καλύτερα από τὰ ζωγραφιστά. Ἄν ὅμως εἶναι δυνατόν νά ὑπάρχει αὐτή ἡ ὑπεροχή τῶν πολλῶν ἀπό τους λίγους σπουδαίους σέ κάθε δῆμο και σέ κάθε πλῆθος, αὐτό εἶναι ἄδηλο.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Διαφορές ἀνάμεσα στό ὄν του Παρμενίδη και στήν οὐσία του Ἀριστοτέλη.
2. Συζήτηση πάνω στήν πλατωνική ἰδέα και στήν ἀριστοτελική οὐσία.
3. Σύγκριση τῆς πλατωνικῆς και τῆς ἀριστοτελικῆς θεωρίας γιά τήν ψυχή.
4. Ἡ σχέση ἀρετή - γνώση - πράξη - εὐτυχία στήν πλατωνική και στήν ἀριστοτελική θεώρηση. Πῶς θεμελιώνεται ἡ καθεμιά ἀπάντηση.
5. Συζήτηση πάνω στά κύρια σημεῖα τῆς πολιτικῆς θεωρίας του Ἀριστοτέλη και πάνω στά πλεονεκτήματα και τὰ μειονεκτήματά της.
6. Σύγκριση του ἰδανικοῦ κράτους του Πλάτωνα και του Ἀριστοτέλη και συζήτηση πάνω στήν ἔννοια ἑνός ἰδανικοῦ κράτους γενικά.

ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΡΩΜΑΪΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

1. ΣΤΩΙΚΟΙ

ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ

Ἐγχειρίδιον 1,1 - 3 και 5

(Παράφραση Σ. Δέλτα)

Τοῦ κόσμου ἄλλα εἶναι στήν ἐξουσία μας και ἄλλα δέν εἶναι στήν ἐξουσία μας. Τῆς ἐξουσίας μας εἶναι ἡ γνώμη μας, ἡ διάθεσή μας, ἡ ἐπιθυμία μας νά ἀπολαύσουμε, ἡ προσπάθεια ν' ἀποφύγουμε, μέ μιά λέξη ὅσα εἶναι δική μας ἐνέργεια· δέν εἶναι τῆς ἐξουσίας μας

τό σῶμα, ἡ περιουσία, οἱ δόξες, τὰ ἀξιώματα καί μέ μιὰ λέξη ὅσα δέν εἶναι δικῆς μας ἐνέργειας. Ἐκεῖνα πού ἐξουσιάζουμε εἶναι ἀπό τή φύση των ἐλεύθερα, ἀνεξάρτητα, ἀνεμπόδιστα· ἐκεῖνα πού δέν ἐξουσιάζουμε, ἀδύνατα, ὑπόδουλα, ἐξαρτῶνται ἀπό ἄλλου, μᾶς εἶναι ξένα. Νά θυμᾶσαι λοιπόν ὅτι ἂν ἐκεῖνα πού εἶναι ἀπό τή φύση των δουλικά, τὰ νομίσεις ἐλεύθερα καί τὰ ξένα τὰ νομίσεις δικά σου, θά ἀπαντήσεις ἐμπόδια, θά λυπηθεῖς, θά παραχθεῖς, θά παραπνευθεῖς ἐναντίον θεῶν καί ἀνθρώπων· ἂν ὅμως μόνο τό δικό σου θεωρήσεις ὅτι σοῦ ἀνήκει καί τό ξένο, ὅπως καί εἶναι, τό θεωρήσεις ξένο, κανείς δέν θά σοῦ ἐπιβληθεῖ ποτέ, κανείς δέν θά σοῦ γίνει ἐμπόδιο, δέν θά ἔχεις παράπονο μέ κανένα, δέν θά κατηγορήσεις κανένα, δέν θά κάνεις τίποτα χωρίς νά τό θέλεις, κανείς δέν θά σέ βλάψει, ἐχθρό δέν θά ἔχεις οὔτε θά πάθεις ποτέ καμιά βλάβη.

Δέν ταραάζουν τούς ἀνθρώπους τὰ πράγματα, ἀλλά οἱ γνώμες πού σχηματίζουν γιά τὰ πράγματα· π.χ. ὁ θάνατος δέν εἶναι κάτι φοβερό· ἂν ἦταν, θά φαίνονταν καί τοῦ Σωκράτη φοβερό· ἀλλ' ἡ ἰδέα τοῦ θανάτου, ἐπειδή εἶναι φοβερή, αὐτή μᾶς τρομάζει. Ὅταν λοιπόν συναντοῦμε ἐμπόδια ἢ μᾶς πιάνει ταραχή ἢ λύπη, ποτέ νά μήν ἀποδίδουμε τήν αἰτία σέ ἄλλους παρά μόνο στόν ἑαυτό μας, δηλαδή στίς γνώμες μας. Ὁ ἀπαιδευτος ἄλλους κατηγορεῖ γιά τὰ δικά του ἀτυχήματα· ἐκεῖνος πού ἄρχισε νά ἐκπαιδεύεται τόν ἑαυτό του· καί ὁ πεπαιδευμένος οὔτε τόν ἑαυτό του.

ΜΑΡΚΟΣ ΑΥΡΗΛΙΟΣ

Τά εἰς ἑαυτόν 2,17

(Παράφραση Σ. Δέλτα)

Τοῦ ἀνθρώπινου βίου ἡ διάρκεια εἶναι στιγμή, ἡ ὕλη ρευστή, ἡ αἴσθησις ἀμυδρή, ὅλου τοῦ σώματος ἡ σύσταση φτιασμένη γιά νά σαπίσει· ἡ ψυχὴ εἶναι σβούρα· ἡ τύχη δέν προβλέπεται καί ἡ φήμη δέν κρίνεται. Μέ λίγα λόγια τοῦ σώματος ὅλα ποταμός καί τῆς ψυχῆς ὄνειρο καί φαντασία· ὁ βίος πόλεμος κι ἐπιδρομή ἀπό ξένους καί ἡ φήμη μετά θάνατο λήθη. Τί λοιπόν μπορεῖ νά μᾶς ὀδηγήσει ; Ἐνα καί μόνο, ἡ φιλοσοφία. Καί τοῦτο ὅσο κρατοῦμε τό ἐσωτερικό μας δαιμόνιο μακριά ἀπό ἀτιμία καί βλάβη, δυνατότερο

από ήδονές και πόνους· να μην κάνει τίποτα όπως τύχει, ούτε με ψευτιές και με υποκρισία, και να μη χρειάζεται άλλοι να κάνουν ή να μην κάνουν κάτι. Επίσης τα συμβάντα και τα μοιραία να τα παραδέχεται, γιατί έρχονται απ' εκεί απ' όπου κι αυτός ήλθε· κι απάνω απ' όλα τον θάνατο με ήρεμη γνώμη να τον περιμένει, όχι ως άλλο τι παρά ως διάλυση των στοιχείων, από τα οποία κάθε ζωο συνίσταται. Αν λοιπόν για τα στοιχεία χωριστά δεν είναι τίποτα τό φοβερό, ακατάπαυστα να μεταβάλλονται σε κάτι άλλο, γιατί να φοβάται κανείς τή μεταβολή και τή διάλυση του συνόλου : Είναι πράγμα φυσικό και κακό δεν έρχεται από τή φύση.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Σύγκριση τής στωικής ήθικης με τήν άριστοτελική και συζήτηση πάνω στην άριστοτελική έννοια τής ευθύνης και στη στωική έννοια τής ελευθερίας τής βουλήσεως.
2. Η φύση τής ψυχής στο Χρύσιππο σε σχέση με τις θεωρίες του Έρακλείτου και των Άτομικών.
3. Αίσθηση και γνώση στον Άριστοτέλη και στο Ζήνωνα. Όμοιότητες και διαφορές.
4. Γνώση - άρετη - ευτυχία στον Άριστοτέλη και στο Ζήνωνα. Όμοιότητες και διαφορές.
5. Σύγκριση τής Άνθρωπολογίας του Παναιτίου με εκείνη του Ποσειδωνίου.
6. Συζήτηση πάνω στη θέση του Έπικτήτου : Δέ μας ταράσσουν τα πράγματα, αλλά ή γνώμη που έχουμε γι' αυτά. Σχέση γνώσης και ευτυχίας. Άναζήτηση τής ιδέας αυτής στα συστήματα τής Άττικής φιλοσοφίας.
7. Συζήτηση πάνω στην αντίληψη του Μάρκου Αύρηλιου για τήν άποστολή τής φιλοσοφίας.

2. Ε Π Ι Κ Ο Υ Ρ Ο Σ

Γ' Έπιστολή 127 - 132

(Έλευθερη άπόδοση Χ. Θεοδωρίδη)

Άπό τις επιθυμίες άλλες είναι φυσικές, άλλες μάταιες. Άπό τις φυσικές άλλες άναγκαίες, άλλες μονάχα φυσικές. Άπό τις άναγκαίες άλλες άναγκαίες για τήν ευδαιμονία, άλλες για τήν άνεοχλησία του κορμιού, άλλες για τήν ίδια τή ζωή. Αυτών ή καλοστήριχτη μελέτη καταφέρει να εξαρτήσει κάθε προτίμηση κι άποφυγή από τήν υγεία του κορμιού κι από τήν άταραξία τής ψυχής, άφοι αυτός είναι ο τελειωτικός σκοπός τής μακάριης ζωής. Γιατί όλα τα κάνουμε γι' αυτό και μόνο, να μην πονούμε και να μην τα-

ραζόμαστε. 'Αφοῦ μιά τό ἀσφαλίσουμε αὐτό, καλμάρει ἢ βαρυχειμωιά τῆς ψυχῆς, γιατί δέν ἔχουμε τίποτε πού νά τρέχουμε νά τό κυνηγοῦμε καί νά γυρεύουμε κάτι γιά νά συμπληρώσει τό ἀγαθό τῆς ψυχῆς καί τοῦ κορμιοῦ. 'Επειδή τότε μονάχα χρειάζομαστε τήν ἡδονή, ὅταν πονοῦμε ἀπό τή στέρησή της. Ὅταν ὅμως δέν ὑποφέρουμε, δέν τή χρειάζομαστε. Καί γι' αὐτό τήν ἡδονή τή λέμε ἀρχή καί σκοπό τῆς μακαρισμένης ζωῆς. Γιατί αὐτήν τήν ἀναγνωρίσαμε πρῶτο καί γεννημένο μαζί μας ἀγαθό κι ἀπ' αὐτήν ξεκινοῦμε γιά κάθε προτίμηση κι ἀποφυγή καί σ' αὐτήν κατασταλάζουμε παίρνοντας κανόνα τό συναίσθημα γιά νά βαθμολογήσουμε τό κάθε ἀγαθό. Κι ἐπειδή αὐτή εἶναι τό πρῶτο κι ἔμφυτο ἀγαθό, δέν πιανόμαστε ἀπό κάθε ἡδονή, παρά εἶναι περιστάσεις πού πολλές ἡδονές τίς παρατρέχουμε, ὅταν βλέπουμε πώς θά ἔχουν γιά συνέπεια μεγαλύτερες ἐνοχλήσεις. Πολλούς πάλι πόνους τοῦς ἔχουμε γιά καλύτερους ἀπό τίς ἡδονές, ὅταν τοῦς πόνους πού ὑποφέρουμε καιρό τοῦς ἀκολουθεῖ μεγαλύτερη ἡδονή. Κάθε λοιπόν ἡδονή, ἐπειδή ἔχει φύση συγγενική μ' ἐμᾶς, εἶναι κάτι καλό, ὄχι ὅμως ἡ καθεμιά καλή γιά νά τή διαλέξουμε. Τό ἴδιο κάθε πόνος εἶναι κακό, ὄχι ὅμως τέτοιος πάντα γιά νά τόν ἀποφεύγουμε. Αὐτά ὅλα ἐπιβάλλεται νά κριθοῦν μέ τή συμμετρηση καί τόν προσεχτικό ὑπολογισμό τοῦ τί συμφέρει καί τί δέν συμφέρει. Εἶναι περιστάσεις πού καταπιανόμαστε μέ τό καλό σάν νά εἶναι κακό, μέ τό κακό ἀντίθετα σάν νά εἶναι καλό. Καί τήν ὀλιγάρκεια τήν ἔχουμε γιά μεγάλο καλό, ὄχι γιά νά ζοῦμε πάντα μέ λίγα, παρά σά δέν ἔχουμε τά πολλά νά εὐχαριστιόμαστε μέ τά λίγα, πιστεύοντας εἰλικρινά πώς τήν πολυτέλεια τήν χαίρονται πιό εὐχάριστα ὅσοι τή χρειάζονται λιγότερο καί πώς τό φυσικό τό πορίζεται κανεῖς εὐκολα, τό μάταιο ὅμως δύσκολα. Γιατί τά λιτά φαγητά δίνουν τήν ἴδια εὐχαρίστηση μέ τά πολυδάπανα δεῖπνα, ὅταν παραμερίζουν ὀλοτελα τό δυσάρεστο αἶσθημα τῆς πείνας. Ψωμί καί νερό δίνουν τήν ἴδια εὐχαρίστηση, ὅταν τά παίρνει κανεῖς τήν ὥρα πού τά χρειάζεται. Τό νά συνηθίζει λοιπόν κανεῖς μέ ζωή ἀπλή κι ὄχι πολυδάπανη εἶναι ὠφέλιμο στήν ὑγεία, κάνει τόν ἄνθρωπο ἄσκονο στίς ὑποχρεώσεις τῆς ζωῆς, κι ὅταν πότε πότε μᾶς δίνεται εὐκαιρία γιά πλουσιότερο φαγοπότι, μᾶς κάνει πιό καλοδιάθετους καί μᾶς ὀπλίζει μέ θάρρος στίς ἰδιοτροπίες τῆς τύχης.

Όταν λοιπόν λέμε πώς η ήδονη είναι σκοπός της ζωής, δέν εννοούμε τις ήδονές τών άσωτων ούτε τις κολλημένες στην απόλαυση, όπως νομίζουν μερικοί άπληροφόρητοι ή αντίθετοι ή όσοι σκόπιμα παραμορφώνουν τις γνώμες μας, παρά τό νά μήν υποφέρουμε στό σώμα καί νά μήν ταραζόμαστε στην ψυχή. Δέν είναι τά μεθύσια καί τ' άδιάκοπα ξεφαντώματα ούτε ή απόλαυση άγοριών ή γυναικών ούτε ψαριών καί τών άλλων, όσα προσφέρει πλούσιο τραπέζι, πού γεννούν την εύχάριστη ζωή, παρά νηφάλιο λογικό, πού έρευνά στό βάθος τις αίτίες για τήν κάθε προτίμηση ή άποφυγή καί διώχνει τις φαντασιοκοπίες, πού είναι άφορμές για τις μεγάλες ψυχικές ταραχές. Αύτών όλων άρχή καί τό μεγαλύτερο καλό είναι ή φρονιμάδα. Γι' αυτό καί από τή φιλοσοφία ψηλότερα στέκεται ή φρονιμάδα, κι άπ' αυτήν ξεκινούν οι άλλες άρετές, πού διδάσκουν πώς δέν μπορεί νά ζει κανείς εύχάριστα, χωρίς νά ζει φρόνιμα, ήθικά καί δίκαια, ούτε φρόνιμα, ήθικά καί δίκαια, χωρίς εύχάριστα. Οι άρετές καί ή εύχάριστη ζωή φυτρώνουν άπ' τήν ίδια ρίζα κι ή εύχάριστη ζωή είναι άχώριστη άπ' αυτές.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Σύγκριση της θεωρίας της ήδονής του Έπικούρου μέ τήν ήθική τών Στωικών. Όμοιότητες καί διαφορές.
2. Σχέση γνώσης καί ήδονής στον Έπίκουρο.
3. Τό πρόβλημα του θανάτου στον Έπίκουρο καί στους νεώτερους Στωικούς.
4. Συζήτηση πάνω στην προσπάθεια άπελευθέρωσης του άνθρώπου από τό άγχος μέ τή βοήθεια της έπιστήμης κατά τή μέθοδο του έπικούρειου διαφωτισμού.

3. Σ Κ Ε Π Τ Ι Κ Ο Ι

ΣΕΞΤΟΣ Ο ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ

Πυρρώνειοι ύποτυπώσεις 1,21-24

(Μετάφραση Ε.Ν. Ρούσσου)

Γιά τό κριτήριο του Σκεπτικισμού

“Ότι λοιπόν μένουμε προσκολλημένοι στα φαινόμενα, είναι φανερό από αυτά πού λέμε για τό κριτήριο του Σκεπτικισμού. Και

κριτήριο λέμε δυό πράγματα, ένα αυτό πού παίρνουμε γιά πιστοποίηση ύπάρξεως ή άνυπαρξίας, πράγμα πού θά μās άπασχολήσει στον άντιρρητικό λόγο, καί ένα αυτό πού άναφέρεται στην πράξη καί πού ακολουθώντας το στην ζωή άλλα κάνουμε, άλλα όχι, καί αυτό μās άπασχολεί τώρα. Λέμε λοιπόν κριτήριο του Σκεπτικισμού τό φαινόμενο, όνομάζοντας έτσι σχετικά την παράσταση του· γιατί, καθώς αυτή άκουμπά σ' ένα αίσθημα καί σ' ένα άθλητο πάθημα, είναι άνεξερεύνητη. Γι' αυτό κανείς ίσως δέν άμφισβητεί ότι τό πράγμα φαίνεται τέτοιο ή τέτοιο, συζητούμε όμως γιά τό άν αυτό είναι τέτοιο πού φαίνεται.

Μένοντας λοιπόν προσκολλημένοι στά φαινόμενα, ζούμε χωρίς δογματισμούς σύμφωνα μέ τον καθιερωμένο κανόνα ζωής, γιατί δέν μπορούμε νά είμαστε τελείως άπρακτοι. Καί αυτός ό καθιερωμένος κανόνας ζωής φαίνεται ότι άποτελείται από τέσσερα μέρη· τό πρώτο, άναφέρεται στην καθοδήγησή μας από τή φύση, τό δεύτερο στις άνάγκες πού αισθανόμαστε, τό τρίτο στην παράδοση των νόμων καί των έθίμων καί τό τέταρτο στην έκμάθηση τεχνών. Στην καθοδήγησή μας από τή φύση άναφέρεται τό γεγονός ότι σύμφωνα μέ τή φύση αισθανόμαστε καί άντιλαμβανόμαστε, στις άνάγκες πού αισθανόμαστε άναφέρεται τό γεγονός ότι ή πείνα μās οδηγεί στην τροφή καί ή δίψα σ' αυτό πού πρέπει νά πιούμε, στην παράδοση των νόμων καί των έθίμων άναφέρεται τό γεγονός ότι δεχόμαστε στην ζωή μας την εύσέβεια ως καλό καί την άσέβεια ως κακό, στην έκμάθηση τεχνών άναφέρεται τό γεγονός ότι δέν παραμένουμε άδρανείς ως προς τίς τέχνες πού μās παραδίνονται. Όμως αυτά όλα τά λέμε χωρίς νά δογματίζουμε.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Τό κριτήριο του Σκεπτικισμού.
2. Σύγκριση της σκεπτικής θεωρίας γιά τή γνώση μέ τό «Περί του μή όντος» του Γοργία.
3. Φαινόμενα καί ουσία στους Σκεπτικούς καί στον Πλάτωνα.
4. Ό «καθιερωμένος κανόνας ζωής» στό Σέξτο καί τό πρόβλημα της 'Ηθικής. Έυστικτο - συνήθεια - παράδοση - ευθύνη από την άποψη της πράξης.
5. Σοφιστική καί Σκεπτικισμός.

4. ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΚΟΙ

ΠΛΩΤΙΝΟΣ

Περί τοῦ καλοῦ 1,20-2,28

(Μετάφραση I.N. Θεοδωρακόπουλου)

Λέγεται σχεδόν ἀπό ὅλους ὅτι ἡ συμμετρία τῶν μερῶν πρὸς ἄλληλα καί πρὸς τὸ ὅλον καί συνάμα ἡ εὐχροια, τὰ καλὰ χρώματα, δημιουργοῦν τὴν ὁρατὴ ὁμορφιά. Τὸ νὰ εἶναι ὁμορφα τὰ ὁρατὰ πράγματα καθὼς καί ὅλα τ' ἄλλα, σημαίνει ὅτι εἶναι συμμετρικά καί ὅτι ἔχουν μέσα τους τὸ μέτρο. Γι' αὐτούς λοιπόν πού δέχονται αὐτὴ τὴ θεωρία δέν ὑπάρχει τίποτε ἀπλό πού νὰ εἶναι ὁμορφο, ἀλλὰ κατ' ἀνάγκην μόνο τὸ σύνθετο εἶναι ὁμορφο. Ἐπίσης κατ' αὐτούς τὸ ὅλον εἶναι ὁμορφο, ἐνῶ τὰ μέρη του δέν μποροῦν ἀφ' ἑαυτῶν νὰ εἶναι ὁμορφα, ἀλλὰ μόνον τόσο ὅσο συντελοῦν γιὰ νὰ εἶναι τὸ ὅλον ὁμορφο. Ἄν ὅμως εἶναι τὸ ὅλον ὁμορφο, τότε πρέπει νὰ εἶναι καί τὰ μέρη, γιατί ἓνα ὁμορφο δέν μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖται ἀπό ἄσχημα μέρη, ἀλλὰ ἡ ὁμορφιά πρέπει νὰ τὰ διαπερνάει ὅλα. Ἄλλωστε τὰ ὁμορφα χρώματα, καθὼς καί τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, ἐπειδὴ εἶναι ἀπλά καί τὸ κάλλος τους δέν ἔρχεται ἀπὸ τὴν συμμετρία, θὰ πρέπει νὰ μὴν εἶναι γι' αὐτούς ὁμορφα. Καί τότε τὸ λαμποκόπημα τῆς νύχτας ἢ τὰ ἄστρα πῶς γίνεται νὰ εἶναι ὁμορφα ; Ἐπίσης θὰ ἔπρεπε τότε καί ἀπὸ τίς φωνές νὰ φύγει τὸ ἀπλό, ἂν καί ὁ κάθε φθόγγος ἀπ' αὐτούς πού εἶναι μέσα στό ὁμορφο ὅλον εἶναι ὁμορφος καί ἀπὸ μόνος του. Ἐπίσης, ἐπειδὴ τὸ ἴδιο πρόσωπο φαίνεται ἄλλοτε ὁμορφο καί ἄλλοτε ἄσχημο χωρὶς νὰ μεταβληθεῖ ἡ συμμετρία τῶν μερῶν του, θὰ πρέπει πάντως νὰ εἰπεῖ κανεὶς ὅτι τὸ ὁμορφο προστίθεται στό σύμμετρο ὡς κάτι χωριστό καί τὸ σύμμετρο εἶναι ὁμορφο ἐξαιτίας ἐνός ἄλλου.

Ὅταν τώρα αὐτοὶ προχωροῦν πιο πέρα στὶς ὁμορφες ἀπασχολήσεις καί στοὺς ὁμορφους λόγους καί θεωροῦν καί ἐδῶ ὡς αἰτία τῆς ὁμορφιάς τὴν συμμετρία, τότε τί συμμετρία μπορεῖ νὰ εἰπεῖ κανεὶς ὅτι ὑπάρχει μέσα στὶς ὁμορφες ἀπασχολήσεις, στοὺς νόμους, στὰ μαθήματα καί στὶς ἐπιστῆμες ; Καί μπορεῖ τὰ θεωρήματα νὰ εἶναι σύμμετρα μεταξύ τους, νὰ εἰποῦμε ὅτι εἶναι σύμμετρα, ἐφ' ὅσον συμφωνοῦν. Ἀλλὰ καί τὰ κακὰ θεωρήματα συμφωνοῦν μεταξύ τους

Ἔτσι π.χ. οἱ δύο προτάσεις : ἡ σωφροσύνη εἶναι ἡλιθιότης καί ἡ δικαιοσύνη εἶναι σπουδαία εὐθήθεια συμφωνοῦν πλήρως καί εἶναι ὁμόλογες ἢ μία μέ τήν ἄλλη. Κάθε ἀρετή εἶναι ὁμορφιά τῆς ψυχῆς καί μάλιστα ἀληθινότερη ἀπό τά πράγματα πού ὀνομάσαμε πρῖν. Ἄλλά πῶς εἶναι αὐτή σύμμετρη μέ αὐτά ; Ἀκόμη καί ἂν ἔχει περισσότερα μέρη, δέν μποροῦν αὐτά νά εἶναι οὔτε ὡς ἀριθμοί συμμετρικά. Γιατί κατά ποιά ἀναλογία θά ἦταν δυνατόν νά γίνει μία σύνθεσις ἢ μιᾶ κράσις τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς ; Καί τότε τί θά ἦταν τό κάλλος τοῦ νοῦ, ὅταν αὐτός εἶναι μόνος του καί χωριστός ;

Ἄς γυρίσουμε λοιπόν πάλι ἐκεῖ ἀπό ὅπου ξεκινήσαμε καί ὡς εἶποῦμε πρῶτα, τί εἶναι ἡ ὁμορφιά τῶν σωμάτων. Γιατί ὑπάρχει κάτι ὁμορφο πού μᾶς γίνεται αἰσθητό μέ τήν πρώτη ματιά. Καί αὐτό εἶναι πού καταλαβαίνει ἡ ψυχὴ καί τό ἐκφράζει καί ἐπειδή τό γνωρίζει, τό ἀποδέχεται, καί εἶναι ὡσάν αὐτή νά προσαρμόζεται σ' αὐτό. Ὄταν τουναντίον ρίξει τό βλέμμα της ἐπάνω στό ἄσχημο, τότε ἡ ἴδια μαζεύεται στόν ἑαυτό της καί τό ἀρνεῖται καί τό ἀποκρούει, ἐπειδή δέν συμφωνεῖ καί εἶναι ξένη πρὸς αὐτό. Λέγομε λοιπόν τώρα ὅτι, ὅταν ἡ ψυχὴ εἶναι ὅ,τι εἶναι ἡ οὐσία της, καί τοῦτο σημαίνει, ὅταν ἡ ψυχὴ εἶναι πρὸς τό μέρος τῆς οὐσίας, πού εἶναι ἀνώτερη ἀπ' ὅσα ὑπάρχουν στίς αἰσθήσεις, τότε, γιά ὅ,τι συγγενικό ἰδεῖ ἢ ἴχνος τοῦ συγγενικοῦ, χαίρεται καί ταρασσεται καί ἀναφέρει αὐτό πού βλέπει στόν ἑαυτό της καί ξαναθυμᾶται τόν ἑαυτό της καί τά δικά της. Ἄλλά πῶς μπορεῖ νά ὑπάρχει ὁμοιότης τῶν πραγμάτων αὐτοῦ ἐδῶ τοῦ κόσμου μέ τά ὁμορφα τοῦ νοητοῦ κόσμου ; Καί ἂν ὑπάρχει βέβαια ὁμοιότης, τότε θά εἶναι ὅμοια. Ἄλλά πῶς γίνεται νά εἶναι ὁμορφα κι ἐκεῖνα κι αὐτά ἐδῶ, δηλαδή καί τά νοητά καί τά αἰσθητά ; Τοῦτο γίνεται μέ τή συμμετοχὴ ὅλων αὐτῶν στήν ἰδέα τοῦ καλοῦ. Γιατί κάθε ὁμορφο προώριστα νά δέχεται τή μορφή καί τήν ἰδέα. Ἐφ' ὅσον λοιπόν τοῦτο δέν ἔχει καμιᾶ συμμετοχὴ στήν ἰδέα καί στή μορφή, εἶναι ἄσχημο καί παραμένει ἔξω τοῦ θεοῦ λόγου. Τοῦτο εἶναι τό ὀλωσδιόλου ἄσχημο. Ἄσχημο εἶναι ἐπίσης κι ἐκεῖνο πού δέν ἐξουσιιάστηκε ἀπόλυτα ἀπό τή μορφή καί τήν ἰδέα, ἐπειδή δέν ἀνέχεται ἡ ὕλη νά ἐξουσιασθεῖ πλήρως ἀπό τή μορφή.

Ὄταν ὁμως ἡ ἰδέα τό πλησιάζει καί τό συντάζει σέ ἐνότητα μέ τή σύνθεσή του ἀπό τά πολλά μέρη καί τό φέρει στήν ἐντέλεια καί

τό κάνει ένα και όμολογο μέ τόν έαυτό του, έπειδή εΐναι κι αύτή ένα μέ τόν έαυτό της, πρέπει κι αυτό πού μορφώνει, όσον γίνεται, έφ' όσον άποτελείται από πολλά, νά τό κάνει ένα. "Όταν έτσι τό φέρει sé ένότητα, τότε εμφανίζεται έπάνω του τό κάλλος και δίνει τό εΐναι του και στά μέρη και στό όλον. "Όταν πάλι ή ίδια κυριεύσει κάτι πού έχει ένότητα και όμοιομέρεια, τότε τό κάλλος δίνει τό εΐναι του στό όλον. "Έτσι, π.χ. όπως ή όμορφιά μέ τήν τέχνη δίδεται στό όλον μιās οικίας μαζί μέ τά μέρη της και όπως ή φύση δίνει τό κάλλος sé ένα λίθο, έτσι γίνεται τό όμορφο σώμα μέ τήν κοινωνία του στή μορφή πού έρχεται από τούς θεούς.

1. Στόν έαυτόν του, έπειδή εΐναι κι αύτή ένα μέ τόν έαυτό της, πρέπει κι αυτό πού μορφώνει, όσον γίνεται, έφ' όσον άποτελείται από πολλά, νά τό κάνει ένα. "Όταν έτσι τό φέρει sé ένότητα, τότε εμφανίζεται έπάνω του τό κάλλος και δίνει τό εΐναι του και στά μέρη και στό όλον. "Όταν πάλι ή ίδια κυριεύσει κάτι πού έχει ένότητα και όμοιομέρεια, τότε τό κάλλος δίνει τό εΐναι του στό όλον. "Έτσι, π.χ. όπως ή όμορφιά μέ τήν τέχνη δίδεται στό όλον μιās οικίας μαζί μέ τά μέρη της και όπως ή φύση δίνει τό κάλλος sé ένα λίθο, έτσι γίνεται τό όμορφο σώμα μέ τήν κοινωνία του στή μορφή πού έρχεται από τούς θεούς.

2. Στόν έαυτόν του, έπειδή εΐναι κι αύτή ένα μέ τόν έαυτό της, πρέπει κι αυτό πού μορφώνει, όσον γίνεται, έφ' όσον άποτελείται από πολλά, νά τό κάνει ένα. "Όταν έτσι τό φέρει sé ένότητα, τότε εμφανίζεται έπάνω του τό κάλλος και δίνει τό εΐναι του και στά μέρη και στό όλον. "Όταν πάλι ή ίδια κυριεύσει κάτι πού έχει ένότητα και όμοιομέρεια, τότε τό κάλλος δίνει τό εΐναι του στό όλον. "Έτσι, π.χ. όπως ή όμορφιά μέ τήν τέχνη δίδεται στό όλον μιās οικίας μαζί μέ τά μέρη της και όπως ή φύση δίνει τό κάλλος sé ένα λίθο, έτσι γίνεται τό όμορφο σώμα μέ τήν κοινωνία του στή μορφή πού έρχεται από τούς θεούς.

3. Στόν έαυτόν του, έπειδή εΐναι κι αύτή ένα μέ τόν έαυτό της, πρέπει κι αυτό πού μορφώνει, όσον γίνεται, έφ' όσον άποτελείται από πολλά, νά τό κάνει ένα. "Όταν έτσι τό φέρει sé ένότητα, τότε εμφανίζεται έπάνω του τό κάλλος και δίνει τό εΐναι του και στά μέρη και στό όλον. "Όταν πάλι ή ίδια κυριεύσει κάτι πού έχει ένότητα και όμοιομέρεια, τότε τό κάλλος δίνει τό εΐναι του στό όλον. "Έτσι, π.χ. όπως ή όμορφιά μέ τήν τέχνη δίδεται στό όλον μιās οικίας μαζί μέ τά μέρη της και όπως ή φύση δίνει τό κάλλος sé ένα λίθο, έτσι γίνεται τό όμορφο σώμα μέ τήν κοινωνία του στή μορφή πού έρχεται από τούς θεούς.

4. Στόν έαυτόν του, έπειδή εΐναι κι αύτή ένα μέ τόν έαυτό της, πρέπει κι αυτό πού μορφώνει, όσον γίνεται, έφ' όσον άποτελείται από πολλά, νά τό κάνει ένα. "Όταν έτσι τό φέρει sé ένότητα, τότε εμφανίζεται έπάνω του τό κάλλος και δίνει τό εΐναι του και στά μέρη και στό όλον. "Όταν πάλι ή ίδια κυριεύσει κάτι πού έχει ένότητα και όμοιομέρεια, τότε τό κάλλος δίνει τό εΐναι του στό όλον. "Έτσι, π.χ. όπως ή όμορφιά μέ τήν τέχνη δίδεται στό όλον μιās οικίας μαζί μέ τά μέρη της και όπως ή φύση δίνει τό κάλλος sé ένα λίθο, έτσι γίνεται τό όμορφο σώμα μέ τήν κοινωνία του στή μορφή πού έρχεται από τούς θεούς.

Λ Ε Ξ Ι Λ Ο Γ Ι Ο

Αιτιότητα :

1. Δηλώνει τή σχέση αίτιου και αποτελέσματος (κατηγορία).
2. Δηλώνει τήν αρχή τῆς αιτιότητας : κάθε γεγονός ἔχει ἕνα αἴτιο.
3. Δηλώνει ἕνα νόμο, τό νόμο τῆς αιτιότητας ἢ τοῦ καθορισμοῦ : δηλ. κάθε γεγονός ὑπόκειται σέ φυσικούς νόμους, διέπεται ἀπό τή φυσική νομοτέλεια (ντετερμινισμός).

Ἀντινομία :

1. Στόν Kant σημαίνει : δύο κρίσεις πού ἀποκλείουν ἢ μία τήν ἄλλη, ἐνῶ κατά τά φαινόμενα ἰσχύουν καί οἱ δύο.
2. Στή σύγχρονη λογική : μία ἀντίφαση πού ἀποδείχεται λογικά (μαθηματικές ἀντινομίες).
3. Γενικότερα : πάλι μεταξύ ἀρχῶν, νόμων κ.λπ. (π.χ. ἀντινομία τοῦ καλοῦ καί τοῦ κακοῦ, τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἀναγκαιότητας).

Ἀντίθεση :

Στή διαλεκτική τοῦ Hegel ἡ ἄρνηση μιᾶς θέσεως ἢ ὅποια ὁδηγεῖ στή σύνθεση (θέση - ἀντίθεση - σύνθεση).

Ἀντίφαση :

Ἀρχή τῆς ἀντιφάσεως : γιά τό ἴδιο πράγμα δέν μπορῶ νά ἀποφανθῶ μαζί θετικά καί ἀρνητικά. Κατά τόν Ἀριστοτέλη ἡ ἀρχή αὐτή εἶναι «βεβαιότατη πασῶν».

Ἀπορία :

A - πόρος (πέρασμα, μέσο). Δυσκολία πού πρέπει νά λύσουμε (Ἀριστοτέλης). Λογική δυσκολία, ἄλυτο πρόβλημα.

Ἀρχή : (λατιν. principium)

1. Ὁ ὅρος στόν ὅποιο καταλήγει μέ τήν ἀνάλυση ἢ νόηση ἢ ὁ ὅρος τόν ὅποιο θέτει ὡς βάση τῆς συνθετικῆς τῆς προβάσεως.
2. Στήν ὄντολογική τῆς σημασία : δηλώνει τό συστατικό στοιχεῖο ἐνός ὄντος.

3. Στην έπιστήμη : δηλώνει μία υπόθεση που επιδέχεται έπα-
λήθευση, π.χ. ή άρχή του Άρχιμήδη, ή άρχή του Pascal
ή άρχή του Carnot.
4. Στην Ήθική : μέ κανονιστική σημασία, κανόνας δράσεως (ήθι-
κές άρχές που ρυθμίζουν τίς πράξεις τών ανθρώπων).

A Priori – A Posteriori :

“Όροι τής Γνωσιολογίας. Προέρχονται από τούς άριστοτελικούς «πρότερον» – «ύστερον». Στούς Descartes, Leibniz, Spinoza άνα-
φέρονται στην αίτία και στό άποτέλεσμα. Στόν Kant ό πρώτος
όρος δηλώνει τό ανεξάρτητο από τήν έμπειρία λογικό στοιχείο,
ό δεύτερος τό στοιχείο που δίνουν οί αισθήσεις.

Αυτόνομία :

Στήν Ήθική ό όρος σημαίνει ότι ή βούληση μπορεί νά αυτοπροσ-
διορίζεται άναγνωρίζοντας τήν αξία ενός καθολικού ήθικου νόμου.

Διαλεκτική : Τέχνη του διαλόγου (γενικά)

1. Στόν Πλάτωνα : ή διαλογική μορφή που παίρνει ή άναζή-
τηση τής αλήθειας.
2. Στόν Kant έχει δύο σημασίες : α) είναι ή διαδικασία μέσω
τής όποιας ό λόγος περιπλέκεται σε άντιφάσεις και β) ή μέ-
θοδος μέ τήν όποία ό λόγος άνακαλύπτει τίς άντιφάσεις.
3. Στό Hegel δέν είναι ή τυπική μέθοδος, άλλ’ ή πορεία του ίδιου
του πνεύματος (που συμπίπτει μέ τό Είμαι) μέσα από τή θέση
– άντίθεση – σύνθεση.

Ένόραση :

1. Άμεση σύλληψη (νοητική) ενός άντικειμένου
2. Θέαση του όντος (μυστικισμός).
3. Άμεση συνείδηση, θέαση ενός όντος και σχεδόν ταύτιση μέ
αυτό (Bergson).

Ίδέα :

1. Όρατή μορφή, είδος.
2. Αίώνιο πρότυπο ενός πράγματος (Πλάτων).
3. Από τό τέλος του 17ου αί. κάθε άντικείμενο τής νοήσεως.

4. 'Ο Καντ ὀνομάζει ὑπερβατικές ἰδέες τίς ἔννοιες τοῦ Καθαροῦ Λόγου, οἱ ὁποῖες ὑπερβαίνουν τὰ ὅρια τῆς ἐμπειρίας, π.χ. ἡ ἐνότητα τοῦ νοοῦντος ὑποκειμένου.

Καθαυτό :

Στὴν Προκαντιανὴ φιλοσοφία «πράγμα καθαυτό» σημαίνει αὐτό πού μπορεῖ νά συλλάβει μόνο ἡ καθαρὴ νόηση ὡς ὄντως ὄν. Στόν Καντ τὸ «πράγμα καθαυτό» εἶναι μιὰ ὀριακὴ ἔννοια, εἶναι ἓνα Χ γιὰ τὸ ὁποῖο βέβαια δέν μποροῦμε νά γνωρίσουμε τίποτε.

Λόγος :

1. 'Η νοητικὴ ἰκανότητα, ἰδιαιτέρο γνώρισμα τοῦ ἀνθρώπου.
2. 'Ικανότητα σωστῆς κρίσεως (Descartes). 'Ο ὅρος διακρίνεται ἀπὸ τὸ πάθος καὶ τὴν παραφροσύνη.
3. Σύστημα α ριισι ἀρχῶν τοῦ ὁποῖου ἡ ἀλήθεια δέν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐμπειρία.

Μέθεξις :

Σχέση τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων (τῶν «εἰδώλων») μέ τίς ἰδέες, τὰ ἀρχέτυπα («παραδείγματα»). 'Ο ὅρος εἶναι πλατωνικός.

Μεταφυσική :

1. 'Ο ὅρος προῆλθε ἀπὸ τὸ ὄνομα πού δόθηκε στό ἔργο τοῦ 'Αριστοτέλη, τὸ ὁποῖο στή συλλογὴ τοῦ 'Ανδρονίκου τοῦ Ροδίου (1 αἰ. π.Χ.) ἀκολουθοῦσε τὸ ἔργο Φυσικὴ 'Ακρόασις (τὰ Φυσικά). Στό Μεσαίωνα ὁ ὅρος ἀποδόθηκε στήν Πρώτη Φιλοσοφία τοῦ 'Αριστοτέλη πού ἔχει ὡς ἀντικείμενο τὸ ὄν ἢ ὄν καὶ τὸ θεῖο.
2. Γνώση τῆς οὐσίας τῶν ὄντων.
3. Γνώση τοῦ 'Απολύτου.
4. 'Απόλυτη γνώση πού μᾶς δίνει ἡ ἄμεση ἐνόραση τῶν πραγμάτων.

Μορφή (-ῦλη) :

1. Στόν 'Αριστοτέλη : ἡ οὐσία τῶν ὄντων, ἡ ὁποία προσδιορίζει τὴν ῦλη καὶ τὴν κάνει νά εἶναι αὐτό πού εἶναι.

2. Στόν Kant : τό a priori λογικό στοιχείο τῆς γνώσεως. "Υψηλὸ ἐδῶ εἶναι τό ἐμπειρικό, a posteriori στοιχείο.

Ντετερμινισμός :

Ἄρχή τῆς ἐπιστήμης (βλ. αἰτιότητα), ἡ ὁποία δηλώνει ὅτι κάθε γεγονός στόν κόσμο διέπεται ἀπό μία φυσική νομοτέλεια. Στή σύγχρονη Μικροφυσική κλονίστηκε ἡ ἀρχή τοῦ καθορισμοῦ γιατί, λόγω τῶν σχέσεων τῆς ἀπροσδιοριστίας τοῦ Heisenberg καθίσταται προβληματική - ἂν ὄχι ἀδύνατη - ἡ συνεχῆς χωροχρονική περιγραφή τῶν φυσικῶν φαινομένων. "Ἐτσι οἱ προβλέψεις μας ἀναφέρονται ὄχι σέ ἐπί μέρους φαινόμενα ἀλλά σέ ὁμαδικά φαινόμενα.

Οὐσία :

Ἐμφάνιση, φυσική ἐνός πράγματος, σέ ἀντιδιαστολή πρὸς τό «συμβεβηκός», τό δευτερεύον χαρακτηριστικό του. Στήν ὑπαρξιακή φιλοσοφία ἡ οὐσία διακρίνεται ἀπό τὴν ὑπαρξη ἡ ὁποία ἀνάγεται στήν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου.

Σημειωτική (Σημειολογία) :

1. Ἱατρικός ὄρος (Γαλήνης).
2. Μελέτη τῶν σχέσεων τῶν σημείων πρὸς τὸν ἄνθρωπο, πρὸς τὰ ἀντικείμενα πού δηλώνουν καὶ τῶν λογικῶν σχέσεων τῶν σημείων μεταξύ τους.
3. Στήν ἔρευνα τῆς τέχνης τοῦ λόγου καὶ τῶν ἄλλων καλῶν τεχνῶν : «Ὁ Mukarovsky, πού ἀνήκε στόν περίφημο γλωσσολογικό κύκλο τῆς Πράγας... ὑπεστήριξε ὅτι ἡ μελέτη τῶν καλῶν τεχνῶν καὶ τῆς τέχνης τοῦ λόγου πρέπει νά ἔχει ὡς βάση τὴν ἀρχή ὅτι τό ἔργο τῆς τέχνης εἶναι σημεῖο καὶ μάλιστα σημεῖο αὐτόνομο καὶ σημεῖο πού ἀνακοινώνει... Τό σημεῖο στίς καλές τέχνες δέν εἶναι τό ἔργο ἀντικείμενο, πού εἶναι μόνο τό ἐξωτερικό του σύμβολο, ἀλλά ὑπάρχει μέσα στή συνείδηση μιᾶς ὁλόκληρης κοινωνικῆς ὁμάδας ὡς αἰσθητικό ἀντικείμενο... Τό ἐνδιαφέρον τῆς σημειωτικῆς γιὰ τίς καλές τέχνες ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει ζωηρότατο... προπάντων στους ἀντιπροσώπους τοῦ στρουκτουραλισμοῦ, τὸν Λένι Strauss, τὸν Ro-

land Barthos και άλλους», Χ. Φλωρῶτος, 'Η Αισθητική τῶν Στωικῶν, 1973, σελ. 16.

Σχετικοκρατία :

Θεωρία σύμφωνα μέ τήν ὁποία τίποτα δέν εἶναι ἀπόλυτα ἀληθινό, ἐφόσον μέτρο τῆς ἀλήθειας εἶναι ὁ ἄνθρωπος. 'Η ἀποψη αὐτή ὁδηγεῖ, προκειμένου γιά τή γνώση, στό σκεπτικισμό, προκειμένου γιά τήν ἠθική, στό συμβατισμό καί γιά τή θρησκεία στόν ἀνεκτικότητα.

'Υπερβατικό :

Αὐτό πού ξεπερνᾷ ὄχι ἀπλῶς τά ὅρια τῆς ἐμπειρίας ἀλλά καί τά ὅρια τῆς α ριורי δυνατότητας τῆς ἐμπειρίας καί κατά συνέπεια τῆς γνώσεως.

'Υπερβατολογικό :

Αὐτό πού ἀναφέρεται στήν α ριורי δυνατότητα τῆς γνώσεως καί πού ξεπερνᾷ τά ὅρια τῆς ἐμπειρίας. 'Υπερβατολογική φιλοσοφία ὀνομάζεται ἡ κριτική φιλοσοφία τοῦ Kant.

Ψυχοφυσικός παραλληλισμός :

Θεωρία σύμφωνα μέ τήν ὁποία κάθε ψυχικό φαινόμενο βρίσκεται σέ ἄμεση σχέση μέ ἕνα φυσιολογικό καί ἀντίστροφα. 'Η θεωρία ἀντιμετωπίστηκε ἀπό τόν Bergson, ὁ ὁποῖος διέκρινε τή διαφορά ποιότητας πού ὑπάρχει ἀνάμεσα σέ μιά ψυχική καί μιά φυσική κατάσταση.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Α. Εισαγωγή

1. Έννοια καί αντικείμενο τῆς Φιλοσοφίας	σελ.	5
2. Έπιστήμη καί Φιλοσοφία	»	11
3. Ἡ ἀξία τῆς Φιλοσοφίας	»	19

Β. Γνωσιολογία

1. Τό πρόβλημα τῆς γνώσεως	»	27
2. Πηγές τῆς γνώσεως. Οἱ σχετικές φιλοσοφικές θεωρίες	»	36
3. Τό πρόβλημα τῆς πραγματικότητας τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου	»	55
4. Τό κῦρος τῆς γνώσεως	»	64

Γ. Ἠθική

1. Ἡ ἔννοια τῆς φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς	»	70
2. Ἠθική συνείδηση καί ψυχολογική συνείδηση	»	72
3. Παράγοντες τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως	»	79
4. Οἱ ἀξίες καί τά συναφή προβλήματα	»	88
5. Οἱ ἠθικοὶ κανόνες	»	93
6. Τό πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως	»	95

Δ' Αἰσθητική

1. Έννοια καί αντικείμενο τῆς Αἰσθητικῆς	»	101
2. Ἡ Τέχνη	»	101
3. Τό Ὁραῖο	»	116
4. Οἱ αἰσθητικές κατηγορίες	»	122

Ε. Ἡ Φιλοσοφία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων

1. Ἡ Προσωκρατική φιλοσοφία	»	126
2. Ἡ Ἀττική φιλοσοφία	»	135
3. Ἡ φιλοσοφία τῶν ἀλεξανδρινῶν καί τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων	»	151

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	A. Εισαγωγή
5	1. Έννοιες και έννοιες της Φιλοσοφίας
11	2. Πηγές της φιλοσοφίας
19	3. Η φύση της φιλοσοφίας
	B. Γνωσιολογία
37	1. Το πρόβλημα της γνώσης
	2. Πηγές της γνώσης. Οι σχετικές φιλοσοφίες
36	3. Το πρόβλημα της προσηλυτισμού του λόγου
55	4. Το κύρος της γνώσης
64	5. Η φιλοσοφία και η επιστήμη
70	6. Η έννοια της φιλοσοφίας
72	7. Ηθική συνείδηση και ηθολογική συνείδηση
79	8. Παράγοντες της ηθικής συνείδησης
88	9. Οι αξίες και η συνική προβαλότητα
93	10. Η φιλοσοφία και η ηθική
97	11. Το πρόβλημα της αληθινότητας
	Δ. Αισθητική
101	1. Έννοιες και έννοιες της Αισθητικής
101	2. Η Τέχνη
116	3. Το Όμοιο
122	4. Οι αισθητικές κατηγορίες
	E. Η Φιλοσοφία των Αρχαίων Ελλήνων
126	1. Η Προσωκρατική φιλοσοφία
132	2. Η Αττική φιλοσοφία
151	3. Η φιλοσοφία των Διαδωκενίων και των Ρωμαϊκών χρόνων

A

B

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ : ΑΦΟΙ ΧΑΤΖΗΚΡΥΣΟΣ
ΕΚΤΙΜΩΣΗ : Δ. ΜΕΡΜΕΡΟΠΟΥΛΟΣ - Γ. ΔΡΟΣΙΝΗΣ Ο.Ε.
ΕΚΔΟΣΗ Β' 1977 (V) — ΑΝΤΙΤ. 68.900 — ΣΥΜΒΑΣΗ : 2860/16-2-77

ΕΚΔΟΣΗ Β', 1977 (V) — ΑΝΤΙΤ. 68.000 — ΣΥΜΒΑΣΗ : 2860/16-5-77

ΕΚΤΥΠΩΣΗ : Δ. ΜΕΡΙΓΚΟΥΝΗΣ - Γ. ΔΡΟΣΙΝΗΣ Ο.Ε.

ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ : ΑΦΟΙ ΧΑΤΖΗΧΡΥΣΟΥ

A handwritten mark or signature consisting of a large, stylized letter 'A' with a long, sweeping tail that curves downwards and to the right.A handwritten mark or signature consisting of a large, stylized letter 'S' with a long, sweeping tail that curves downwards and to the right.

